МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСТИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Г. П. СИТНИК
Д. В. НЕЛІПА
М. Г. ОРЕЛ

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ТА НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА

Навчальний посібник

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Версія не для друку

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ 2022

УДК 327+351.746.1(075.8)
С41

Рецензенти:
д-р наук із держ. упр., доц. С. О. Кравченко
(Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського),
д-р наук із держ. упр., доц. С. О. Андреєв
(Державний університет телекомунікацій)

Рекомендовано до друку вченою радою філософського факультету
(протокол № 10 від 29 березня 2021 року)

Ухвалено науково-методичною радою
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(протокол № 3-22 від 14 квітня 2022 року)

Ситник Г. П.
С41 Зовнішня політика та національна безпека : навч. посіб. / Г. П. Ситник, Д. В. Неліпа, М. Г. Орел ; за ред. Г. П. Ситника. – К. : ВПЦ "Київський університет", 2022. – 208 с.

Викладено теоретичні основи сучасних міжнародних відносин, детермінанти, які визначають безпековий складник зовнішньої політики держав, та інституціональні засади державної політики України у сфері національної безпеки. Здійснено системне осмислення взаємозв'язку проблем формування безпекового складника зовнішньої політики та національної безпеки і – на цій основі – переходу від його теоретичних підвалин до практичного втілення фахівцями, на яких покладаються відповідні експертно-аналітичні, консультативно-дорадчі й організаційно-розпорядчі завдання у сучасних умовах державотворення.

Для студентів, аспірантів закладів вищої освіти, слухачів системи перепідготування державних службовців і всіх, хто цікавиться проблемами формування та імплементації безпекового складника зовнішньої політики держави.

УДК 327+351.746.1(075.8)

© Ситник Г. П., Неліпа Д. В., Орел М. Г., 2022
© Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
ВПЦ "Київський університет", 2022

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Версія не для друку

ПЕРЕДМОВА

Сьогодення вирізняється суттєвим зростанням загроз міжнародній та національній безпеці, що зумовлює необхідність розробити ефективні безпекові принципи зовнішньої політики держав і механізмів її реалізації. Тому в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка для підготування фахівців-управлінців передбачається викладання дисципліни "Зовнішня політика та національна безпека", успішному вивченню якої має слугувати цей навчальний посібник.

В основу навчального посібника покладена ідеологія системного осмислення знань щодо чинників, які визначають формування безпекового складника зовнішньої політики держав. Це дозволяє розв'язувати складні спеціалізовані експертно-аналітичні, консультативно-дорадчі та організаційно-розпорядчі завдання щодо адекватного реагування на загрози національним інтересам України в межах своєї професійної компетенції в сучасних умовах державотворення.

Виконання зазначених завдань передбачає наявність у фахівців-управлінців низки вмінь: виявляти фактори, які дозволяють класифікувати національні інтереси в зовнішньополітичній сфері життєдіяльності держави; оцінювати соціальні явища, які позначають концептами "загроза", "виклик" та "ризик", під час прийняття управлінських рішень щодо безпекового складника зовнішньої політики; застосовувати основні категорії, поняття (терміни) для визначення пріоритетів зазначеної політики в контексті сучасних процесів глобалізації.

З іншого боку, принципово важливим є володіння практичними навичками щодо: системного аналізу в дослідженні геополітичних та геоекономічних вимірів процесів глобалізації; прогнозування тенденцій еволюції стану міжнародних відносини в сучасних умовах; пошуку з використанням інформаційних технологій необхідної інформації та її критичного осмислення під час виконання управлінських завдань щодо реалізації національних інтересів у сфері зовнішньої політики України. Викладене зумовило відповідну структуру навчального посібника.

У першому розділі систематизовано накопичені знання, що стосуються основи сучасних міжнародних відносин, а саме: суб'єктів, видів, типів та чинників, які впливають на їхній стан; етапів, суб'єк-

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Безоплатно для ВНЗ України

тів, форм інституалізації та трансформації парадигми міжнародних відносин; еволюції уявлень про сутність феномену неурядових акторів світової політики та їхньої ролі в міжнародних відносинах; проблемних питань формування глобального управління як чинника забезпечення стабільності міжнародних відносин.

У другому розділі розглядаються детермінанти безпекового складника зовнішньої політики держав. Тому в ньому увага зосереджена на: геополітичних та геоекономічних вимірах процесів глобалізації; чинниках, які визначають детермінанти геополітичних інтересів у стратегіях держав; воєнно-політичних аспектах зовнішньої політики; безпекових принципів зовнішньої політики провідних держав світу.

Предметом вивчення *третього розділу* навчального посібника є інституціональні засади державної політики України у сфері національної безпеки, а саме: аксіологічний складник небезпек державності та шляхи реагування на них; основні підходи в розробленні безпекових принципів державної політики; правові засади та суб'єкти зовнішньої політики із забезпечення національної безпеки; мета, принципи, особливості та пріоритети зовнішньої політики України у сфері національної безпеки.

Наприкінці кожного розділу наведено запитання для самоконтролю, перелік тем для самостійних робіт, рекомендовану літературу, а в кінці навчального посібника – словник, ознайомлення з яким є корисним для засвоєння навчального матеріалу.

Таким чином, головною метою навчального посібника є надання студентам системи знань про чинники, які визначають безпековий складник зовнішньої політики держав та їх взаємозумовленість як передумови формування у них умінь і навичок, необхідних для здійснення заходів щодо забезпечення національної безпеки через діяльність державних службовців, а також розробки та здійснення в межах своєї професійної компетенції науково обґрунтованих заходів для адекватного реагування на загрози національним інтересам України в зовнішньополітичні сфері в сучасних умовах. При цьому значна увага приділяється чинникам, системне врахування яких дозволить суттєво підвищити якість розроблення безпекових принципів зовнішньої політики України.

Автори висловлюють щиру подяку своїм колегам, друзям та шановним рецензентам за зауваження та пропозиції, які надійшли від них під час редагування остаточного варіанта тексту навчального посібника.

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія не для друку

Розділ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СУЧАСНИХ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

ГЛАВА 1. Суб'єкти, види, типи та чинники, які впливають на стан міжнародних відносини

1.1. Суб'єкти, види та типи міжнародних відносин

Суб'єкти міжнародних відносин. Міжнародні відносини як різні взаємодії між державами і народами є результатом реалізації потреб та інтересів людей за межами своєї держави, у тому числі тих, які не могли бути задоволені засобами внутрішньої політики. Це повною мірою стосується і питань забезпечення національної безпеки. Різноманіття зазначених взаємодій утворюють певну систему, у якій усі держави, впливаючи одна на одну, формують навколо себе певне зовнішнє середовище. Це середовище функціонує і розвивається уже за своїми законами, які не завжди збігаються із закономірностями життя окремих держав та справляють активний вплив на їхню поведінку.

Взаємини держав у зовнішньому середовищі їхньої життєдіяльності утворюють складну структуру, яка складається з численних учасників міжнародного життя, тобто суб'єктів політики на міжнародній арені. Серед них виокремлюють суверенні і несуверенні суб'єкти. Держави є суверенними суб'єктами, тому що вони визначають свою поведінку самостійно. Учасники міжнародних відносин з обмеженими можливостями в прийнятті самостійних рішень є несуверенними суб'єктами. Сюди входять різні неурядові організації, рухи, ліги, корпорації тощо. Зазвичай виокремлюють чотири типи суб'єктів міжнародних відносин:

1. Національні держави, дуже різні за своїми розмірами, територією, кількістю населення, за своєю історією, за внутрішньою структурою, характером політичного режиму і багатства

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"
Безоплатне розповсюдження

тощо. Водночас усі вони мають окреслені межі і в здійсненні міжнародних справ офіційно вважаються суверенними.

2. Наднаціональні або міжнаціональні організації. Це передусім міжнародні організації ООН зі своїми структурами, зокрема такими, як:

- міжнародна міжурядова організація, спеціалізована установа з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО), яка офіційно існує з 4 листопада 1946 року, змінивши Міжнародний інститут інтелектуальної співпраці, який було засновано 9 серпня 1925 р.;
- Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР) – одна з основних кредитних установ Світового банку, яку було засновано в 1945 р.; усі позики банку надаються під гарантії урядів країн-членів (Україна є учасником з 1992 р.);
- Міжнародний валютний фонд (МВФ) – спеціалізована установа ООН із широкою автономією; була заснована в 1945 р. для сприяння монетарному співробітництву та торгівлі, забезпечення фінансового зростання та збільшення зайнятості населення;
- Міжнародна організація праці (МОП) – одна з найстаріших спеціалізованих установ ООН, яка розробляє міжнародні трудові норми у формі конвенцій і рекомендацій, що визначають мінімальні стандарти трудових прав: свободу асоціації, право на організацію, ведення колективних переговорів, заборону примусової праці тощо.

До цього типу суб'єктів міжнародних відносин належать Європарламент, Міжнародний суд, а також організації, що виникли з метою консолідації регіонів, населення континентів, народів із близькими або подібними етнічними властивостями (Ліга арабських країн, СНД та ін.).

3. Недержавні організації. Це будь-які міжнародні об'єднання, створені без міжурядових угод, які діють переважно у сфері економіки, науки, техніки, медицини тощо. Такими, наприклад, є Всесвітня Рада Миру, Міжнародна федерація жінок, Міжнародна федерація демократичної молоді, Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ), Всесвітня організація профспілок, церков та інші. Сюди ж належать різні корпорації (ТНК), ідеологічні об'єднання (Соцінтерн, Комінтерн).

4. До четвертого типу суб'єктів можна зарахувати деякі суб'єкти внутрішньої політики, якщо їхня діяльність виходить за наці-

Видавничий центр "Київський університет"

ональні межі і має вагоме міжнародне відображення, створює значні для міжнародного життя наслідки. Це організації типу об'єднання євреїв в США, чия діяльність набуває міжнародного значення, різні терористичні та мафіозні організації та групи тощо. Такими, наприклад, є:

- Більдерберзький клуб – щорічна приватна конференція (міжнародна неурядова організація), створена в 1954 р., зі штаб-квартирою у м. Нью-Йорк, у якій беруть участь від 120 до 150 осіб європейської та північноамериканської політичної еліти, фінансових магнатів, експертів з промисловості, фінансів, економіки, наукових кіл та ЗМІ з метою визначення пріоритетів світового розвитку з урахуванням тенденцій та наслідків глобалізаційних процесів;
- "Фонд Сороса", який позиціонує себе як міжнародну благодійну організацію, що створила мережу Фундацій Відкритого Суспільства, яка складається з національних і регіональних фондів, які ставлять за мету просування принципів демократії і свободи і в цьому контексті здійснюють вплив на політику національних держав;
- таємні злочинні організації, які шляхом залякування, рекету, терору втручається у суспільно-політичне та економічне життя країни, намагаючись впливати на прийняття вигідних кримінально-корпоративним етнічним групам (кланам, сім'ям тощо) політичних та економічних рішень, серед яких, зокрема, організація "Коза ностра", що діє у багатьох містах США та взаємодіє із сицилійською та китайською мафіями.

До четвертого типу суб'єктів належать і видатні особистості, чия національна діяльність набула світового масштабу, наприклад Президент Франції Шарль де Голль, відомий борець за права темношкірих Мартін Лютер Кінг.

Види та типи міжнародних відносин. Міжнародні відносини зазвичай діляться на види і типи. Найбільш поширеними видами міжнародних відносин є:

- *політичні відносини*, які є взаємодією зовнішньої політики держав та завдяки яким забезпечується безпека учасників міжнародних відносин, утворюються відповідні організаційно-правові межі розвитку всіх інших видів міжнародних зав'язків тощо. Тому

Видавничий центр "Київський університет"

політичні відносини є міждержавними відносинами, а відтак їм належить провідне місце в системі міжнародних відносин;

- *економічні відносини*, які є наслідком історично об'єктивної інтернаціоналізації виробничих процесів, міжнародного поділу праці, формування міжнародного ринку та науково-технічної революції;
- *військово-стратегічні відносини*, які зазвичай складаються з відносин кооперативного характеру, зокрема, коли створюються воєнно-політичні блоки, альянси тощо. Цей вид відносин домінує над іншими, коли держави відводять військовій силі в досягненні національних інтересів вирішальне значення. У цьому разі серед пріоритетних інтересів може бути розширення свого впливу, оборона, безпека, міжнародний престиж;
- *культурні відносини*, які є результатом історичного розвитку світової цивілізації, що включає матеріальні і духовні цінності людства. Кожен народ у своєму розвитку робить певний внесок в світову культуру, а культурні міжнародні відносини забезпечують умови, щоб створена культурна новація стала загальним надбанням. З цією метою, зокрема, здійснюються гастролі артистів і організовуються фестивалі, виставки творів мистецтв, досягнень науки і техніки, широко практикується обмін літературою. Значна роль у цьому належить гуманітарним організаціям, наприклад, ЮНЕСКО.

Крім названих видів міжнародних відносин, можна виокремити соціальні, ідеологічні, релігійні та інші. Їхньою метою є досягнення партикулярних (приватних, неофіційних) інтересів.

Типи міжнародних відносин держав як суверенних суб'єктів у сучасних умовах найчастіше мають альтернативний характер, що є наслідком переважання в них впливів і боротьби за максимальну владу на міжнародній арені. Тому виокремлюють типи відносин, які інтерпретують як протистояння чи співпрацю.

Протистояння після другої Світової війни довгий час носило характер конкурентного біполярного стану міжнародних відносин. У його основі була взаємодія (конкуренція) двох воєнно-політичних блоків: НАТО (на чолі із США) і Варшавського договору (на чолі з СРСР). Після розвалу СРСР конкуренція зникла, а єдиним лідером стали США. Тому останні, наприклад, під приводом боротьби з тероризмом чи за демократію, часто оголошують, які країни повинні бути ізгоями у світовому співтова-

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"

ристві. В останні роки це були, зокрема, Ірак, Лівія, Сирія, Іран, Північна Корея. Виходячи з цього, США одноосібно або, залучуючи своїх союзників за НАТО, карають їх, використовуючи воєнну машину, санкції або свій вплив на міжнародні інститути.

Водночас відносини між країнами можуть бути рівноправними, заснованими на демократичних засадах або нерівноправними, нав'язаними більш сильною стороною або блоком. Останній тип відносин особливо характерний для економічних відносин.

Великого поширення одержав такий тип відносин, як двосторонні і багатосторонні. Двосторонні відносини виникають у результаті укладення відповідних договорів і угод між двома суб'єктами, зазвичай державами. Багатосторонні припускають участь багатьох суб'єктів міжнародних відносин. Такі відносини найчастіше оформлюються у вигляді союзів, організацій, блоків, альянсів тощо.

1.2. Чинники, що впливають на міжнародні відносини, і роль військової сили в міждержавних стосунках

Основні чинники, що впливають на міжнародні відносини. На міжнародні, особливо політичні, відносини значний вплив справляють різні фактори. Вони можуть сприяти включенню суб'єкта до світової спільноти, створення для нього своєрідної "персональної ніші", сприяти розвитку добросусідства, співробітництва, утворенню атмосфери доброзичливості і довіри, або ж, навпаки, – ускладнювати, гальмувати, навіть руйнувати весь процес розвитку світового устрою. Серед цих факторів, постійно діючим (тривалим) є географічне розташування і особливості території країни, які завжди значною мірою впливали на історичні долі багатьох народів і визначали їх. Складники (якісно-кількісні характеристики) цього фактора розкриваються у відповідях на такі запитання:

- велика чи маленька територія, яку займає країна?
- має ця країна вихід в океан (до моря), або є анклавом?
- у якій кліматичній зоні вона міститься і яким є ландшафт її території?

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Версія не для друку

- якою мірою на її території можуть відбуватися природні катаклізми?
- яким є рівень демократичного розвитку суспільства?
- якою мірою і якими природними багатствами володіє держава?

До тривалих факторів належить також рівень розвитку матеріальної і духовної культури в державі та ціннісний внесок її народу в розвиток цивілізації. Важливе значення має й турбота держави про збереження і примноження своїх позитивних якостей, своєї вагомості в міжнародному співтоваристві, своїх історичних заслуг перед людством.

До короткострокових факторів належить специфічність політичних режимів, що виникли в тій чи іншій країні, особливості та характер панівної ідеології, бойова спроможність збройних сил.

Особливо велика роль належить і особистостям, що перебувають у той чи інший історичний період міжнародних відносин біля керма державної влади. Незважаючи на відносну короткочасність існування, ці фактори зазвичай здійснюють на міжнародні відносини більш сильні впливи, ніж постійні або тривалі. Це пояснюється тим, що через них проходить своєрідна акумуляція енергії взаємин держав на світовій арені, оголюються і загострюються непримиренні суперечності. У результаті у світовому співтоваристві виникають ті чи інші кризи (конфлікти), які в кінцевому підсумку дають імпульс їх подальшому розвитку.

Сучасна роль військової сили в міждержавних стосунках. Традиційно вважається, що війна – це продовження політики іншими, насильницькими засобами. Але з появою ядерної зброї деякі стали стверджувати, що війна перестає бути продовженням політики. Дискусія триває й після появи принципово нових видів зброї – навколо питання про те, чи може поява нової зброї докорінно змінити соціально-політичну сутність війни, а відтак міжнародних відносин, або ж війни мають бути взагалі виключені з життя людства, не кажучи про неприпустимість ядерної війни, яка матиме катастрофічні наслідки. Історичний досвід свідчить, що після появи ядерної зброї не всі суперечності у світі вдається вирішувати політичним шляхом. Застосування збройного насильства, на жаль, є поширеним явищем сучасності.

Війни починаються через намагання досягти певних політичних цілей, які переслідують держави, тому не може змінити сут-

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"

ності війни і наявність ядерної зброї, як це показало застосування США атомних бомб проти Японії в 1945 р. І якщо ця зброя буде застосована, то така війна незалежно від її наслідків не може бути нічим іншим, як продовженням політики.

Водночас варто зазначити, що сьогодні в будь-якій війні найбільших втрат зазнає цивільне населення. Зокрема, питома вага втрат населення у Першій світовій війні становила 5 % від усіх загиблих, у Другій світовій війні – 50 %, у війнах у Кореї – 84 %, у В'єтнамі – близько 90 %. При цьому у війнах продовжують застосовуватися й інші форми політичної боротьби (економічна, ідеологічна, інформаційна й ін.). Але якщо, наприклад, у мирний час економічна боротьба полягає в торгових обмеженнях, ембарго або блокадах, то з початком бойових дій військові та промислові об'єкти супротивників руйнуються.

Під час воєнних дій країна живе за іншими законами і міжнародно-правовими нормами. Зокрема, вводиться воєнний стан як особливий режим діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Це передбачає підпорядкування всього життя держави і суспільства інтересам оборони країни. Очевидно, чим краще в мирний час держава підготовлена до відбиття збройної агресії економічно, ідеологічно, психологічно, інформаційно тощо, чим ефективніше функціонує система публічного управління та адміністрування в умовах воєнного стану, тим менші матеріальні та людські втрати.

Усвідомлення людством взаємозалежності і взаємопов'язаності сьогоднішнього світу не змогли виключити війну як засіб силового вирішення міждержавних, релігійних, етнічних, класових та інших суперечностей. Поки що вдається утриматися від розв'язання третьої світової війни, але вирішення конфліктних ситуацій із застосуванням засобів збройної боротьби продовжує залишатися характерною рисою сучасності. За останні 60 років майже 300 разів спалахували локальні війни і збройні конфлікти.

За масштабами і складом воюючих сторін війни поділяються на світові, регіональні і локальні.

Війна і воєнний конфлікт – це просторово-часові процеси, в основі яких лежать політичні цілі і використання військових формувань різного масштабу на визначених територіях для досягнення цих цілей. За своїм соціально-політичним і стратегіч-

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Версія не для друку

ним змістом будь-яка війна є воєнним конфліктом, але не кожний конфлікт є війною. *Воєнний конфлікт* – це зіткнення інтересів соціально-політичних суб'єктів із застосуванням військової сили. По суті, воєнний конфлікт – це форма вирішення суперечок із застосуванням зброї. Найчастіше воєнні конфлікти виникають унаслідок прагнення певних політичних сил до зміни в суспільно-політичному устрої, зміни правлячої верхівки тощо. Тому для запобігання його виникнення необхідна наявність суспільної злагоди та добросусідські відносини з іншими державами.

У сучасних умовах та завдяки високій мобільності збройних сил, високій ефективності звичайних озброєнь будь-який збройний конфлікт може перерости у великомасштабну війну. Тому для систематизації сучасних конфліктів варто вивчати весь спектр конфліктів – від невеликих збройних сутичок (акцій) до світової війни включно, з метою пошуку ефективних засобів і способів їх запобігання. Головними характеристиками локального воєнного конфлікту є обмеженість у цілях, просторовому розмаху, застосовуваних силах і засобах.

Щоб оцінити масштаб конфлікту, необхідно співвіднести його з військово-економічними можливостями учасників конфлікту. Якщо конфлікт зачіпає лише невелику частину території держави і втягує у воєнні дії окремі з'єднання (об'єднання) збройних сил, то його можна вважати локальним. Водночас для іншої держави цей конфлікт може затребувати залучення більшої частини її збройних сил і перерости у великомасштабну війну. Для України воєнний конфлікт буде локальним, якщо бойові дії ведуться в межах одного оперативного напрямку і участь у ньому беруть переважно об'єднання збройних сил. При цьому мобілізаційних заходів не вживають.

Загалом воєнні конфлікти як форма розв'язання суперечностей можуть супроводжуватися збройним протистоянням, збройними сутичками (акціями), локальними війнами, регіональними війнами, а також їх подальшою ескалацією і переростанням у світову війну. Спектр воєнних конфліктів залежно від їх цілей, напруженості і масштабів, може бути поділений на конфлікти низької інтенсивності – збройні сутички, конфлікти середньої інтенсивності – локальні і регіональні війни, конфлікти високої інтенсивності – світові війни. *Конфлікти низької інтенсивності*

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"

характеризуються або загрозою застосування сили, або воєнними діями з обмеженим застосуванням зброї на невеликій території. У такому конфлікті зазвичай висуваються територіальні претензії, існують етнічні, етно-територіальні суперечності тощо. *Конфлікти середньої інтенсивності* – це війни між державами, у яких кожна сторона ставить відносно обмежені політичні цілі. Вони ведуться із застосуванням звичайних засобів ураження на обмеженій території і зачіпають переважно територіальні, економічні, політичні та інші інтереси учасників конфлікту. Межі таких конфліктів можуть небезпечно розширитися. Наприклад, у конфлікт між Вірменією й Азербайджаном через Нагірний Карабах були фактично втягнені Туреччина й Іран. *Регіональний конфлікт* обмежений регіоном і стосується інтересів більшості розташованих у ньому країн, а бойові дії не виходять за межі території держав, що воюють. За такого конфлікту відбуваються відкриті збройні сутички, як, наприклад, війни в зоні Перської затоки. Це також може бути осередок воєнно-політичної напруженості. Щодо цього характерним є арабо-ізраїльський конфлікт. Для *конфліктів високої інтенсивності* характерним є використання усіх видів звичайних озброєнь, а в особливих випадках – і зброї масового ураження.

Оцінювання наслідків воєнного конфлікту передбачає аналіз економічних, політичних, соціальних, демографічних, екологічних наслідків, а також можливого порушення балансу сил у регіоні й подальшої його ескалації.

Для оцінювання характеру сучасного воєнного конфлікту зазвичай виокремлюють три аспекти – соціально-політичний і стратегічний, а також наслідки воєнного конфлікту. Оцінюючи соціально-політичний характер конфліктів, їх поділяють на внутрішні (його суб'єктами є соціальні групи держави) і зовнішні (суб'єктами є держави). Під час соціально-політичному аналізу внутрішнього воєнного конфлікту важливим є передусім комплексне оцінювання інтересів соціальних груп, втягнутих у конфлікт. Такі конфлікти сьогодні набули масового характеру. Їх гострота визначається збройною боротьбою усередині держави, між різними соціальними групами (політичними силами). Як основне завдання часто висувається руйнація (збереження) чинного політичного ладу. Характерним є також ускладнення су-

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"
Воєнна кафедра

часних внутрішніх конфліктів унаслідок іноземного втручання. Наприклад, у внутрішній конфлікт у Боснії і Герцеговині були утягнені регулярні війська Хорватії, добровольці мусульманських країн, миротворчі сили ООН і збройні сили НАТО.

Великого поширення набули сьогодні також регіональні етнічні конфлікти. Вони часто пов'язані з порушенням прав тієї або іншої нації чи національної групи (зазвичай факт порушення прав декларує сторона, що застосовує військову силу). Внутрішні конфлікти можуть перерости в громадянські війни. Її учасниками можуть бути: регулярна армія, самоініціативно створена міліція або цивільні угруповання. Що призвело до громадянської війни і яка зі сторін винна у виникненні конфлікту, встановити буває досить складно. Але правильна відповідь на це запитання має принципове значення.

Важливою причиною, що обумовлює можливість виникнення зовнішнього воєнного конфлікту, є зіткнення інтересів держав, які через політику, яку вони здійснюють, набувають рівня антагоністичних. Часто у таких конфліктах відбувається зсув акцентів до боротьби за створення вигідних для визначених держав політичних режимів замість ліквідації державного суверенітету. Серед інших причин зовнішнього воєнного конфлікту між державами є боротьба за провідне становище у світі й регіоні.

У перспективі найбільш імовірними будуть локальні воєнні конфлікти різної інтенсивності. Проте можливість виникнення регіональних війн також зберігається, адже утворення нових держав може призвести до воєнних конфліктів на територіальній, економічній, етнічній чи конфесійній основі.

Етнічні конфлікти, або так звані "війни без флангів", характеризуються нечіткістю меж і ліній потенційних фронтів як у просторі, так і в часі. Таким був конфлікт у Хорватії, де хорватському етносу протистояв сербський, що укладалося у схему "свої – чужі". Тут "чужими" були серби. Релігія ж була лише індикатором належності до "своїх" або "чужих", а не першопричиною збройних сутичок, незважаючи на виступ проти сторін конфлікту під конфесійними ярликами.

Стратегічний характер воєнного конфлікту доречно оцінювати за такими ознаками: воєнні цілі і завдання, застосована зброя, масштаб, склад держав, напруженість (інтенсивність), а також форми і способи воєнних дій.

Варто також зазначити, що загрозу розв'язання воєнного конфлікту часто використовують як засіб для здійснення тиску на потенційного супротивника, тобто як вагомий аргумент силової політики. Розв'язання конфлікту може здійснюватися мирними засобами, із використанням збройних сил, а також поєднанням мирних засобів із насильницькими. Але вирішення суперечностей між Україною та її сусідами збройним шляхом можливе, очевидно, лише тоді, коли учасники конфлікту будуть упевнені в одержанні безпосередньої військової підтримки від західноєвропейських країн, США чи інших держав, що володіють високим воєнно-економічним потенціалом. Тому збройна сутичка України із сусідами може досить швидко перерости у великомасштабну війну.

Деякі країни прагнуть виправдати свої агресивні наміри і дії, посилаючись на рішення міжнародних інститутів. Наприклад, в операції "Лис пустелі" Америка залучила до повітряних ударів авіацію Великої Британії, причому не для збільшення бойової моці, а для того, щоб створити вигляд міжнародного характеру акції.

Принциповим є те, що сучасна локальна війна, незважаючи на її обмежений характер, містить у собі небезпеку того, що сторони конфлікту завдадуть ударів по всій території воюючих держав. При цьому аналіз чинників, що впливають на тривалість локальних війн і збройних конфліктів, дозволяє стверджувати:

- якщо одній зі сторін не вдасться досягти поставлених цілей швидко, війна набуває затяжного характеру і призводить до непередбачуваних результатів;
- здобути перемогу зазвичай вдається стороні, яка напала, а також тому, хто зміг створити значну військово-стратегічну та морально-психологічну перевагу над супротивником;
- у швидкоплинній війні угруповання збройних сил, сформованих на професійній основі, виявляються сильнішими від регулярних збройних сил, побудованих на інших принципах. У затяжних війнах перевагу мають армії, побудовані на основі загального військового обов'язку.

Таким чином, абсолютизація військового компонента реалізації національних інтересів країни у сфері її зовнішньої політики не забезпечує цілком її потреб у національній безпеці. Крім того, нарощування військової моці може не тільки порушити

Видавничий центр "Київський університет"

баланс сили між державами, але і серйозно підірвати економіку держави, деформувати зміст внутрішнього життя країни. Водночас прорахунки у сфері військового будівництва можуть стимулювати агресію з боку інших держав.

Варто також підкреслити, що є держави, які для досягнення власних національних інтересів можуть використовувати невоєнні засоби. Проте для демонстрації сили вони йдуть на збройний конфлікт. Тому під час аналізу джерел воєнної небезпеки необхідно враховувати місце і роль військово-силового компонента в системі пріоритетів зовнішньої державної політики.

Практика також показала, що загроза воєнних конфліктів зростає на стику різних геополітичних сфер і зламів.

Загалом забезпечення воєнної безпеки передбачає комплексне врахування: нестабільності, конкуренції і готовності до застосування військової сили для досягнення національних цілей, а також планування узгодженого застосування воєнних і невоєнних наявних сил і засобів, що є в розпорядженні держави, віддаючи при цьому пріоритет невоєнним засобам.

ГЛАВА 2. Етапи, суб'єкти, форми інституалізації і трансформація парадигми міжнародних відносин

2.1. Етапи, суб'єкти та форми інституалізації міжнародних відносин

Етапи інституалізації міжнародних відносин. Міжнародні відносини мають свою специфіку. *По-перше*, міжнародне життя децентралізоване (поліцентричне), тобто не має єдиного центру і складається з безлічі більш-менш рівноправних центрів прийняття рішень. Тому основну роль тут відіграють домовленості на компромісній основі. Через це часто навіть могутні держави не в змозі нав'язати свою волю невеликій суверенній державі. *По-друге*, міжнародні відносини здебільшого мають стихійний характер, тому їх досить важко спрогнозувати. Суб'єктів міжнародних відносин багато і в кожного є свої особливі інтереси і бажання. Саме

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Версія не для друку

в міжнародних справах найбільше проявляється егоїзм їх учасників. Це підтверджують знамениті слова прем'єр-міністра Великої Британії Уїнстона Черчилля, який любив повторювати, що в Англії немає постійних ворогів або постійних друзів, а є тільки постійні інтереси. Насправді й вічних інтересів також не буває. Крім, хіба що, одного – розвивати взаємовигідні політичні та економічні зв'язки у максимально широкому діапазоні.

Розвиток суспільства, вдосконалення комунікацій і засобів масової інформації стало поступово оголювати непривабливість і аморальність егоїстичних прагнень суб'єктів міжнародних відносин. Скасувати ці устремління неможливо, але приглушити їх стало справою престижу для політиків усіх країн. Вони дійшли висновку про необхідність дотримуватися у сфері міжнародних відносин якогось загального принципу (керівної ідеї), який влаштовував би більшість країн,

Те, що відбувається сьогодні у сфері міжнародних відносин, пов'язане з подіями, що відбулися в Європі понад 350 років тому. Ідеться про Вестфальський мирний конгрес, робота якого завершилась підписанням у 1648 р. відповідного договору (Вестфальського миру). Цей конгрес мав епохальне значення для формування нового європейського правопорядку та розвитку міжнародного права, оскільки були закладені принципи міжнародного права, що не втратили своєї актуальності. У текстах договору вперше йдеться про суверенітет, конфесійний нейтралітет держав з відповідним захистом прав індивідуума і захистом власності, про право вільно укладати договори з іншими країнами тощо. Вестфальський конгрес, що поклав кінець руйнівній Тридцятилітній війні, продемонстрував небачений до того часу приклад об'єднання майже всіх західноєвропейських народів у спільне мирне зібрання для обговорення не тільки взаємних відносин, а й внутрішнього устрою окремих країн. Тому один із найвідоміших у Європі в XIX ст. юрист-міжнародник Ф. Мартенс назвав його "керівної ідеєю" і, в міру її змінювання, визначив етапи розвитку міжнародних відносин. Кожному етапу відповідала або була визначальною як принцип певна "керівна ідея".

Перший етап міжнародних відносин почався з незапам'ятних часів і характеризувався роз'єднаністю народів і держав. Керівною ідеєю тоді була переконаність у пануванні фізичної сили,

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"

тобто, щоб забезпечити мир і спокій, потрібно було володіти відповідною військовою міццю. У цих умовах і народився знаменитий вислів: якщо хочеш миру – готуйся до війни.

Другий етап міжнародних відносин пов'язаний зі згаданим Вестфальським мирним договором, де було зафіксовано як цінність право на суверенітет, який визнавався навіть за королівствами роздробленої Німеччини. Для цього етапу характерно було те, що європейські країни дотримувалися ідеї політичної рівноваги, яку прагнули забезпечити дипломатичними і силовими заходами.

Третій етап настав після розгрому Франції, коли Віденський конгрес переможців затвердив принцип легітимізму, тобто законності, але з погляду інтересів монархів європейських країн. Національні інтереси монархічних авторитарних режимів стали керівної ідеєю міжнародних відносин. На цьому етапі спостерігається прагнення суб'єктів міжнародної системи убезпечити себе шляхом отримання великих можливостей, найкращих позицій. Із цією метою утворюються потужні союзи: "Священний союз", "Антанта", "Троїстий союз" та інші. Між союзами виникають війни, зокрема й дві світові.

Сучасні фахівці-міжнародники виокремлюють ще й четвертий етап міжнародних відносин, який став формуватися після 1945 р. Його ще називають етапом міжнародних відносин, у якому покликана панувати "керівна ідея" у вигляді міжнародного права. На цьому етапі міжнародного життя активними її учасниками, поряд із державами, виступають і недержавні інститути, тобто суверенні і несуверенні суб'єкти: організації, ТНК, Ліги, союзи, рухи тощо. Дуже важливою тенденцією сучасного етапу розвитку є інтернаціоналізація всіх напрямів життя світового співтовариства. Сюди ж входить практика міжнародних інвестицій, кооперування виробництва та кредитно-фінансових зв'язків між країнами. А якщо врахувати ще й те, що в наш час з'явилися глобальні проблеми, які загрожують життю на землі, то очевидно, що виникла необхідність регулювання міжнародних відносин, тобто подальшої інституалізації міжнародних відносин. У цьому разі під інституалізацією розуміється створення у всіх сферах світової спільноти різних інститутів у вигляді організацій, взаємоприйнятних норм і принципів, статусів і процедур, призначених виконувати роль світових інструментів для стабілізації міжнародних відносин і їх успішного функціонування.

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"

Суб'єкти та форми інституалізації міжнародного життя. Сучасна інституалізація міжнародного життя проявляється через *дві форми правових відносин:* за допомогою універсальних організацій і на основі норм і принципів міжнародного права.

Найбільш універсальною світовою організацією є ООН, яка була створена в 1945 р. Держави-члени ООН взяли на себе зобов'язання дотримуватися принципів взаємовідносин, визначених статутом цієї організації. У разі ж порушення прийнятих зобов'язань ООН може заради миру і справедливості вжити до агресора санкції, аж до застосування збройної сили. З огляду на це та згідно зі Статутом, об'єднані в ООН нації переслідують, зокрема, такі цілі: підтримувати мир і безпеку, залагоджувати виникли конфлікти між країнами; розвивати дружні відносини і співробітництво між країнами в економічній, соціальній, культурній та інших сферах; заохочувати і розвивати повагу до прав людини й основних свобод для всіх людей незалежно від раси. Головними органами в структурі ООН є:

- Генеральна Асамблея, що складається з усіх членів організації, кожен член якої має один голос. Асамблея уповноважена обговорювати будь-які питання в межах Статуту ООН і надавати за ними рекомендації;
- Рада Безпеки ООН, яка складається з п'яти постійних (Росії замість СРСР, Франції, США, Англії та КНР) і 10 непостійних членів, що обираються на два роки. На неї покладено головну відповідальність за підтримання міжнародного миру та безпеки. Тому її рішення є обов'язковими для всіх держав організації, а функціонує вона безперервно;
- секретаріат на чолі з Генеральним секретарем, який призначається Генеральною Асамблеєю за рекомендацією Ради Безпеки ООН на п'ять років.

Крім того, важливими органами ООН є такі установи, як, зокрема: Міжнародний Суд; Економічна і Соціальна Рада (ЕКОСОР); Рада з Опіки. У системі ООН діє також близько 20 спеціалізованих інститутів, таких як згадані МОП, ЮНЕСКО, МАГАТЕ (Міжнародне агентство з атомної енергії), ВООЗ (Всесвітня організація охорони здоров'я) та інші.

Другою формою інституалізації міжнародних відносин є норми і принципи, уперше сформульовані в Статуті ООН. Більш ці-

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія не для друку

лісну їх кодифікацію було зроблено в Декларації принципів міжнародного права. Розвиток та деталізація цих принципів відбулася на Нараді керівників європейських країн з безпеки і співробітництва в Європі (1975 р.). Її підсумковий документ містить низку принципів та міжнародних зобов'язань щодо забезпечення тривалого миру, серед яких, зокрема: повага і рівноправність суверенітетів країн; незастосування сили або загрози застосування сили; непорушність кордонів держав, територіальна цілісність; мирне врегулювання суперечок; невтручання у внутрішні справи; повага до прав людини і її основних свобод. Крім цих принципів і норм взаємовідносин суб'єктів міжнародного життя, існують ще й правові кодекси, які регулюють специфічні галузі міжнародних відносин. Це "договірне право", "дипломатичне право", "морське право" та інші юридичні міжнародні правові документи.

Слід урахувати, що в міжнародному праві не існує елементів влади на зразок внутрішньодержавних, коли за допомогою сили застосовуються відповідні покарання. Тут примусові санкції відсутні, за винятком санкцій з боку Ради Безпеки ООН. Головною гарантією ефективності дотримання норм міжнародного права є розуміння необхідності поваги до інтересів кожного з учасників міжнародного життя.

Таким чином, до початку XXI ст. міжнародні відносини підготували в процесі свого розвитку значну основу для приборкання стихійності і некерованості міжнародного життя і поклали початок до визнання загальнолюдських цінностей і встановлення рівноправних і демократичних відносин між країнами і народами.

2.2. Трансформація парадигми міжнародних відносин та уявлень про державний суверенітет

Сучасна трансформація парадигми міжнародних відносин. Під парадигмами міжнародних відносин розуміють певні концептуальні моделі формулювання та виконання єдиного взаємопов'язаного комплексу впорядкованих завдань, а також розв'язання проблем, пов'язаних із відстоюванням національних інтересів на міжнародній арені. Зазначені парадигми в конкретно-

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"
Версія тільки для друку

історичних умовах жорстко регламентують як формулювання проблем міжнародних відносин, так і характер державно-управлінських рішень щодо їх розв'язання.

Протягом другої половини XX ст. держави, використовуючи геополітичні побудови та геостратегічні підходи, створювали союзи та блоки, встановлювали сфери впливу, розробляли концепції міжнародної та національної безпеки, обґрунтовували воєнну політику та стратегію. Тобто зовнішня політика та стратегія держав ґрунтувалися на геополітичній парадигмі міжнародних відносин. Суть останньої полягала в захисті національних інтересів, який розглядається як недопущення іноземного втручання у внутрішні справи, забезпечення непорушності національних кордонів – як політичних, так і економічних, а також на відстоюванні певних ідеологічних поглядів.

Досить важливо при цьому те, що реалізація геополітичної стратегії ведеться виключно на державному рівні і передбачає певний симбіоз геополітики й стратегії, який приводить до досягнення конкретної мети (концентрації управління у світі для встановлення контролю над планетарними ресурсами). Під механізмом здійснення геополітичної стратегії розуміється системна цілісність норм, засобів і методів, що застосовується в різноманітних формах свого втілення суб'єктами суспільства з метою захисту національних інтересів на міжнародній арені. Структурними компонентами системи формування та здійснення геополітичної стратегії держави є:

- суб'єкти суспільства (державні і суспільні структури), які безпосередньо займаються формуванням та здійсненням геополітичної стратегії;
- норми діяльності суб'єктів (концепції, доктрини, стратегії);
- сукупність відповідних методів і засобів впливу геополітики як ідеології та стратегічної культури на систему формування та здійснення геополітичної стратегії.

Сьогодні контроль над простором досить диверсифікований і найчастіше не може бути описаний в категоріях прямого воєнного або політичного контролю. З розвитком технологій, зі зростаючою взаємозалежністю світу контроль над простором набуває нових, транснаціональних форм: з'являється економічний, комунікаційний, інформаційний контроль. Це пов'язано з розви-

Видавничий центр "Київський університет"

тком цивілізації та освоєнням нових вимірів простору, що призводить до непридатності традиційних форм контролю, зокрема, прямого воєнного контролю.

Зокрема, поряд із повітряно-космічним та інформаційним просторами наприкінці XX ст. сформувався ще більш актуальний простір, який отримав назву геофінансів. Це – глобальний фінансовий ринок, темпи росту якого нині в кілька разів перевищують швидкість зростання світової торгівлі та дивергенції виробництва. Це простір, де інтенсивно розвиваються власні високі технології. Нині реально утверджується на планеті порядок, який більше проявляє себе як порядок економічний – панекономіка. Глобальна економіка – це світова революція XX ст., і вона ж стає повсюди панівною системою. За таких умов військовий контроль все більше відходить на другий план, поступаючись економічному, а використання військової сили все частіше зводиться до обмеженої та превентивної демонстрації намірів її застосування, а також разючих технічних можливостей, ніж до повномасштабного застосування бойової могутності. При цьому кінець 1990-х років охарактеризувався остаточним переходом міжнародних відносин із геополітичної на геоекономічну парадигму розвитку. Такі дослідники, як, зокрема, Д. Хелд (США), А. Неклесса (Росія) В. Дергачов (Україна) вважають, що сучасний світ живе за новими – геоекономічними, а не геополітичними законами. Це означає, що геоекономіка має власний простір – геоекономічний, у якому розгортається діяльність акторів сучасних міжнародних відносин (постіндустріальних держав, транснаціональних компаній, міжнародних організацій), що ґрунтуються на геоекономічній парадигмі. Остання, у свою чергу, ґрунтується на забезпеченні національних інтересів, які розглядаються як забезпечення високих темпів економічного росту через інтернаціоналізацію господарських зв'язків і поступове розширення національних кордонів заради вільного руху товарів, капіталів, робочої сили, технологій.

Дуже важливим при цьому є те, що реалізація геополітичної парадигми міжнародних відносин здійснюється переважно, якщо не виключно, на державному рівні, тоді як геоекономічної – засобами не лише держави, але й обов'язково приватного бізнесу. Е. Люттвак (США), фахівець із римської воєнної стратегії, визна-

Видавничий відділ "Київський університет" Редакційно-видавничий центр

чив перехід від геополітики до геоекономіки як переміщення конфліктної логіки зі сфери політики у сферу бізнесу і комерції. Це означає, що стратегія держав постіндустріальної цивілізації, міжнародні відносини яких ґрунтуються на геоекономічній парадигмі міжнародних відносин, уже не пов'язана із завоюванням територій чи прямим підкоренням економічного простору противника. Вона радше націлена на нав'язування оточенню своєї політичної волі і бачення майбутнього, на встановлення і досягнення стратегічних горизонтів, які визначаються геоекономічною конкуренцією і масштабами управління ризиками, на зміцнення чи підрив тої чи іншої системи соціально-економічних орієнтацій.

З огляду на викладене можна зробити висновок, що існує боротьба за сфери впливу за допомогою геоекономічних стратегій. Під останніми розуміють методи контролю над різноманітними ресурсними потоками та управління міжнародними виробничими ланцюгами в межах планети, з метою участі суб'єктів міжнародних відносин у створенні і перерозподілі світового валового продукту. Тому стратегія великих держав, починаючи з кінця XX-го і особливо у XXI-му столітті більше спрямована на встановлення контролю над потоками інформації, товарів, послуг, капіталів, робочої сили, аніж над простором. Це свідчить про перехід від статичного до динамічного використання простору.

Основні фактори доцільності зміни парадигми міжнародних відносин. В останнє десятиріччя міжнародна спільнота зіткнулася з низкою викликів та загроз міжнародному миру та безпеці. Глобальні проблеми, з одного боку, зумовлюють необхідність спільних зусиль держав для їх розв'язання, а з іншого – нівелюють значущість національних зусиль у міжнародних відносинах і, таким чином, розмивають національні суверенітети. Тому на перший погляд здається, що в умовах глобалізації орієнтація на національні держави в питаннях міжнародної взаємодії – це шлях у минуле, а не орієнтація на майбутнє. Насправді ж відбувається певне ослаблення впливу держав у зовнішньому середовищі, тенденція до зростання пріоритетності інтересів міжнародного співтовариства над національними та більша відкритість національних кордонів та ринків, зокрема для товарів і послуг.

Виклики та загрози, які виникають у міжнародному середовищі під впливом глобалізації світового порядку, зумовлюють необхідність належного управління міжнародними відносинами.

Видавничо-поліграфічний центр "Університетська книга"

Світовий порядок – це фіксований спосіб регулювання та стан міжнародних відносин в середовищі, де є і продовжують виникати десятки суверенітетів зі своїми системами цінностей, устремліннями. При цьому дія однієї держави на міжнародній арені часто зачіпає інтереси інших, особливо сусідів, а найбільш чутливою є сфера безпеки. Консервативне політичне мислення ототожнює світовий порядок із ситуацією статус-кво, а ліберали схильні розглядати світовий порядок у контексті еволюції міжнародного співтовариства в світове суспільство. Звичайно той чи інший світовий порядок забезпечує досягнення низки цілей співтовариства держав, які для них є необхідними та життєво важливими, а також загальних для всіх цілей. Серед перших цілей – необхідність збереження наявної міжнародної системи, оскільки, хоч які розбіжності існують між державами, всіх їх об'єднує упевненість у тому, що нинішня система їхньої взаємодії сприятлива для них. Другі цілі, досягнення яких забезпечує світовий порядок, – це передусім збереження незалежності (суверенітету) кожної держави та збереження миру. Досягнення цілей, які є загальними для всіх, пов'язане із вирішенням, зокрема, питань щодо обмеження використання сили, дотримання прав людини та міжнародних угод, забезпечення політичної стабільності та легітимності дій на міжнародній арені.

Становлення того або іншого світового порядку є результатом світових процесів та змін конфігурації сил на міжнародній арені. З початком XXI ст. у міжнародних відносинах почала набирати силу тенденція, яка свідчить не просто про зміну однополюсного світу на багатополюсний, а про необхідність змінити спосіб світоторегулювання в умовах глобалізації. Основними способами світоторегулювання є силовий або нормативний, тому наслідки вибору можуть мати фундаментальне значення. Якщо парадигма міжнародних відносин ґрунтується на силі, то постають проблеми, з якими людство вже стикалося впродовж всієї своєї історії.

Міжнародні відносини, основою яких є загальновизнані норми міжнародного права, можуть, якщо це необхідно для міжнародної спільноти, розв'язати глобальні проблеми безпеки, відкрити принципово нові горизонти побудови світового порядку та міжнародного співробітництва.

Таким чином, міжнародна спільнота сьогодні переживає важливий етап формування нового світового порядку, в основі

Видавничий центр "Київський університет"

якого лежить зміна парадигми міжнародних відносин. Місце інструментів силового регулювання, які впродовж всієї історії людства традиційно використовувалися у вирішенні міждержавних суперечностей, поступово отримують нормативно-правові інструменти, використання яких ґрунтується на загальновизнаних правилах поведінки та взаємодії держав на зовнішньополітичній арені. Це дозволяє сподіватися на успіх у пошуку адекватних відповідей на виклики та загрози людству, які постійно генеруються процесами глобалізації. Справді, перевага у використанні нормативно-правових інструментів порівняно із силовими для розв'язання тих чи інших проблем світового співтовариства полягає в тому, що, зокрема:

- сила відображає можливості, інтереси однієї могутньої держави або групи країн, а правові норми – інтереси світової спільноти, оскільки вони приймаються на міжнародній арені за згодою більшості, а тому вони більшою мірою відображають баланс інтересів, ніж інтерес однієї держави (групи держав);
- норма як категорія міжнародних відносин, прийнята згідно з певною процедурою, є більш стійкою та стабільною, ніж сила, інтенсивність якої постійно змінюється в часі і просторі;
- норма є більш демократичною порівняно із силою, оскільки остання передбачає насильство або примус, тоді як норма відображає згоду, яка ґрунтується на компромісі.

Є дві важливі передумови щодо запровадження та ефективного функціонування нормативної системи міжнародних відносин як важливого кроку на шляху формування глобального суспільства: усвідомлення кожною державою факту, що вона не одна у світовій спільноті, що є й інші країни зі своїми національними інтересами, які необхідно поважати та враховувати; формування у кожної держави переконання, що їй більш вигідно виконувати певні норми поведінки, ніж порушувати їх.

Варто також зазначити, що зміна парадигми міжнародних відносин, яка передбачає надання пріоритету нормативно-правовим інструментам для врегулювання міждержавних суперечностей наштовхується на значні труднощі, які, зокрема, зумовлені такими чинниками:

- різним рівнем розвитку національних держав, що породжує значну диференціацію у баченні ними свого місця та ролі в

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія не для друку

світі, знаходить відповідне відображення у готовності держави прийняти одні норми та правила та відкинути інші, які, на її думку, не відповідають її інтересам;

- недосконалістю та незавершеністю формування правової основи нормативної системи міжнародних відносин, оскільки нормативне регулювання зазначених відносин стало на шлях інтенсивного розвитку тільки після закінчення "холодної війни";
- зазвичай норми (правила) у міжнародних відносинах є політичними зобов'язаннями, а не правом, вони стають легітимними лише тоді, коли світова спільнота починає усвідомлювати, що виконувати їх вигідно.

Зміна уявлень про державний суверенітет у міжнародних відносинах. У сучасних умовах існує тенденція до зниження ролі суверенних держав як суб'єктів міжнародних відносин. Межа між внутрішньою й зовнішньою політикою поступово нівелюється, виникають інші форми й напрями відносин, ніж це було раніше.

Глобалізація уже багато в чому поставила під сумнів традиційні функції суверенних держав. Водночас політична глобалізація не вийшла за межі створених у післявоєнний період колективних інститутів безпеки. Динаміка фінансових і культурних потоків увійшла в суперечність з тим, що фактично багато криміногенних зон і нестабільних держав або територіальних злочинних синдикатів перебувають поза сферою політичного контролю. В умовах глобалізації принцип обмеженого суверенітету може набути більш універсального характеру в масштабах міжнародної спільноти загалом. Це означає, що в певних випадках з метою захисту міжнародної стабільності стає припустимим втручання у внутрішні справи окремої держави і заміна її керівництва, надто, якщо це керівництво не є в очах світової громади легітимним, хоча формально або реально користується підтримкою власного населення. Таким чином, під знак питання ставиться право уряду суверенної держави чинити щодо власного населення будь-які дії, які воно вважає потрібними, наприклад, якщо ці дії спрямовані на знищення власних громадян.

У будь-якому разі державний суверенітет стає більш обмеженим. Недопущення втручання у свої внутрішні справи – одна з головних ознак суверенітету держави. Держава як суб'єкт міжнародного права існує і володіє суверенітетом за наявності чо-

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія не для друку

тирьох умов: населення, території, системи влади, незалежності. Вважається, що суверенітет держави є неподільним, тобто з боку внутрішнього права влада в державі є вищою і поширюється на всю територію держави та його населення. Такий принцип діяв до останнього часу і вважався незаперечним. Навіть тоді, коли світова спільнота була вражена проявами геноциду в тих чи інших країнах, зокрема в Кампучії в 70-ті роки XX ст., тобто реальних механізмів втручання в події тоді не було. З іншого боку, загальновідомо, що в часи біполярного протистояння втручання великої держави у внутрішні процеси, які відбувалися у малих державах, також було прийнятною практикою. СРСР уводив війська в Афганістан, а США вели тривалу війну у В'єтнамі. Чинна тоді система міжнародної безпеки не могла протидіяти явним фактам порушення суверенітету незалежних держав. Усе, що відбувалося на периферії, могло піддаватися моральному осудові, сприяло біполярній конфронтації, але, оскільки не зачіпало основ існування західного та соціалістичного світів, сприймалося як реалії міжнародного життя. Альтернативою цьому була загроза світової катастрофи внаслідок ядерної війни.

Розпад СРСР створив ситуацію асиметрії у системі світового балансу сил та міжнародної безпеки. Це не зміцнило її стабільність. Від скорочення можливостей у однієї зі сторін біполярного світу підвищилася міць іншої сторони, очолюваної США, що об'єктивно породило в неї враження переможця й лідера у світових справах. Тому завершення "холодної війни" не призвело до скорочення воєнної активності та утримання США від втручання у справи інших регіонів. Це викликає негативну реакцію держав, що прагнуть зберегти суверенітет, змушує їх вживати заходів щодо зміцнення власної обороноздатності, включаючи і проєкти на базі ядерної та інших новітніх технологій.

Реакція США на сучасні виклики міжнародній безпеці стосується саме превентивного контролю, вона спрямована на ліквідацію тих зон, які можуть бути основою для планування і здійснення атак на центри глобального впливу й влади. У системі міжнародної безпеки складаються відносини "центр – периферія", що впливає на формування і розвиток сучасних національних держав. США потребує поширення зони безпеки й політичного впливу на периферію сучасного світу, що означає проведення

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Версія не для друку

відповідної політики, спрямованої на встановлення контролю над периферією, спираючись не тільки на фінансово-економічні важелі впливу, а й на механізми політичного та силового примусу.

Водночас, стикнувшись на воєнному напрямі з перспективою самознищення, суверенні держави почали прискіпливіше відстежувати різні небезпеки в інших галузях – екологічній, енергетичній, демографічній тощо.

Відставання політичної свідомості від об'єктивних вимог еволюції природи та суспільства, як і зростаюча відповідальність людства за збереження навколишнього середовища, є ще однією з визначальних рис трансформації сучасних уявлень про державний суверенітет.

З політичного погляду, глобалізація сприяє структурній перебудові міжнародної політичної системи, включаючи перегляд політики альянсів на користь більш продуктивних глобалізаційних фінансово-економічних зв'язків. Усвідомлення національних інтересів окремих держав починає орієнтуватися на інші пріоритети, пов'язані з необхідністю адаптації до глобалізаційних процесів, ефективного входження у світову економічну систему, що є запорукою сталого економічного зростання і досягнення відповідного рівня добробуту, а отже, і внутрішньої політичної та соціальної стабільності.

Глобалізаційні процеси мають супроводжуватися й вибудовуванням нової універсальної правової системи. Це вже має бути не тільки міжнародне право, а й уніфіковане право, зокрема й карно-кримінальне. Таким чином, може йтися про глобалізацію тієї політики, яку ми звикли розглядати як внутрішню, а відтак і про глобалізацію безпеки – не з погляду розростання кількості структур, інститутів колективної безпеки, а з погляду ризиків та збереження принципів, на яких базується сучасна держава-нація.

Українське бачення світу в XXI ст. виходить з визначених вище пріоритетів домінування загальнолюдських цінностей та принципів захисту прав людини. Ідеологія державного суверенітету має розвиватися в напрямі вдосконалення владних структур та органів місцевого самоуправління із точно визначеними межами їхньої компетенції. При цьому аналіз системи геополітичних чинників свідчить, що на національну безпеку України сьогодні більше впливають внутрішні, ніж зовнішні чинники. При-

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"

родні ресурси, географічне розташування України дають їй змогу стати надійним партнером європейських країн двадцять першого сторіччя. Виконати це завдання Україна зможе лише за умови політичної стабільності, створення ефективних механізмів захисту прав людини на базі соціально орієнтованих реформ. Водночас як пряму загрозу своїй незалежності Україна трактує будь-які спроби виключення її з міжнародного процесу прийняття рішень. Вона виходить із того, що однією з найважливіших гарантій її суверенного розвитку та підтримання системи колективної безпеки в європейському та трансатлантичному просторі є розвинена кооперація у політичній, економічній, гуманітарній, інформаційній та воєнній сферах. Підґрунтя такого співробітництва створюють процеси глобалізації економічних відносин, а також посилення тенденцій взаємовпливу, необхідності узгодження позицій усіх зацікавлених сторін у питаннях можливого застосування військової сили в ситуаціях, пов'язаних із завданнями забезпечення довгострокового миру в громадянських, міжетнічних, міжконфесійних та інших конфліктних ситуаціях як у Європі, так і в Азії та на Близькому Сході. Тому Україна виступає за створення такої системи міжнародних відносин, у яких вагу військової сили буде зменшено, а її функції зведено до завдання стримування від збройних конфліктів. Однак, виходячи з об'єктивних тенденцій у системі міжнародних відносин, Україна повинна володіти сучасними й ефективними збройними силами, що є однією з умов її інтеграції в нову систему міжнародної та євроатлантичної безпеки.

Сьогодні виникають дедалі більш складні сполучення економічних інтересів окремих держав та інтересів великих ТНК. Унаслідок цього істотно змінилося розуміння умов, необхідних для застосування сили. Процеси глобалізації поставили на порядок денний питання про трансрегіональну безпеку як важливий складник системи глобальної та регіональної безпеки. Співробітництво між різними регіональними структурами у сфері безпеки може значною мірою сприяти стабілізації міжнародних відносин. Особливо це важливо з огляду на безпеку стратегічних транспортно-енергетичних комунікацій, які поєднують різні регіони у більш широку цілісність. При цьому Каспійсько-Чорноморський та Центральноазіатський регіони перебувають у центрі уваги про-

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"

відних світових гравців. У цих умовах для України вбачається актуальним сприяння формуванню регіональних систем безпеки і співробітництва в прилеглих регіонах, інтеграція у міжнародні економічні і політичні структури та участь у формуванні демократичної глобальної системи міжнародного порядку.

ГЛАВА 3. Феномен неурядових акторів світової політики та їхня роль у міжнародних відносинах

3.1. "Актори" міжнародних відносин

Поняття "актор" міжнародних відносин та основні риси міжнародних урядових організацій. Міжнародні відносини сьогодення формуються із суперечливих і неоднозначних процесів місцевого, регіонального і глобального характеру. Значно зросла кількість учасників міжнародних відносин. Але щоб ретельно проаналізувати їхню роль у міжнародному житті, треба визначити, кого вважати учасником міжнародних відносин. "Учасник", або "актор" – це термін, яким у науці про міжнародні відносини зазвичай називають суб'єктів, які взаємодіють на світовій арені.

Термін "актор" всеохопний, акцентує увагу на поведінці і допомагає зрозуміти, чому різні суб'єкти відіграють різні ролі у міжнародних відносинах. Серед учених немає єдиної позиції щодо того, кого вважати міжнародними акторами. У зв'язку з цим існують дві концепції міжнародних відносин – вузька, або міждержавна, і широка, або транснаціональна. Згідно з першою, основним суб'єктом називають державу, а в межах широкої концепції розглядаються дії не тільки держав, але й різноманітних організацій, груп і навіть окремих осіб. Таке визначення учасників міжнародних відносин можна назвати "транснаціональним". Тому треба вирізняти дві групи суб'єктів (акторів, учасників) міжнародних відносин. З одного боку, це держави як традиційні, первинні й центральні міжнародні актори, що повністю відповідає вузькій концепції міжнародних відносин. З другого – нові суб'єкти, які

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"

з'явилися пізніше, а існування яких виправдано широкою концепцією міжнародних відносин. До недержавних учасників міжнародних відносин треба зарахувати міжурядові міжнародні організації, міжнародні неурядові організації, ТНК, анархістські, сепаратистські, мафіозні групи, терористичні організації, а також окремих індивідів, що діють на світовій арені. Зростання їхньої ролі та впливу стали відносно новим явищем у міжнародних відносинах.

При цьому спеціалісти виокремлюють три основні риси міжнародних урядових організацій:

1. Політична воля до співпраці, яка зафіксована в установчих документах.
2. Наявність постійного управлінського апарату.
3. Автономність компетенцій і рішень.

Такі риси цілком відповідають критеріям міжнародних, міждержавних і міжурядових організацій, їх можна визначити як об'єднання суверенних держав, які на основі міжнародного договору, або хартії, мають загальну мету.

Перші міжнародні організації з'явилися на початку XIX ст., коли за рішенням Віденського конгресу в 1815 р. була створена Центральна комісія з навігації по Рейну. З цього часу можна виокремити три різні їх види. Організації першого виду створювалися до XIX ст. для розв'язання економічних і технічних проблем, як, наприклад, Дунайська Європейська комісія 1856 р. і Міжнародний телеграфний союз 1865 р. Друге покоління міжнародних організацій відповідає періоду 1919–1939 рр. Організації цього виду прагнули насамперед до забезпечення міжнародної безпеки, що особливо характерно було для Ліги Націй. Третє покоління відзначено тенденцією швидкого кількісного зростання: на кінець XX ст. нараховувалося понад 400 міжнародних організацій, серед яких особливо відзначимо ООН. Таке зростання можна пояснити політичним поділом світу, зростаючою взаємозалежністю та взаємодоповнюваністю держав, ускладненням системи міжнародних відносин.

По суті, зміст та динаміка сучасної епохи полягає в тому, щоб економічний, соціальний, політичний розвиток набував людського виміру, щоб однією з підвалин світової системи, окрім політики і економіки, стала етика. Очевидно, що такий світовий порядок може зародитися лише в результаті спільних зусиль, сумісної

Видавничий поліграфічний центр "Київський університет"

творчості всіх акторів світового політичного процесу. Відвертий, вільний від будь-якого егоцентризму діалог може стати важливим засобом розв'язання наявних глобальних суперечностей. При цьому всі політичні актори покликані виступити як рівноправні суб'єкти спільного пошуку нового людського буття та способів спілкування людей у процесі цивілізованої взаємодії народів.

Індивіди як актори міжнародних відносин. Актором міжнародних відносин також може виступати індивід. Ще Арістотель стверджував, що людина за своєю природою – соціальна істота, яка живе в суспільстві. Тому відбувається трансформація соціальної норми в норму юридичну і народження права тоді, коли більша частина суспільства доходить висновку, що ця соціальна норма важлива для суспільства, а відтак застосування примусу як санкції за її порушення стає суспільно необхідним і відповідає критерію справедливості. Таке право має об'єктивний характер і не залежить від волі держави.

Таким чином, право можна розглядати як суспільний імператив, що виражає необхідність, яка виникла з природної солідарності. Цей підхід заперечує принципову різницю між національним і міжнародним правом, оскільки їх норми мають витоком спільне джерело – суспільне буття. Сама ж держава є фіктивним утворенням, а всі його акти виконуються індивідами з метою захисту колективних інтересів.

Індивід фактично перетворюється, хоча б частково або додатково, на суб'єкта міжнародних відносин слідом за державами, міжнародними організаціями. Тому в плані міжнародних відносин і згідно з міжнародним правом треба виокремити: індивіда, якого слід захищати, та індивіда, якого слід покарати. Права індивіда в міжнародному масштабі захищають Всесвітня декларація прав людини 1948 р., норми міжнародного гуманітарного права на основі Женевської угоди від 12 серпня 1949 р., пакти про громадянські, політичні, економічні, культурні і соціальні права. Дотримання прав людини стало міжнародним критерієм оцінювання політики держав.

Загалом, аналізуючи причини зростання ролі індивідів у міжнародних відносинах, Дж. Розенау дійшов висновку, що:

- протягом кількох останніх десятиліть громадяни набули більш високих аналітичних здібностей;

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія не для друку

- сплеск індивідуальних здібностей зумовлений тим, що шляхом сприйняття й узагальнення громадяни справляють сьогодні все більший вплив на формування загальної картини міжнародної політики;
- світова політична система перебуває сьогодні на етапі трансформації, що робить її особливо вразливою для мікрополітичного впливу, а відтак поведінка індивідів справляє визначальний вплив на розвиток міжнародних подій.

Звичайно, роль індивідів як міжнародних акторів не можна переоцінювати, адже на макрополітичному рівні світової політики традиційні актори в особі держав зберігають свої позиції.

Основні риси та види міжнародних неурядових організацій. Серед нетрадиційних міжнародних акторів останнім часом зростає роль міжнародних неурядових організацій (МНУО). Перші такі організації з'явилися ще в XIX ст. (Британське і Міжнародне товариства боротьби проти рабства, 1823 р.), а наприкінці XX ст. їх налічувалося близько чотирьох тисяч.

Неурядові організації розрізняються за своїми розмірами, структурою, напрямами діяльності та завданнями. На відміну від держав і міжурядових організацій, їхні рішення не мають для держав юридичної сили. Основною "зброєю" неурядових організацій у галузі міжнародної політики є мобілізація міжнародної громадської думки, а методом досягнення цілей – тиск на міжурядові організації (насамперед на ООН) і безпосередньо на ті чи інші держави. Таким чином, зокрема, діють Грінпіс, Міжнародна амністія, Міжнародна федерація з прав людини. Тому такий тип міжнародних акторів можна назвати ще "міжнародними групами тиску".

Значний вплив на суть і направленість змін у характері міжнародних взаємовідносин справляють такі специфічні неурядові організації, як ТНК. Вони, образно кажучи, "підточують" національний суверенітет держав у такій важливій сфері суспільних відносин, як економіка. Ідеться про підприємства, заклади й організації, метою яких є отримання прибутку і які діють через свої філії одночасно в кількох державах. Водночас центр управління і прийняття рішень тієї або іншої ТНК зазвичай міститься в одній із провідних держав (переважна частина ТНК сьогодні розташована в США, країнах-членах ЄС та КНР). При цьому

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"

найбільші ТНК володіють величезними ресурсами. Це дозволяє їм справляти суттєвий, а іноді й визначальний вплив у своїх інтересах як на політику окремих країн, так і на міжнародні відносини загалом. Про зростання їхньої ролі та впливу свідчить той факт, що в сучасному світі налічується понад сім тисяч цих міжнародних акторів, які мають 26 тис. філій у різних країнах на всіх континентах. Економічні процеси, які контролюють ТНК, охоплюють більшу частину світової торгівлі, фінансових обмінів і впровадження передових технологій.

Зараз неможливо сказати, який із типів міжнародних акторів стане більш впливовим і визначатиме характер міжнародних відносин. Але безсумнівно, що зміни в міжнародних відносинах значною мірою залежать від цілей, які ставлять перед собою міжнародні актори, а також від вибору ними засобів та способів для їх досягнення. Водночас взаємодія між системами національного рівня та міжнародними системами значно посилює роль неурядових акторів у світовій політиці. Неурядові структури сьогодні відіграють не меншу роль у багатьох міжнародних процесах, аніж держави та міждержавні інститути. Поява розрізненої системи міжнародних взаємодій за участю недержавних акторів стимулює розвиток та реформування світового суспільства. Це можна проаналізувати на прикладі міжнародних регіонів, де поява феномену транскордонного суспільства стає реальністю (таке вже сьогодні можна спостерігати в межах інтеграційних процесів у ЄС).

У такій трансформації міжнародних відносин, в їх транснаціоналізації та очевидному перенесенні акценту багатьох міжнародних процесів у недержавний сектор чітко простежується стале зростання впливу недержавних інститутів та організацій не лише в межах окремих регіонів світу, але й в глобальному просторі, при цьому – в усіх без винятку функціональних вимірах міжнародної взаємодії.

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія не для друку

3.2. Цілі міжнародних неурядових організацій та їхній вплив на вибір геополітичних інтересів (на прикладі Більдерберзького клубу)

Роль і цілі міжнародних неурядових організацій у міжнародних відносинах. Діяльність міжнародних неурядових організацій (МНУО) має виразний транскордонний характер. Зміна ієрархічної структури світової системи, втрата державами монополії контролю над всіма міжнародними взаємодіями дозволяє цим організаціям перебирати на себе певні керівні функції у міжнародних процесах, що де-факто наділяють їх владними повноваженнями у світовій політиці.

З кожним роком кількість неурядових організацій стрімко зростає. Їх кількість досягає сорока тисяч. За останні кілька десятків років МНУО певною мірою потіснили традиційних акторів світової політики. Основна їхня особливість – спроможність розв'язати певні проблеми, розв'язання яких на міждержавному та міжурядовому рівні стримується з тих або інших причин, зокрема тих, які стосуються ринку праці, екологічної безпеки, прав людини, гендерної рівності. МНУО репрезентують широкі суспільні інтереси, що виходять за межі окремих держав. Тому процедура прийняття державами рішень із різних питань внутрішньої і зовнішньої політики все частіше спирається на узгодження позицій з неурядовим сектором. При цьому МНУО часто диктують нові норми, здійснюючи безпосередній тиск на уряди і ділові кола, контролюють виконання міжнародних угод, забезпечують аналіз і експертну оцінку політичних проблем.

Оскільки сьогодні міжнародні відносини виходять далеко за межі міждержавних взаємодій, то держава як міжнародний актор позбавляється своєї монополії. Традиційні державоцентричні політичні відносини вступають у серйозні суперечності з новими процесами і явищами у світовому політичному процесі. До них насамперед слід зарахувати активну участь у світовій політиці недержавних акторів, зокрема МНУО.

МНУО стають головними виразниками інтересів окремих соціальних груп, перебираючи на себе цю роль від держави. У результаті процедура прийняття державою рішень з різних питань внутрішньої і зовнішньої політики все частіше спирається на узгодження позицій з неурядовим сектором. Інтенсивна гро-

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"

мадсько-політична інтервенція автоматично призводить до посилення громадського контролю держави. Такий перенос акцентів на недержавний рівень є своєрідною відповіддю на глобалізацію і пов'язані з нею проблеми, такі як соціальний розвиток, справедливий розподіл, володіння ресурсами тощо. Збільшення чисельності і авторитету МНУО зумовлене і посиленням демократичних процесів у сфері внутрішніх і міжнародних відносин. Виявом цього процесу слугує політизація мас, що прогресує, вимагаючи доступу до інформації, участі у прийняття політичних рішень. Громадяни потребують більшої прозорості та звітності з боку політичних лідерів, прагнуть збільшувати контроль над процесами прийняття цих рішень.

Таким чином, в умовах трансформації світової політики, спричиненої активізацією процесів глобалізації, суб'єктність МНУО зростає. Фактом визнання їхньої ролі та авторитету є наділення їх правами діяльності в різних напрямах міжнародної політики, а також їх співробітництво з урядовими і міжурядовими структурами у сферах, які традиційно були предметом державного регулювання. У свою чергу, функціонування складного багаторівневого механізму взаємодії міжурядових установ з МНУО зумовлене усвідомленням важливості неурядових організацій у донесенні політики наднаціональних інститутів до цільових груп суспільства. Важливим є й визнанням за МНУО повноважень представництва громадських інтересів, які знаходять відображення у міжнародно-правових актах, ураховуються під час укладання важливих міжнародних угод.

Стійкий інтерес з боку держав до МНУО зумовлює також створення останніми міжнародних механізмів розв'язання проблем, які, зокрема, передбачають організацію громадської участі, становлення міжнародних мереж, дотримання нейтрального статусу. Ці механізми допомогли МНУО адаптуватися і зберегти себе в мінливому політичному світі. У кінцевому підсумку головною метою діяльності МНУО є сприяння розвитку багатосторонніх міжнародних відносин, підтримка миру і безпеки, сприяння демократизації світової політичної системи, оскільки ці організації:

- виводять прийняття управлінських рішень за вузькі межі політичної еліти, організовуючи суспільний діалог із ключових питань сьогодення;

Видавничий центр "Київський університет" Вільний доступ

- утверджують активну громадянську позицію і відповідальність людей за власну долю, долю країни та світу загалом;
- здійснюють громадський контроль виконання міжнародних угод, сприяють підвищенню відповідальності урядів перед світовою громадськістю;
- забезпечують аналіз і експертну оцінку політичних проблем.

Свої завдання МНУО виконують на міжурядовому рівні, де створюються міжнародно-правові норми, і поза межами традиційних міжурядових каналів – на самостійно створених аренах разом з іншими неурядовими організаціями. У межах консультативних взаємовідносин із міжнародними міжурядовими організаціями МНУО беруть участь у роботі всіх органів і установ системи ООН та інших міжнародних організацій практично на рівних правах з офіційними делегаціями країн. Вони пропонують проєкти договорів і конвенцій, беруть участь у їх обговоренні, надаючи експертні, науково-технічні та інші висновки, контролюють їх дотримання після прийняття тощо.

Важливою є роль МНУО у формуванні світової громадської думки і доведенні до відома держав і міжурядових організацій світової громадської позиції стосовно висунутих ними договірних ініціатив.

МНУО забезпечують розширення варіативності і гнучкості як внутрішньої, так і зовнішньої політики держав, пропонують такі варіанти дій і рішень, які раніше не розглядалися і не аналізувалися, допомагають політикам краще зрозуміти сутність і особливості сфери діяльності, за яку вони несуть відповідальність, зрозуміти завдання, що потребують виконання.

Аналіз взаємодії міжурядових і неурядових організацій свідчить, що це співробітництво має потужний потенціал. Це неодноразово підкреслювалося у документах міжнародних організацій, у виступах Генерального секретаря ООН. Однак для більш повного і ефективного вияву потенціалу МНУО треба виробити чіткі механізми їх міжнародного визнання, зокрема, офіційне закріплення за ними відповідного правового статусу.

Поза межами звичайного переговорного процесу МНУО виступають як інституалізатори нових народних рухів та як агенти глобального громадянського суспільства. МНУО як такі форму-

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"

ють, представляють і захищають інтереси громадян, найбільш уразливі з погляду порушення прав, здійснюють моніторинг діяльності урядів, будучи елементом системи політичних противаг. Форуми МНУО відіграють надзвичайно важливу роль в ініціюванні глобального діалогу, підвищенні громадської самосвідомості і забезпеченні платформи для виведення глобального громадянського суспільства на передній план політичних дебатів, сприяють мобілізації широкого кола недержавних учасників, спонукаючи їх до створення мереж і організації спільних кампаній, обміну досвідом і думками, участі в міжурядових процесах прийняття рішень. З огляду на викладене МНУО ініціюють:

- включення в глобальний політичний порядок денний питань прав людини, соціальної справедливості, охорони навколишнього середовища;
- використовують новаторські і експериментальні підходи;
- застосовують нові знання та інформацію;
- беруть участь у дискусіях стосовно нової глобальної архітектури безпеки.

Участь МНУО у глобальних процесах свідчить про намагання глобальної спільноти об'єднати громадські інтереси для розв'язання політичних проблем, розробки стратегій, які забезпечили би позитивний характер наслідків глобалізації для всіх учасників міжнародної взаємодії. За активної участі МНУО у світі формується нова глобальна система норм, взаємозв'язків, ідеалів, ідей, цінностей. Глобальні МНУО стають локомотивами трансформації інститутів глобальної відповідальності, сприяють зміні співвідношення універсальних домінант у світовій політиці. Діяльність МНУО є вираженням індивідуальної та колективної відповідальності, каналом участі, який забезпечує залучення громадян у самий центр світових дебатів і вироблення політики. Це означає, що не лише організації громадянського суспільства, але й сама особистість нарешті стає рушійною силою історичного процесу.

Таким чином, МНУО впевнено стають третьою силою сучасного світового політичного процесу, силою, яка стоїть між державою і ринком, між офіційною дипломатією і міжнародними корпораціями. Це зумовлено тим, що МНУО мають певні пере-

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"

ваги у світовій політиці порівняно з традиційними акторами – державами та міжурядовими організаціями, адже вони:

- виступають альтернативою урядам у розв'язанні складних проблем, оскільки вони більш рухливі, швидше, ніж офіційна політика, здатні реагувати на кон'юнктуру, їхня діяльність незалежна від тимчасових політичних коливань, звільнена від гніту повсякденної політики;
- ближчі за інші інститути до реальних індивідуальних інтересів, де ступінь спільності, особиста значущість і внутрішня мотивація цих інтересів регулярно перевіряється, підтримується і розвивається через безпосереднє особисте спілкування;
- завжди діють впевнено, наполегливо, рішуче, а їхні цілі виражені просто, доступно і ясно;
- відкриті, гнучкі, уміють легко домовлятися та ефективно співпрацювати;
- діють гласно, прозоро та конструктивно налаштовані на реалізацію конкретних завдань у сфері своєї компетенції;
- сміливо висловлюють свої погляди, оскільки є відносно незалежними у своїх рішеннях порівняно з дипломатами, зайнятими у сфері двосторонніх відносин;
- володіють додатковою професійно значущою інформацією, якої часто не мають урядові структури, об'єднують висококваліфікованих спеціалістів у своїй сфері;
- беручись за принципові питання, зосереджуються на цілях, які держави підпорядковують зовнішньополітичним інтересам або ігнорують;
- використовують активність місцевих членів на рівні держави з метою включення внутрішньої громадської думки;
- процедура надання допомоги через НУО менш бюрократична, ніж аналогічна процедура урядових закладів чи міжурядових організацій, яка до того ж часто характеризується високою політизованістю;
- на міжурядовій арені рішуче порушують питання економічної справедливості, захисту прав людини та довкілля, що часто ігноруються у переговорах між державами, які зацікавлені переважно в досягненні політичних, економічних та воєнних переваг;
- участь представників МНУО розширює межі дискусії з питань, що визначають громадський прогрес у світовому масш-

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Воєнно-політичний факультет

табі, і визначає такий прогрес для кожної пересічної людини на противагу урядовим та міжнародним організаціям.

Крім того, залучення внутрішніх акторів дозволяє МНУО здійснювати тиск на держави не лише на міжнародному рівні, що ґрунтується на гуманітарних принципах та світовій громадській думці, але і зсередини, що ґрунтується на внутрішньому представництві та легітимності діяльності. Тому вони стають важливою складовою частиною системи глобального управління і кращим засобом мобілізації зусиль для такого управління, оскільки:

- беруть активну участь у творчій розробці нових форм глобального співробітництва, розробляють стратегії і політику, які забезпечили би "глобалізацію з людським обличчям";
- пропонують альтернативні шляхи розв'язання глобальних проблем, що стоять на порядку денному, використовуючи новаторські і експериментальні підходи;
- сприяють зміненню співвідношення універсальних домінант у світовій політиці, перефокусуванню багатосторонньої системи координації міжнародних дій на нову систему цінностей, в основі якої – загальнолюдські цінності, такі як права людини, захист навколишнього середовища тощо;
- за їхньої активної участі у світі формується нова глобальна система норм, взаємозв'язків, ідеалів, ідей, цінностей, тому вони стають локомотивами трансформації інститутів глобальної відповідальності.

Отже, зростання ролі на світовій арені МНУО є беззаперечним фактом. І хоч це не означає девальвацію старих традиційних форм офіційної політики, проте активізація діяльності цих організацій призведе до зміни характеру світового політичного процесу, до модифікації форм, у яких він здійснюється. Зміна ж політичної структури світу зумовить перегляд всього порядку денного сучасних міжнародних відносин, що в майбутньому може призвести до принципово нових політичних відносин на світовій арені.

МНУО відіграють важливу роль у розвитку і консолідації демократії, їхня діяльність є одним з важливих показників демократичності суспільств. Історія не один раз доводила, що успіх демократичних перетворень перебуває у пропорційній залежності від участі в них громадськості, від її здатності формувати незалежні від влади структури, які стають повноправними учас-

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"

никами цих процесів. Практично всі країни світу на шляху до демократизації пройшли необхідні етапи, пов'язані зі становленням інституту неурядових організацій. Тому, підтримуючи неурядові організації, встановлюючи з ними діалог і співробітництво, держави показують, наскільки вони демократичні і приймають ідею громадянського суспільства. При цьому, підтримуючи МНУО, держави не лише виконують притаманну їм функцію гарантування, підтримки і забезпечення, але й одночасно демонструють свою повагу до одного з фундаментальних прав людини, яким є свобода асоціацій.

Вплив міжнародних неурядових організацій на вибір геополітичних інтересів (на прикладі Більдерберзького клубу). Більдерберзький клуб – щорічна приватна конференція (МНУО), створена в 1954 р., зі штаб-квартирою у м. Нью-Йорк. У ній беруть участь від 120 до 150 осіб європейської та північноамериканської політичної еліти, фінансових магнатів, експертів з промисловості, фінансів, економіки, наукових кіл та ЗМІ з метою визначення пріоритетів світового розвитку з урахуванням тенденцій та наслідків глобалізаційних процесів. Засідання клубу проводяться щорічно в дорогих готелях (найчастіше в Європі, а кожні чотири роки – в Канаді або США) та викликають значний інтерес світової громадськості.

Більдерберзький клуб отримав свою назву від готелю "Більдерберг" у нідерландському селищі Остербеці. Там відбулася перша конференція у травні 1954 р. з ініціативи польського політика у вигнанні Джозефа Ретінгера та нідерландського принца Бернарда, які були стурбовані зростанням антиамериканізму в країнах Західної Європи. Вони запропонували проводити міжнародні конференції, на які лідери європейських країн і США будуть збиратися з метою кращого порозуміння, зокрема, з питань безпеки і оборони. Водночас є думка, що цей клуб було створено за ініціативою ЦРУ США, а його проєкт схвалив президент США Дуайт Ейзенхауер як інструмент контролю політики європейських країн з боку США.

Склад Більдерберзького клубу щорічно змінюється, проте організаційний комітет досить ретельно підходить до підготовки списків тих, хто запрошується на чергове засідання. Актив клубу за різними оцінками становить близько 400 осіб, із яких тре-

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія не для друку

тина американці, а решта європейці, японці, корейці, сінгапурці, представники Тайваню і Гонконгу. Зокрема, постійними учасниками Більдерберзького клубу є або були до смерті Білл Клінтон, Маргарет Тетчер, Тоні Блер, принц Філіп (Велика Британія), Хуан Карлос I (король Іспанії), Барак Обама, Альберт Гор, Генрі Кіссінджер, Девід Рокфеллер, Роберт Макнамара, Дональд Рамсфелд, Збігнев Бжезінський, Кондоліза Райс.

Крім постійного складу (активу), на зустрічі Більдерберзького клубу запрошують і тих, яких навряд чи можна зарахувати до світової еліти. Наприклад, від Російської Федерації у засіданнях клубу брали участь Анатолій Чубайс, Григорій Явлінський, Лілія Шевцова. Проте після 2015 р. нікого на зустрічі клубу від Російської Федерації не запрошували. Представників від України жодного разу не запрошували до участі у засіданнях клубу. Участь у конференції (засіданні клубу) відбувається тільки за особистими запрошеннями в атмосфері посиленої таємності, а на зустрічі не допускаються представники ЗМІ. При цьому прийняті під час засідань клубу рішення тримаються в суворій таємниці (не публікуються), а під час засідань заборонено вести відео- і аудіозапис. Заборонено також робити заяви для ЗМІ та розголошувати зміст дискусій, що відбулися.

Після зустрічі готують звіт, у якому доповідачі надають відомості тільки про власну країну, та який розповсюджується виключно серед колишніх та нинішніх учасників Більдерберзького клубу. Певною мірою це є наслідком дотримання інформаційної політики клубу.

Водночас останнім часом для того, щоб задовільнити зростаючий інтерес громадськості до роботи Більдерберзького клубу, на його офіційному сайті організатори зустрічей почали давати коротку інформацію щодо питань, які пропонуються на обговорення підчас засідань. Наприклад, у 2018 р. (зустріч відбулася у США), згідно з релізом, під час засідання клубу пропонувалися до обговорення такі теми: "популізм в Європі", "світове лідерство США", "нерівність", "зайнятість", "квантові комп'ютери", "штучний інтелект", "вільна торгівля", "постправда у сучасному світі", ситуація в Росії, Саудівській Аравії та Ірані, а також "поточні питання". Оскільки на зустрічах зосереджуються на двох-трьох питаннях, цей реліз, найімовірніше, мав за мету

Видання інформаційно-аналітичного центру "Київський університет" Все для студентів

дезорієнтацію, ніж інформування громадськості про питання, які насправді обговорювалися.

З огляду на викладене багато фахівців у сфері міжнародної політики та безпеки вважають, що Більдерберзький клуб формально є не стільки неурядовою організацією, як неофіційною конференцією найбільш впливових людей у сфері політики, бізнесу, фінансів та ЗМІ і навіть прототипом світового уряду, який через "делегатів" доводить відповідні "директиви" до національних урядів. Водночас варто зазначити, що, починаючи з 1990 р. значення Більдерберзького клубу почало знижуватися. З одного боку, були непоодинокі витоки інформації про його діяльність. З іншого боку, більш пріоритетними стали не питання геополітичного характеру (особливо після розпаду СРСР), а бізнесового та фінансового, для вирішення яких з'явилися інші неформальні переговорні майданчики.

Таким майданчиком, зокрема, стала так звана "група тридцяти" (G30) – МНУ, яка була створена у 1978 р. банкіром Джеффрі Беллом за підтримки Фонду Рокфеллера (штаб-квартира розташована у Вашингтоні). До G30 входять провідні економісти, бізнесмени та політики, а її діяльність мало афішується, хоча відомо, що її члени напрацьовують рекомендації для центробанків та комерційних банків світу. Крім того, за роки неоліберального перелаштування геополітичного та геоекономічного простору створилися й інші майданчики, серед яких, зокрема, Трансатлантична політична мережа (ТПС), членами якої є найбільші корпорації та банки світу, депутати Європарламенту та конгресу США.

Діяльність ТПС спирається на розробки провідних західних "мозкових центрів", зокрема інституту Брукінса та Європейського інституту стратегічних досліджень. Про засідання ТПС попередньо не інформують у ЗМІ, як про засідання Більдерберзького клубу, тому складається враження, що підконтрольні глобальній еліті ЗМІ спеціально роздувають ажіотаж навколо щорічних засідань Більдерберзького клубу, щоб відвести увагу від зустрічей на інших неформальних майданчиках, на яких глобальною елітою приймаються дійсно доленосні рішення для всього світу.

Видавничий інформаційний центр "Університет" Версія для друку

ГЛАВА 4. Формування глобального управління як чинника забезпечення стабільності міжнародних відносин

4.1. Проблема забезпечення стабільності системи міжнародних відносин і сутність глобального управління

Проблема забезпечення стабільності системи міжнародних відносин. Світовий порядок на певному історичному відрізку часу визначається системою взаємовідносин активних акторів світової спільноти, що володіють значною потужністю, базується на сукупності офіційних і неофіційних норм поведінки, а також створених на їх основі інститутів, організацій і союзів. Водночас у внутрішній політиці стабільність залежить від стійкості та ефективності владних інститутів, а також консенсусу щодо спільних цінностей. Міжнародні ж відносини реалізуються в анархічному середовищі, де немає інтеграційного управлінського чинника – легітимної влади, що має повноваження на застосування примусу. Тому міжнародні системи характеризує:

- нестійкість об'єднувальних чинників (міжнародне право, міжнародні організації, засоби комунікації тощо);
- вагомий вплив диференційних чинників, які є постійною загрозою для стабільності міжнародних систем (національний егоїзм, нерівномірність розподілу ресурсів, соціокультурні та ідеологічні відмінності тощо).

Загрозою для стабільності міжнародних систем є й значна автономія її елементів, передусім держав, які володіють суверенітетом. Автономія не абсолютна, вона постійно зменшується зі зростанням взаємозалежності всіх учасників міжнародних відносин. Проте наведені ознаки міжнародних систем дають змогу визначити їх як децентралізовані, що функціонують на засадах самоорганізації (синергетики).

Особливості суперечливого руху міжнародних систем, як і інших типів систем, що поєднують статику та динаміку, одноманітність та різноманітність, лінійність та циклічність, визначаються їхнім прагненням до рівноваги, що постійно порушу-

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія не для друку

ється розвитком. Без стану рівноваги один елемент може одержати перевагу чи підпорядкувати собі інших. У ситуації відсутності центру влади та силового характеру відносин між державами (елементами) системна рівновага може бути досягнута через реалізацію принципу силової рівноваги (баланс сил). Сила в цьому контексті – це категорія системних відносин, оскільки визначеності та змісту вона набуває у співвідношенні із силою інших держав, що опосередковується структурними характеристиками системи, її полярністю.

Міжнародна система прагне зберегти стабільність й одночасно автономність своїх елементів, оскільки принцип суверенітету, невтручання у внутрішню політику є основою функціонування міжнародних систем. У цьому разі рівновага утворюється на балансі двох протилежних аспектів її функціонування: змінності окремих елементів (держав), які у своїх діях на міжнародній арені керуються егоїстичними інтересами і загрожують рівновазі, та відносній стійкості зв'язків між елементами, тобто структури системи. При цьому структура міжнародних відносин формується відносно невеликою кількістю держав-акторів, здатних підтримувати та гарантувати принципи функціонування системи та правила гри в ній.

Транснаціоналізація світової політики поставила під сумнів основні механізми стабілізації попередніх міжнародних систем – перерозподіл сили, силову рівновагу, яку підтримували великі держави як основні актори міжнародних відносин. Вплив цих змін відкриває перед людством дві альтернативи: або зростання керованості і програмованості політики розвитку міжнародних відносин, або зростання некерованих змін у світовому порядку, можливо, із катастрофічними наслідками. Це актуалізує проблему пошуку адекватних механізмів досягнення стабільності та безпеки міжнародної спільноти в сучасну епоху.

Непевність у розвитку міжнародної спільноти, що є результатом збігу процесів глобалізації й структурної трансформації міжнародної системи після розпаду біполярності, привела до усвідомлення важливості регулювального начала у функціонуванні міжнародної системи, механізмів контролю і раціональної спрямованості головних процесів та тенденцій у ній, тобто керованості розвитком міжнародної системи. Можна сказати, що

Видавничий центр "Київський університет"

керованість є умовою досягнення міжнародною системою стабільності в умовах глобалізації. У такому сенсі керованість стає важливою характеристикою міжнародної системи поряд зі стабільністю та безпекою. Її можна досягнути взаємоузгодженими діями основних акторів міжнародної політики на основі кодифікованих норм та правил транснаціонального характеру в межах спільно створених міжнародних інститутів. Тому новими організаційними елементами сучасної міжнародної системи, чинниками її стабільності, стають: міжнародні режими, регіоналізм та регіональні інститути, системи колективної безпеки, транснаціональні спільноти та глобальне регулювання (управління). Останнє передбачає добровільні та злагоджені дії з узгодження інтересів та створення на цій основі спільних інститутів та режимів. На керованість міжнародної системи, а отже, ефективність глобального регулювання передусім впливають:

- внутрішній контекст системи, тобто її складність, кількість елементів (і недержавних також);
- процеси та явища, які регулюють поведінку акторів (стійкість системної ієрархії, ефективність багатосторонніх інститутів ухвалення рішень; загальність норм та правил; роль міжнародного права; вплив політичних режимів; вплив недержавних акторів; механізми узгодження конфліктів);
- ефективність внутрішньодержавного управління через взаємозалежність внутрішньої та зовнішньої політики держав у глобалізованому світі.

Ці чинники перебувають у стадії інституціоналізації, оскільки функціонують у контексті трансформації самої міжнародної системи.

Одночасно глобальне регулювання як спосіб досягнення стану керованості міжнародної системи передбачає з'ясування сутності самої проблеми управління (регулювання).

У західній науці поширені кілька підходів до розуміння *Global Governance*, які по-різному вирішують питання суб'єктності. Насамперед це неоліберальна концепція "управління без уряду", яка акцентує увагу на неформальних консенсусних механізмах прийняття міжнародних рішень, а також концепція інституціональних трансформацій, що розглядає посилення повноважень міжнародних інституцій, насамперед ООН та Бреттон-

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія не для друку

Вудських інститутів, тобто створеної після Другої світової війни міжнародної валютної системи.

Неореалістські традиції розвиває теорія інституціоналізованої гегемонії, яка розглядає основними суб'єктами *Global Governance* міжнародні інституції, створені могутніми державами для співпраці та колективного управління міжнародними економічними кризами. Іншими словами, ідеться про зміну лідерства однієї держави колективним лідерством наймогутніших держав, потенціал яких дає їм змогу виконувати роль глобального менеджера в межах міжнародних інститутів. До таких інститутів передусім належать G7 (G8) та меншою мірою МВФ, Світовий банк, які допомагають державам – глобальним лідерам узгоджувати свої інтереси, регулювати проблеми економічної і особливо актуальної на сучасному етапі енергетичної безпеки, формувати нові стандарти поведінки в міжнародних відносинах. Саме ці інституції, на думку прихильників неоліберальної концепції "управління без уряду", можуть розглядатися як глобальні стабілізатори в контексті глобального ринку та глобальних криз, породжених непевністю у розвитку міжнародної системи та браком одностайних правил поведінки її учасників.

Отже, проблема керованості міжнародної системи як механізму її стабілізації в умовах трансформації та глобалізації зумовлена слабкістю держав, тобто кризою державоцетричної моделі міжнародної системи, збільшенням впливу та автономії транснаціональних акторів, неможливістю застосовувати силові (воєнні) методи узгодження конфліктів та збільшення ваги економічних і культурних елементів сили, посиленням хаотичності та непередбачуваності поведінки акторів, що загрожує стабільності на глобальному рівні. Тому проблема забезпечення ефективного глобального управління світовою спільнотою уже найближчим часом стане однією з центральних тем наукових досліджень та обговорень в експертному середовищі, оскільки сучасний світ стрімко стає цілісною системою, а механізми управління нею фактично відсутні та цілеспрямовано не формуються.

Сутність глобального управління. З позицій системного підходу формування будь-якої ефективної системи управління, а надто глобального управління, має бути цілеспрямованим процесом, тобто така система не може виникнути стихійно. З огля-

Видавничий центр "Київський університет"

ду на це та на сприйняття світу як цілісності розглянемо деякі питання концептуального характеру, передумови та можливості щодо створення системи глобального управління світовою спільнотою. Передусім у цьому разі йдеться про управління надскладною та глобальною за масштабом соціо-природною системою, з проблемами управління якою людині ще не доводилося стикатися. До того ж, незважаючи на очевидну взаємозалежність різних країн та народів, світова спільнота сьогодні залишається розділеною на автономні структури, які функціонують за своїми законами та переслідують передусім власні егоїстичні інтереси: держави, ТНК, конфесійні системи тощо.

Крім того, у світової спільноти тільки формується чітке розуміння того, що світ глобальних суспільних відносин без відповідного управління та менеджменту буде множити виклики і загрози безпеці свого розвитку і що альтернативи такому управлінню не існує.

За багатовікову історію світова спільнота накопичила значний досвід управління великими соціальними системами: державами, імперіями, царствами, королівствами, федераціями, конфедераціями, союзами, блоками тощо. Це дає надію, що нарешті вдасться знайти раціональні шляхи, засоби та способи ефективного глобального управління такою мегасистемою, як земна цивілізація і, таким чином, створити необхідні умови для забезпечення мирного співіснування різних народів за збереження їхньої культурної ідентичності.

Як показала багатовікова практика, держава виявилася найбільш поширеною та життєстійкою формою організації суспільного життя. З огляду на це видається, що в основу глобального управління має бути покладений принцип поділу влади на законодавчу, виконавчу та судову, принцип, дотримання якого продемонстрував безумовну доцільність для формування систем державного управління у провідних країнах світу. Іншими словами, з інституційного погляду не так важливо, чи буде, наприклад, створено щось подібне світовій державі, чи будуть сформовані якісь наддержавні структури для управління світовою спільнотою. Принциповим є те, що для формування системи глобального управління світовою спільнотою створення тільки вертикалі глобальної виконавчої влади, тобто Світового уряду,

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"

передумови створення якого часто є предметом дискусій в обговоренні глобалізації та її наслідків, буде недостатньо, оскільки без законодавчої та судової гілок влади такий уряд не буде дієздатним. Такий висновок підтверджує і аналіз переліку основних завдань, які мають покладатися на систему глобального управління. Такими завданнями є:

- ухвалення та реалізація узгоджених у світовому масштабі рішень, що дозволяють здійснювати цілеспрямоване та ефективне управління суспільними відносинами в основних сферах суспільного життя;
- запобігання збройним конфліктам і боротьба з тероризмом, організованою злочинністю, незаконним обігом наркотичних речовин, нелегальною міграцією, торгівлею людьми тощо;
- забезпечення стійкого та збалансованого світового соціально-економічного розвитку, зокрема вирішення питань охорони здоров'я, освіти, екології, природокористування.

Таким чином, з огляду на викладене, доцільним є створення: Світового уряду (виконавчої гілки глобальної влади), Світового парламенту (законодавчої гілки глобальної влади) та Глобальної судової системи, основою функціонування якої має бути глобальне (міжнародне) право.

4.2. Передумови ефективного глобального управління, концепції глобального менеджменту та дослідження безпеки міжнародних відносин

Передумови створення ефективної системи глобального управління. Успіх у формуванні Світового уряду, Світового парламенту та Глобальної судової системи та, відповідно, виконання завдання щодо створення ефективної системи глобального управління значною мірою залежить від наявності певних передумов, а саме від:

- завершення формування глобальної свідомості в планетарному масштабі, в основі якої лежать як загальні для всіх цінності та норми поведінки, так і ті, що визнають національні і культурні особливості різних людей;

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Зверстано для друку

- утвердження у планетарному масштабі загальнолюдської моралі, тобто моралі, яка не підміняла би, а доповнювала і розвивала мораль різних народів. Здається, що Загальна декларація прав людини, яка урівнює всіх людей в їх правах на життя, свободу і власність, може бути відправною точкою її формування;
- успіхів у створенні єдиного правового поля для всіх країн і народів та відповідної системи ухвалення і контролю виконання в планетарному масштабі правових норм. При цьому йдеться не просто про міжнародне право, яке сьогодні певною мірою розвинуте на міждержавному та регіональному рівнях, а саме про право глобальне, яке насправді було б загальним. Таке право не може припускати скасування правових систем окремих держав або регіональних структур, чинних міжнародних правових актів та інститутів, але важливо, щоб вони були приведені у відповідність з правовими нормами глобального права та не суперечили їм;
- створення ефективних механізмів забезпечення глобальної економічної безпеки, тобто від успіхів з об'єднання зусиль світової спільноти в підтримці безпеки її економічної життєдіяльності на глобальному рівні за допомогою різного ґатунку співпраці, зокрема, ідеться про співробітництво, яке вже отримало значний розвиток у вигляді, наприклад, СОТ, інших подібних організацій, ТНК, консорціумів тощо;
- налагодження більш тісної, прозорої та відповідальної співпраці у політичній сфері в планетарному масштабі, яка має забезпечити врегулювання конфліктних ситуацій та мирне співіснування шляхом компромісів у вирішенні спірних питань з максимально можливим урахуванням інтересів різних сторін. Таку співпрацю в глобальному масштабі ще потрібно збудувати, оскільки в цій сфері сьогодні відносини формуються поки що на основі абсолютного пріоритету національних і корпоративних інтересів;
- узгодженої фінансової політики в масштабах планети, в основі якої має бути єдина грошова одиниця;
- відокремлення церкви (релігійних інститутів) від інститутів (структур) глобального управління, що є найважливішою умовою ствердження релігійної толерантності та мирного співіснування і конструктивної взаємодії різних людей незалежно від їхніх релігійних переконань або відсутності таких;

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія не для друку

- створення належних умов для збалансованого культурного і соціального розвитку різних континентів і регіонів планети, зокрема шляхом глобальної активізації науково-технічної співпраці та співпраці у сфері освіти і охорони здоров'я;
- створення та підтримки на належному рівні комплексної системи комунікації та взаємодії в різних сферах суспільного життя за рахунок формування єдиного глобального інформаційного простору. Ідеться про простір, що склався на базі сучасних телекомунікаційних технологій, зокрема з використанням космічних систем зв'язку та моніторингу, а також сучасних ЗМІ, які дозволяють кожному жителеві планети в режимі реального часу віртуально бути присутнім у будь-якій точці Землі;
- подальшого розвитку загальної мережі транспортних комунікацій, які, у свою чергу, дозволяють переміщатися у масштабах земної кулі за лічені години значній частині активного населення планети;
- надання у кожній країні відповідного статусу мові міжнаціонального спілкування – світовій мові (сьогодні це могла б бути англійська мова) для забезпечення ефективної міжкультурної взаємодії.

Крім того, військова співпраця на регіональному рівні, яка сьогодні має за мету переважно координацію зусиль щодо забезпечення обороноздатності країн, має трансформуватися у співпрацю щодо підвищення ефективності спільної діяльності поліцейських сил, які мають забезпечити правопорядок та захист від криміналу всієї світової спільноти.

Уже сьогодні є міжнародні норми, організації та їх підрозділи, які за умови їх вдосконалення та певного реформування організаційно-функціональної структури могли б стати базовими елементами системи глобального управління.

По-перше, не може бути сумніву, що в переважній більшості сучасні держави є досить стійкими та достатньо ефективними соціальними системами. Крім того, загальновідомим є прагнення сучасних політичних еліт до самодостатності і незалежності. З огляду на це, а також складний, але загалом позитивний досвід країн-членів ЄС, людству належить пройти певний шлях до формування оптимальної форми організації суспільного життя у планетарному масштабі. Це, наприклад, може бути конфедера-

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Версія не для друку

ція національних держав, де буде забезпечено розумний компроміс між глобальними і національними інтересами;

По-друге, в основу єдиного правового поля для всіх країн і народів, своєрідної Всесвітньої конституції, можна покласти основні положення Загальної декларації прав людини, яка, незважаючи на те, що не є бездоганною, якщо розглядати її у контексті різних культур і традицій, загалом довела свою гуманну спрямованість, ефективність і життєздатність;

По-третє, виходячи з базового принципу розподілу влади, на роль законодавчої влади, тобто на роль Світового парламенту після серйозного реформування може претендувати ООН. Передусім цій організації має бути надана функція законодавчої влади, яка дозволить їй ухвалювати закони та законодавчі акти, обов'язкові для всіх країн і народів. З огляду на це необхідно буде передбачити їх справедливе представництво в цьому законодавчому органі глобального управління. Це означає, що процедура формування Світового парламенту повинна буде пройти певну еволюцію – від представництва окремих країн до прямих виборів, а досвід створення та функціонування Європейського парламенту є хорошим прикладом;

По-четверте, виконавчу гілку глобальної влади (Світовий Уряд) необхідно формувати з нуля. Проте накопичений досвід роботи так званої "великої двадцятки" певною мірою може слугувати прообразом структури глобальної виконавчої влади, де адекватно були б представлені всі країни і народи. Формування Світового Уряд – надскладне завдання, але актуалізація необхідності розв'язання глобальних проблем неминуче відкриє нові можливості для кардинального та оперативного розв'язанні цієї проблеми;

По-п'яте, формування Глобальної судової системи (Світовий Суд) також необхідно розпочинати з нуля, але досвід у світової спільноти, який може бути покладений в основу формування вказаної системи, є, зокрема досвід Нюрнберзького, Гаазького та Європейського суду з прав людини.

Таким чином, наявні певні об'єктивні можливості та передумови для формування системи глобального управління, а еволюція міжнародного життя від міжнародного до світового порядку у своїй основі має стійку тенденцію до розширення простору міждержавного і наддержавного регулювання міжнародних відносин

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія не для друку

і процесів. Водночас у будь-якому разі рішення щодо розбудови глобальної системи управління мають прийматися на планетарному рівні. Зокрема, може бути проведена Всесвітня конференція або Всесвітній саміт глав усіх держав, на яких могли б бути визначені базові підходи щодо глобального управління.

Сутність і сучасні концепції глобального менеджменту. Важливою ознакою процесів глобалізації є формування системи глобального менеджменту, яка поступово витісняє традиційні національно-локальні системи менеджменту. Формування цієї системи зумовлено глобальною роллю бізнесу, яка виявляється у впливі ТНК на економічні процеси та життя все більшої частини населення світу.

Перші доктрини глобального менеджменту виникли на Заході, де було сформоване відповідне соціальне замовлення. Концепції "центральної (глобальної) направленої системи" виходять із того, що, якщо людство хоче керувати своїми справами, щоб уникнути хаосу й загибелі, то глобальний менеджмент є об'єктивно неминучим та безальтернативним, тобто імперативом нової епохи. Водночас постає запитання, яким саме має бути глобальний менеджмент та в чиїх інтересах має здійснюватися, оскільки глобальне управління за своєю природою є політичним та стратегічним менеджментом. До функцій глобального управління належить розробка та реалізація стратегічних рішень на планетарному рівні.

Сучасні центри глобального менеджменту послідовно створюють відповідну інфраструктуру, здатну завдяки застосуванню новітніх інформаційно-комунікаційних технологій контролювати свідомість та поведінку людей, здійснювати вплив на рішення уряду будь-якої країни. Можна очікувати, що з часом основою системи глобального менеджменту стане ноосферний стратегічний менеджмент, який має ґрунтуватися на положеннях теорії ноосфери та стратегії світового розвитку. Проте до формування такої системи людству ще належить пройти етап корпоративного глобалізму та корпоративного імперіалізму. Основна проблема полягає в тому, який шлях майбутніх глобальних трансформацій є найбільш оптимальним. З огляду на це варто зазначити, що сьогодні існує кілька основних концепції глобального управління: синонімічна, планетарна, наднаціональна і цивілізаційна.

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Версія не для друку

Суть синонімічної концепції полягає у тому, що під глобальним менеджментом розуміють сучасний етап управління ТНК, що динамічно змінюється під впливом процесів глобалізації, тобто робиться наголос на сучасних змінах у міжнародному менеджменті. Із цієї концепції випливають ідеї глобальної відповідальності, глобального мислення, глобального управління ресурсами, глобального управління коштами тощо.

Планетарна концепція виходить із того, що глобальний менеджмент існує виключно в ТНК і, відповідно, вживаються такі поняття, як "корпоративний", "державно-корпоративний глобалізм" та "глобально-корпоративний менеджмент". Підхід ґрунтується на запобіганні зростанню загрози державам-націям з боку глобальних корпорацій.

Наднаціональна концепція глобального менеджменту робить наголос на утворенні міжнародних організацій, які спроможні здійснювати вплив на діяльність як держав, так і ТНК, пропонує створити світові уряди для глобального управління і, таким чином, взяти під контроль процеси глобалізації та подолати її стихійний характер. Починаючи з 1996 р., робляться відповідні доповіді Комісії ООН з глобального управління і співробітництва, у яких спираються на французьку доктрину глобалізації, яка ґрунтується на необхідності розвитку наднаціональних механізмів управління в умовах інтенсифікації глобалізованої економіки.

Прибічники цивілізаційної концепції глобального менеджменту переконані в тому, що його формування відбувається одночасно зі становленням глобальної цивілізації, яке об'єктивно призводить до появи широкої та хаотичної мозаїки культурних відмінностей і міжнародних культурних гібридів. За таких умов ТНК повинні постійно оптимізувати свої системи управління для підвищення результативності своєї діяльності, оскільки, з одного боку – менеджмент має забезпечити компанії глобальний успіх, а з іншого – створити передумови для закріплення своїх позицій на місцевому ґрунті та завоювання позицій у локальних нішах у різноманітному культурному і географічному середовищі.

Підходи до дослідження безпеки міжнародних відносин. Формування системи глобального управління неможливе поза межами розв'язання проблем забезпечення безпеки міжнародних

Видавничий центр "Київський університет"
Версія для друку

відносин. Під час дослідженні цих проблем сформувалися певні підходи: неореалізм, глобалізм, регіоналізм і конструктивізм.

Предметом досліджень теорій *неореалізму* є проблеми розподілу економічного впливу в системі міжнародних відносин як детермінаційного чинника глобальної політичної структури, що визначає, у свою чергу, і структуру безпеки, а дослідження неореалістами проблем її забезпечення ґрунтуються на тому, що, зокрема:

- у зв'язку із загрозою міжнародного тероризму відбувається відродження союзницьких відносин великих світових держав, а також посилюються тенденції до підвищення рівня легітимності дій, які спрямовані на боротьбу з ним;
- спостерігається активізація діяльності держави для зміцнення національних кордонів, удосконалення механізмів забезпечення національної безпеки, розширення сфери компетенції держави в здійсненні контролю над різними видами діяльності;
- є кілька гіпотетичних моделей реалістичної поведінки США як наддержави, які й визначають вектори світової політики в межах їхніх стратегії національної безпеки.

Для неореалістів пріоритетними напрямами досліджень проблем безпеки міжнародних відносин є: розповсюдження зброї масового ураження та загрози її застосування транснаціональними терористичними організаціями; зростання ризиків застосування збройних сил та силових методів під час розв'язання проблеми забезпечення безпеки; можливий конфлікт цивілізацій і передусім – західної та ісламської.

Другий напрям у дослідженні проблеми безпеки міжнародних відносин сформований *теоріями глобалізації*, які є антитезою теоріям неореалізму та їхнім уявленням про статичність структури системи міжнародних відносин, модифікації якої інтерпретуються як певні зміни балансу політичних сил на світовій арені. Методологічною основою теорій глобалізації є насамперед культурологічний та політико-економічний підходи. Згідно з теоріями глобалізму держава є таким самим суб'єктом (актором) світової політики, як і недержавні структури (зокрема, ТНК і навіть фізичні особи). Виходячи з тези про складність взаємозв'язку державних та недержавних акторів і систем, що співіснують у світовій політиці, висувається положення про необхідність комплексного підходу до аналізу проблем міжнарод-

Видавничий центр "Київський університет"

ної безпеки. Основними положеннями глобалістських теорій, зокрема, є твердження про:

- незалежну роль у світовій політиці транснаціональних утворень: корпорацій, недержавних соціальних та політичних організацій, міжурядових (міжнародних) організацій тощо;
- необхідність системного аналізу взаємодії багатьох акторів світової політики на різних рівнях та перегляду принципу територіального суверенітету як основоположного в системі міжнародних відносин;
- зростання впливу мережевих структур, які чинять певний тиск на державу, яка розглядається лише як елемент мереж, що не завжди виконує функцію контролю мереж;
- зростання ролі політичних стратегій, які допускають співпрацю держав у сфері безпеки, особливо на регіональному рівні.

Об'єктом особливої уваги глобалістів є аналіз впливу процесів глобалізації та глобальних проблем безпеки, зокрема фінансової глобалізації, лібералізації зовнішньоекономічної діяльності, глобальних екологічних проблем, міжнародного тероризму, на поведінку акторів світової політики та характер їх взаємодії в системі міжнародних відносин. Згідно з тезою про мережний характер структури сучасної системи міжнародних відносин представники глобалістського напряму стверджують про перехід до пост-Вестфальської структури, за якої панівна роль держав з її військовим потенціалом зменшується, а контроль над територіями за допомогою сили може здійснюватися не тільки державами, але й недержавними акторами, що створює додаткові загрози безпеці світової спільноти. Пріоритетами для глобалістів, зокрема, є:

- дослідження нестабільності ліберального міжнародного економічного порядку;
- розробка та практична реалізація механізмів, які ефективно регулюють систему світової торгівлі та розвиток фінансової інфраструктури;
- системний аналіз загроз з боку транснаціональної організованої злочинності для економічної безпеки;
- дослідження проблеми нестійкості міжнародного економічного порядку в контексті загроз кібервоєн та залежності наявних систем безпеки від інформаційних технологій.

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"

Третій напрям досліджень проблем безпеки міжнародних відносин сформований низкою теорій *регіоналізму,* в основу яких покладено два припущення. Згідно з першим припущенням, відбувається зменшення протистояння наддержав та формування нової якості сучасної світової політики, яка пов'язана зі зміною структури політичних інтересів та втратою зацікавленості більшої частини країн світу в боротьбі за глобальне панування. Зміст другого припущення полягає в тому, що структура системи міжнародних відносин, що склалася після закінчення холодної війни, зумовлена пріоритетом у забезпеченні динамічного розвитку власної держави. І перше і друге, на думку прихильників теорій регіоналізму, спонукає держави до неучасті у стратегічному протиборстві в зонах конфлікту та перегляду воєнно-політичних відносин, щоб уникнути можливості втручання у внутрішні справи наддержав. Урешті-решт, у теоріях регіоналізму визначальним є твердження про центральне місце регіональної безпеки як складової частини міжнародної безпеки, тому для них характерним, зокрема, є:

- акцентування уваги на інтеграційному потенціалі регіональної безпеки;
- підвищена увага до регіональних аспектів економічної інтеграції;
- розгляд держави як провідного актора світової політики;
- підвищення ролі процесів регіоналізації, зокрема пов'язаних з економічною інтеграцією та формуванням регіональних структур і груп інтересів.

Принциповою відмінністю *конструктивізму* як напряму в сучасній теорії міжнародних відносин є орієнтація політичного аналізу на вивчення смислових значень та динаміки соціально-політичної взаємодії, тобто пріоритетом для нього є дослідження поведінки соціальних та політичних суб'єктів. Основними темами конструктивізму, зокрема, є:

- вплив актів міжнародного тероризму на розвиток міжнародного співтовариства;
- зміцнення світової спільноти завдяки появі загальних інтересів держав щодо забезпечення їхньої безпеки;
- ослаблення міжнародного співтовариства у зв'язку зі зниженням ролі, зміною функцій та структури держав, а також появою нових розбіжностей між ними.

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія не для друку

Сьогодні в конструктивізмі сформувалися дві течії:

- *плюралізм,* який представлений прихильниками моделі міжнародного співтовариства, у яку входять різноманітні регіональні структури (типу ЄС), які утворюють плюралістичне глобальне міжнародне співтовариство;
- *солідаризм,* який відображає уявлення про міжнародне співтовариство, об'єднане спільністю норм, прав та інститутів, які регулюють відносини між членами глобального суспільства.

Загалом сучасна теорія міжнародних відносин характеризується диференційованістю підходів щодо дослідження проблем безпеки та загроз глобального розвитку. Водночас розгляд міжнародних відносин у контексті необхідності забезпечення безпеки глобального світу дає підстави стверджувати про необхідність та можливість зміни парадигми міжнародних відносин та пов'язаної з цим проблемою формування ефективної системи глобального управління світовою спільнотою.

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"
Версія не для друку

Завдання для самоконтролю:

1. Назвіть суб'єктів сучасних міжнародних відносин.
2. Визначте види і типи міжнародних відносин.
3. Розкрийте основні чинники, що впливають на міжнародні відносини.
4. Дослідіть роль військової сили в сучасних міжнародних стосунках.
5. Дайте характеристику етапів інституалізації міжнародних відносин.
6. Розкрийте зміст форм інституалізації міжнародного життя.
7. Назвіть особливості сучасної трансформації парадигми міжнародних відносин.
8. Виявіть фактори, які зумовлюють доцільність зміни парадигми міжнародних відносин.
9. Розкрийте сутність зміни уявлень про державний суверенітет у міжнародних відносинах.
10. Назвіть основні риси міжнародних урядових організацій.
11. Охарактеризуйте роль, яку відіграють індивіди як актори міжнародних відносин.
12. Дайте характеристику міжнародним неурядовим організаціям.
13. Визначте вплив, який справляють міжнародні неурядові організації на вибір геополітичних інтересів.
14. Розкрийте сутність та складники проблеми забезпечення стабільності системи міжнародних відносин.
15. Розкрийте сутність концепту "глобальне управління".
16. Сформулюйте передумови створення системи глобального управління.
17. Дослідіть сутність сучасних концепцій глобального менеджменту.
18. Оцініть підходи щодо дослідження безпеки міжнародних відносин?

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"
Версія не для друку

Теми для самостійних робіт (рефератів):

1. Суб'єкти сучасних міжнародних відносини та їхня взаємодія.
2. Види і типи сучасних міжнародних відносин.
3. Взаємозалежність чинників, що впливають на розвиток сучасних міжнародних відносин.
4. Основні тенденції щодо трансформаційної ролі військової сили в міжнародних відносинах.
5. Характеристика інституалізації системи міжнародних відносин.
6. Взаємозв'язок форми інституалізації міжнародного життя в сучасну епоху.
7. Особливості трансформації традиційної парадигми міжнародних відносин.
8. Взаємозв'язок факторів, які зумовлюють доцільність зміни парадигми міжнародних відносин.
9. Трансформація уявлень про сутність державного суверенітету в системі міжнародних відносин.
10. Основні сфери діяльності та цілі міжнародних урядових організацій у системі міжнародних відносин.
11. Взаємодія урядових та неурядових організацій у системі міжнародних відносин.
12. Характеристика впливу міжнародних неурядових організацій на зовнішню політику держав.
13. Проблема забезпечення стабільності системи міжнародних відносин та можливі шляхи її розв'язання.
14. Економічний аспект глобального управління.
15. Політичний аспект глобального управління.
16. Культурологічний аспект глобального управління.
17. Передумови створення системи глобального управління.
18. Елементи системи глобального управління: сучасний стан та перспективи їх розвитку.
19. Характеристика концепцій глобального менеджменту та їх можлива роль у становленні системи глобального управління.
20. Проблема забезпечення безпеки міжнародних відносин та концептуальні підходи щодо її розв'язання.

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"
Версія не для друку

Список використаної літератури:

1. *Ситник Г. П.* Публічне управління у сфері національної безпеки: підручник / Г. П. Ситник, М. Г. Орел ; за заг. ред. Г. П. Ситника. – Київ : Видавець Кравченко Я. О., 2020. – 360 с.

2. Публічне управління та адміністрування у сфері національної безпеки: (системні, політичні та економічні аспекти): словник-довідник / уклад. С. П. Завгородня, М. Г. Орел, Г. П. Ситник ; за заг. ред. Д. В. Неліпи, Є. О. Романенка, Г. П. Ситника. – Київ : Видавець Кравченко Я. О., 2020. – 380 с.

3. Державна політика забезпечення національної безпеки України: основні напрямки та особливості здійснення. : монографія / М. Ф. Криштанович, Я. Я. Пушак, М. І. Флейчук, В. І. Франчук. – Львів : Сполом, 2020. – 418 с.

4. *Орел М. Г.* Теоретичні основи державного управління у сфері політичної безпеки : монографія / М. Г. Орел. – Київ : Поліграф Плюс "Ц-СІ", 2019. – 320 с.

5. *Горбулін В. П.* Світова гібридна війна: український фронт: монографія / В. П. Горбулін. – Київ : НІСД, 2017. – 496 с.

6. Глобальна та національна безпека / авт. кол.: В. І. Абрамов, Г. П. Ситник, В. Ф. Смолянюк та ін. ; за заг. ред. Г. П. Ситника. – Київ : НАДУ, 2016. – 784 с.

7. *Ситник Г. П.* Вплив глобалізації на воєнну сферу та принципові особливості сучасних воєнних конфліктів / Г. П. Ситник // Наук.-інформац. вісн. Академії національної безпеки. – 2016. – № 1–2 (9–10). – С. 99–115.

8. *Ситник Г. П.* Геополітичний аналіз та прогнозування : навч. посіб. : у 2 ч. / Г. П. Ситник, В. Ф. Смолянюк, М. М. Шевченко ; за заг. ред. Г. П. Ситника. – Київ : НАДУ, 2014. – Ч. 1. – 152 с.

9. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики : Закон України [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2010. – № 40, ст. 527. – Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17#Text

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія на сайті ДНУ

Розділ 2

ДЕТЕРМІНАНТИ БЕЗПЕКОВОГО СКЛАДНИКА ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВ

ГЛАВА 5. Геополітичний і геоекономічний вимір процесів глобалізації

5.1. Геополітичні та геоекономічні проблеми відносин "Північ – Південь", "Захід – Схід" і шляхи оптимізації розвитку по осі Північ – Південь

Геополітичний і геоекономічний контекст проблем взаємовідносин "Північ – Південь" та "Захід – Схід". Сучасні процеси глобалізації мають суттєвий вплив на геополітичну ситуацію у світі. Тому проблеми конфронтації Заходу і Сходу, Півночі і Півдня, можливого зіткнення "цивілізацій", побудови нового світопорядку тощо є предметом постійної уваги політичних лідерів, науковців та експертів, які розглядають їх у контексті політичних, економічних, географічних та інших вимірів. З огляду на це важливим є питання про сутність геополітичних змін співвідношення полюсів Захід – Схід та Північ – Південь.

Поділ світу на різні структури відбувається ще за часів античності, а протягом останніх двох тисячоліть звичайно поділявся на Захід та Схід. Під сучасним Заходом розуміється тип цивілізації, яка сформувалася у Європі майже 500 років тому. Її можна назвати техногенною, оскільки для неї характерною рисою є швидка зміна техніки і технологій, невпинне впровадження у виробництво наукових розробок і, як наслідок, науково-технічні революції, які змінюють ставлення людини до природи, місце самої людини в системі виробництва. Захід складається із понад 20 промислово розвинених країн. Сьогодні його часто називають "відкритим суспільством" через домінування у цих країнах принципів демократії, верховенства закону та ринкової моделі економіки.

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Версія не для друку

Схід традиційно та геополітично пов'язується з культурами Стародавньої Індії, Китаю, Вавилону, Стародавнього Єгипту, національно-державними утвореннями мусульманського світу. Ці культури були самобутніми і водночас мали деякі спільні риси, зокрема, були зорієнтовані на стабілізацію чинного ладу, тобто збереження традицій розглядалося як вища цінність, тому цілі, види діяльності та їх засоби змінювалися повільно. У духовній сфері панували релігійно-міфологічні уявлення, канонізовані стилі мислення, а науковій раціональності протиставлялося інтуїтивно-містичне злиття з буттям.

Таким чином, на Сході релігія і філософія визначали принципово інший стиль мислення та ставлення до життя, які орієнтували людину на пасивне світосприйняття та на пріоритет духовного. Принциповим є те, що східний тип мислення не поділяє світ на природу і світ соціуму, на природний і надприродний, а розглядає "все в усьому", заперечує пріоритет індивідуальності та надає перевагу колективному. З огляду на це у східних світоглядних системах свобода людини визначена або космосом, або Богом. Тому в них відсутній дух демократії, а політичні режими на Сході традиційно авторитарні.

Протягом двох тисячоліть у світі фактично панувала західна цивілізація. Проте з другої половини XX ст. все більше про себе почав заявляти Схід, незважаючи на те, що його історичну перспективу спотворював звичний для того часу біполярний поділ світу на: "капіталістичний Захід" та "соціалістичний Схід". Після розпаду соціалістичної системи з'явилося нове поняття – "Новий Схід", чому сприяв, зокрема, стрімкий економічний розвиток Китаю, Таїланду, Сінгапуру, Південної Кореї, Тайваню. Тому сьогодні ми є свідками активного формування багатополярного світу у його економічному вимірі, його подальшого розшарування по осі технічного прогресу, за критеріями соціальних і цивілізаційних відмінностей і, як наслідок, неминучої трансформації геополітичного простору.

Варто зазначити, що у XX ст. вживалося і поняття "країни третього світу", до якого зазвичай належали країни, які в недалекому минулому були колоніями Заходу. З другої половини XX ст. ці країни почали називати країнами, які розвиваються. Вони опинилися в епіцентрі гострої боротьби між "капіталістичним Заходом" та "соціалістичним Сходом", тобто можна ствер-

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія не для друку

джувати, що на той час поділ на три світи був пов'язаний з конкуренцією двох ідеологічних систем. З розпадом СРСР зникла двоїстість орієнтації "країн третього світу": одних країн – на "соціалістичний Схід", а інших – на "капіталістичний Захід". Капіталістичні відносини утвердилися у цих країнах, але відрив країн Заходу від решти людства почав стрімко зростати. Якщо в першу половину XX ст. доходи на душу в промислово розвинутих країнах підвищилися в два рази, то за другу його половину більше ніж у 33,3 раза. При цьому за останні два сторіччя у цих країнах середній обсяг ВВП на душу населення зріс майже у 20 разів, а в інших регіонах світу – тільки в 5,5 раза.

Таким чином, якщо раніше світ був відносно однорідним щодо темпів економічного розвитку, то промислова революція в країнах Заходу сприяла його структуризації по вертикалі на чолі з США, і світ розколовся на багату Північ та бідний Південь – Перший та Третій світи. Третій світ – це "царство бідності", до якого належать великі та малі країни. Між ними немає міцних зв'язків, але спільною є відсталість. Сукупно вони виробляють продукції близько 15 % світового обсягу, а середній дохід на душу населення там становить 5 % від рівня США. Крім того, чисельність населення у країнах Третього світу так швидко зростає, що мінімальний рівень життя не підвищується, а падає.

Глобальна система перерозподілу ресурсів та світових доходів у XXI ст. зумовила утворення нової структури: Північ – Південь поряд із горизонтальною віссю Захід – Схід, заданою християнською цивілізацією, тобто сучасну картину світу умовно можна поділити на чотири частини-регіони:

- Захід – для країн якого притаманні високі технології;
- Схід, де є розвинуте класичне індустріальне виробництво;
- Північ, до якої належать країни, які спеціалізуються на випуску наукомісткої продукції;
- Південь, для країн якого характерним є сільськогосподарське та сировинне виробництво, також і заборонене, зокрема виробництво наркотиків та екологічно брудні технології видобутку корисних копалин.

Тому значна частина глобальних проблем сучасного світу передусім зумовлена нерівномірністю розвитку між країнами Півночі, які перебувають у постіндустріальній епосі, та країн

Видавничий центр "Київський університет"

Півдня, які перебувають у середньовіччі з фактичною трансформацією свого колишнього колоніального статусу в сировинний придаток для обслуговування інтересів Півночі. При цьому сьогодні через розвиток глобальних ринків важливими каталізаторами змін геополітичної картини світу все більше стають:

- країни Південно-Східної Азії, де лідерство поступово переходить від Японії до Китаю, який швидко встановлює економічну гегемонію в Азії;
- країни СНД, які володіють високим технологічним потенціалом;
- промислові країни Південної Америки, у яких зосереджений значний технологічний і інтелектуальний потенціал, який може сприяти їх прискореному розвитку;
- країни Передньої Азії, які частково подолали рубіж постіндустріального розвитку.

Водночас варто зазначити, що якщо промислово розвинені країни за багато століть накопичили необхідні ресурси (фінансові, інтелектуальні тощо), які дозволяють їм своєчасно перебудовуючи технологічну та соціальну структуру і традиційно добиватися нової якості економічного зростання, то цей шлях для країн Півдня неможливий. Сучасне суспільство засноване на здатності створювати, поширювати, використовувати знання. Країни, які зробили ставку на науковий прогрес, досягли процвітання. Відсталість від сучасних досягнень у науці та техніці робить недоступним входження у сучасний глобальний світ. Наприклад, промислово розвинені країни володіють 97 % патентів світу, на їх долю припадає понад 90 % доходів від патентів і ліцензій, а на долю п'яти провідних країн світу – США, Великої Британії, Японії, Німеччини і Франції – припадає понад 90 % найбільших ТНК світу, які зосередили в своїх руках понад 70 % біржових активів. Країни ж, які розвиваються, мають слабо розвинену економіку і змушені передусім боротися за задоволення нагальних потреб населення, яке останнім часом ще й досить швидко зростає. За таких умов, якщо не надати допомоги країнам Півдня в освоєнні передових технологій, які допоможуть їм швидко реформувати економіку, економічна прірва між успішними країнами і бідними країнами буде поглиблюватися і далі. При цьому наявний баланс міжнародних відносин у будь-який

Видавничий поліграфічний центр "Київський університет"

момент може бути порушений через політичні та економічні чинники, які в умовах глобалізації, навпаки, загострюються.

Таким чином, економіка Півночі орієнтується на створення унікальних, дорогих, високотехнологічних виробів. Водночас промислове виробництво переноситься в інші частини земної кулі, насамперед у східноазійський регіон, що спричиняє втрату єдності світового Півдня, колишнього Третього світу, зокрема, утворюється новий вектор розвитку: Індостан – Латинська Америка та формування другого промислового району планети – Нового Сходу, який заповнив вакуум, що утворився після розпаду соціалістичної системи.

Шляхи оптимізації міжнародних відносин і світового розвитку по осі Північ – Південь. Аналіз свідчить, що сьогодні існує три можливі шляхи оптимізації міжнародних відносин та світового розвитку по осі Північ – Південь.

Перший ґрунтується на тому, що дистанція між країнами Півночі та Півдня збережеться надовго, якщо не назавжди, а отже, як вважають деякі дослідники, розрив між ними подолати неможливо. Це означає, що уніполярність в економічному, політичному та культурному вимірах є кінцевим і виправданим пунктом сучасного етапу еволюції людської цивілізації, яка з очевидністю веде до гегемонії США, але іншої альтернативи, крім загального хаосу, не існує. Іншими словами, світ буде таким само поляризованим, як і зараз, коли на одному полюсі зосередились країни так званого "золотого мільярда", яким належать усі блага цивілізації. Наприклад, країнам "золотого мільярда" належить близько 90 % світового ВВП, 80 % світового експорту, а дохід на душу населення на рік перевищує 30 тис. дол., що в 10 разів більше, ніж в інших країнах світу. Водночас не менш очевидним є й те, що поділ населення Землі на "золотий мільярд" та решту населення світу далі ігнорувати неможливо, оскільки контраст між багатими та найбіднішими на всіх рівнях – особистому, суспільному, державному, світовому об'єктивно призводить до зростання глобальної бідності і, як наслідок, до фанатизму, екстремізму та тероризму.

Прихильники другого шляху оптимізації світового розвитку по осі Північ – Південь акцентують увагу на тому, що претензії США на глобальне лідерство щодо управління світовим розвит-

Видавничий центр "Київський університет"

ком зустрічаються зі зростаючим опором з боку інших країн, а також усе більшої сили набирають процеси регіоналізації на противагу глобалізації. Наприклад, досить швидко утворюються міжнародні та міжрегіональні об'єднання, у яких активну участь беруть Китай, Бразилія, Російська Федерація, Індія та інші країни. Крім того, глобалізації протистоїть локалізація, оскільки народи багатьох країн намагаються протиставити "глобалізації по-американськи" особливості своєї культури.

При цьому варто зазначити, що поряд із розшаруванням країн по вертикалі Північ – Південь сьогодні зростає соціальна неоднорідність населення кожної країни, що призводить до суперечностей між класами, соціальними групами, верствами суспільства в усіх країнах. Тому прірву між багатою Північчю та бідним Півднем не можна розглядати суто "географічно", оскільки лінії поділу на бідних та багатих проходять усередині кожної з цих двох груп країн і, по суті, цей поділ є соціальним у глобальному масштабі. Суто глобальними, а не "географічними" є й інші проблеми, наприклад, проблеми боротьби з організованою злочинністю, масовою нелегальною міграцією, незаконним обігом наркотиків, релігійним та міжнаціональний екстремізмом, тероризмом та іншими, які не дозволяють багатим країнам відмежуватися від бідних під час формування систем колективної глобальної безпеки, коли необхідно зважати на інтереси всіх сторін.

З огляду на це прихильники другого шляху переконані, що перспективи оптимізації взаємовідносин та розвитку світового розвитку по вертикалі Північ – Південь, як і по горизонталі Схід – Захід, передусім полягають у розбудові багатополюсного світу, де, крім США, серед основних центрів сили будуть присутні як рівнозначні партнери Японія, Китай, Індія, Бразилія, Росія.

Третій шлях оптимізації світового розвитку в його геополітичному вимірі полягає у тому, що політика панування має бути замінена на політику комунікацій, переговорів, взаємодії, координації, співробітництва. На думку прихильників такого шляху, потрібна нова парадигма міжнародних відносин, в основу якої має бути покладено діалог між різними сторонами, неприпустимість ворожнечі, що дає змогу подолати замкнутість провідних цивілізацій та її сприйняття іншою як загрози. Такий підхід допоможе людям зрозуміти, що різноманітність – не синонім ворожнечі і що глобалізація не суперечить їхній самобутності.

Видано за кошти Фонду "Київський університетський центр власних інвестицій"

Щоб зменшити напруження у відносинах між країнами Півночі та Півдня, необхідно передусім більш справедливо розподіляти ресурси, дати можливість найбіднішим країнам брати участь у міжнародній торгівлі, ліквідувати масову бідність, подолати катастрофічний розрив між багатими й бідними країнами. З огляду на це розвинені країни світу повинні усвідомити свою відповідальність за долю світу, за його стабільність та безпеку, виступити ініціаторами розробки світової програми перерозподілу ресурсів і багатств як одного з можливих способів гармонізації глобалізаційних процесів. Тільки на базі спільних для всіх норм моралі та соціальної справедливості, шляхом діалогу можна вирішувати суперечки, взаємні претензії і конфліктні ситуації і, таким чином, уникати міжнародних та регіональних конфліктів.

5.2. Геоекономічні фактори десуверенізації держав та асиметричність їхніх дій щодо забезпечення безпеки

Геоекономічні фактори десуверенізації держав. Глобалізація сприяє тому, щоб світ став більш цілісним та єдиним. Водночас характерною особливістю глобалізації економічної системи на початку XXI ст. стало все більш очевидне падіння ролі та статусу держав, які мають низький рівень міжнародної конкурентоспроможності. При цьому одночасно зростає вплив найбільш розвинених у промисловому плані країн світу і, як наслідок, загострення уже наявних або виникнення нових проблем щодо реалізації національних інтересів. Це породжує досить значну різноманітність поглядів стосовно економічних наслідків глобалізації та невизначеність в оцінках її наслідків. Зокрема, незважаючи на те, що глобалізація справді максимізує економічну та науково-технічну взаємодію країн і, таким чином, об'єктивно сприяє економічному розвитку, чимало науковців та експертів переконанні, що глобалізація в економічній сфері є нічим іншим, як:

- світовою економічною війною, метою якої є створення в національних економіках і соціальній сфері хаосу та глибокої перманентної кризи;

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"
Версія не для друку

- формуванням високорозвиненими країнами, які мають нестачу природних ресурсів, постколоніальної системи з метою експлуатації країн, які володіють цими ресурсами;
- складовою частиною геополітики провідних держав світу, яка здійснюється з метою реалізації їхніх національних інтересів;
- одним із чинників, що зумовлюють міждержавні конфлікти в разі реалізації економічних інтересів та визначення ними пріоритетів зовнішньої політики.

Урешті-решт, вони доходять висновку, що процеси економічної глобалізації справляють негативний вплив на структуру, функції та пріоритети національних систем державного регулювання економічних процесів, на спроможність держав здійснювати незалежну внутрішню і зовнішню політику, тобто створюють загрози державному суверенітету.

Варто зазначити, що сучасні процеси економічної глобалізації обумовлені чинниками об'єктивного та суб'єктивного характеру. Чинники об'єктивного характеру визначаються історичним розвитком і в їх основі лежить необхідність розв'язання економічних проблем, які потребують зосередження та витрачання великої кількості ресурсів, зростання обсягів міжнародної торгівлі, диверсифікації ринків робочої сили тощо. Чинники ж суб'єктивного характеру ґрунтуються на необхідності реалізації національних економічних інтересів, а також глобального капіталу, що виходять за межі національних кордонів. За наявності певних умов комплексна взаємодія об'єктивних та суб'єктивних чинників призводить до зниження рівня (ступеня) економічного суверенітету, тобто відбувається економічна десуверенізація держави. Це проявляється в значному зростанні ролі глобального управління, переданні владних функцій від національно-державного до глобального (наднаціонального) рівня. Цей процес супроводжується суттєвим підвищенням ролі розвинених країн, міжнародних фінансово-економічних організацій та транснаціональних корпорацій (далі – ТНК) у світовій економічній системі. Іншими словами, державний суверенітет часто стоїть на заваді зростанню ролі розвинених країн та досягненню цілей міжнародних фінансових організацій і ТНК у тій чи іншій країні, а відтак (загалом) й у світовій економічній системі. Тому останні намагаються максимізувати свій прибуток за рахунок зменшення ролі державного регулювання або взагалі її мінімізації.

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Версія не для друку

Результати наукових досліджень свідчать, що рівень державного суверенітету варіюється залежно від розташування держави у світовій економічній системі. Наближення країни за основними економічними параметрами до "ядра" або віддалення від нього, відповідно, збільшує або зменшує ступінь суверенності держави.

На думку українського вченого В. Смолянюка, існують три групи держав за рівнем державного суверенітету. До "ядра" (першої групи) належать провідні країни світу, які мають високий рівень суверенітету держави, що досягається передусім за рахунок їх високого економічного розвитку. Детермінантою їхнього державного суверенітету є: змішана модель економіки, що включає елементи ринкової економіки та державного регулювання з переважанням того чи іншого елементу. Держави "напівпериферії" (друга група) володіють середнім рівнем суверенітету, що пояснюється зниженою ефективністю виконання органами державної влади однієї або навіть кількох базових функцій щодо регулювання національної економіки. У зв'язку з цим спостерігається значний вплив на ці держави глобальної надсистеми, що утворена країнами "ядра". До третьої групи країн належать так звані країни "периферії", що характеризуються низьким рівнем суверенітету. Функціонування таких держав значною мірою визначається імпульсами, що виходять від країн "ядра". Економічна десуверенізація таких держав проявляється у неможливості здійснення державами незалежної внутрішньої та зовнішньої політики. Лише окремі сфери, що не впливають на реалізацію економічних інтересів країн "ядра" та країн "напівпериферії" залишаються прерогативою цих держав.

Таким чином, високорозвинені країни успішно розробляють та реалізують скоординовані стратегії і програми для максимально ефективного використання глобалізації у своїх національних інтересах. Це породжує реальну загрозу для країн з низькими і середніми доходами, дедалі більше поглиблює прірву між ними та провідними країнами. Одним із методів здійснення негативного впливу на економічну систему країн-супротивників є економічні війни, метою яких є досягнення та збереження нерівноваги (так званого "керованого хаосу") у вигляді криз перевиробництва товарів та послуг, дефіциту грошей та ресурсів тощо. Головний принцип економічної війни полягає у встановленні

Видавничий центр "Київський університет"

лихварських економічних відносин, а в разі опору – використання державного тиску на економіку супротивника.

Принципово важливим є і те, що глобалізаційні процеси, котрі можуть здійснювати деструктивні впливи на державне управління у сфері забезпечення економічної безпеки, є не тільки наслідком діяльності провідних держав, а походять зі сфери, що не контролюється окремими державами. Ідеться про діяльність позадержавних суб'єктів, які набули в умовах глобалізації великого міжнародного значення і прагнуть впливати на політику окремих держав. Зокрема, суб'єктами формування інституційно-правової основи нової світогосподарської системи є міжнародні фінансові організації та ТНК. Безумовно, ресурси міжнародних фінансових організацій за умов їх ефективного використання є важливим джерелом забезпечення соціального та економічного розвитку. Ці організації, зокрема МВФ, надають відносно дешеві кредити, що є вагомим стимулом для розвитку економіки, припливу іноземних інвестицій в економіку країни тощо. Проте надання кредитів зумовлено низкою вимог, часто неприйнятних для національної економіки, та не враховує особливостей її історичного, політичного та економічного розвитку.

Зокрема, загальновідомо, що наслідком активного співробітництва України з МВФ стало суттєве зниження рівня суверенітету держави. Це проявлялося у неодноразовому нав'язуванні (як необхідної умови співробітництва) програм економічного розвитку, які часто не відповідали наявним проблемам економічного розвитку і загалом національним інтересам держави. Наприклад, якщо кількість вимог з боку МВФ щодо основних засад здійснення економічної політики Урядом України у 1996 р. дорівнювала 38, то через п'ять років – уже понад 80, а протягом 2008–2015 рр. вони почали набувати комплексного характеру та викликали значну соціальну напруженість у населення. Не є таємницею, що сьогодні Україна навіть не може затвердити державний бюджет без погодження з МВФ. Тому український вчений О. Шнипко свого часу характеризував вплив рекомендацій (вимог) МВФ на економічну систему України як "золотий корсет" чи залізні лещата для України.

Водночас важко чітко розмежувати "внесок" інших країн та позадержавних суб'єктів у зниження рівня економічного суверe-

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"

нітету чи формування загроз економічній безпеці тієї чи іншої держави, оскільки їхні дії мають комплексний характер. До останнього часу вважалося, що головними суб'єктами глобалізації є високорозвинені країни. Проте дослідження науковців останнього десятиріччя показали, що уряди високорозвинених країн певною мірою втратили тотальний контроль над процесами глобалізації. Місце країн-глобалізаторів, що поступово самі перетворюються із суб'єктів на об'єкти глобалізації, впевнено посідає світова промислово-фінансова еліта у формі ТНК. При цьому діяльність ТНК в країнах, що розвиваються, досить мало підлягає контролю з боку органів державної влади, що використовується корпораціями для отримання односторонніх переваг, особливо, коли це стосується використання природних ресурсів країни. Це проявляється через особисту співпрацю бізнесу з органами державної влади, отримання посад державних службовців представниками бізнесу, фінансування політичних партій, "вербування" в акціонери компанії місцевих політичних діячів тощо.

Водночас ця глобальна еліта не може існувати без інструментарію (політичного, воєнного тощо) глобальних акторів світу. Спостерігається зростання акумуляції зусиль щодо реалізації інтересів: провідних країн – глобальних ТНК – міжнародних організацій. Тому ТНК перетворилися на "четвертий важіль", поряд із дипломатією, армією та розвідкою, за допомогою яких країни-глобалізатори реалізують свої національні інтереси.

За роки незалежності Україна неодноразово відчувала обмеження суверенних прав на здійснення самостійної економічної політики. Це, зокрема, пояснюється унікальним положенням України – місцем, де перетинаються інтереси західноєвропейських та східноазійських держав, а також формуванням протягом значного періоду часу у країні ліберально-олігархічної моделі управління. Вона передбачає мінімізацію функцій держави, у результаті цього відбувається підпорядкування державних механізмів реалізації влади виключно інтересам обмеженої групи осіб, а також здійснення низки кроків щодо активізації механізмів суб'єктивної глобалізації.

Таким чином, економічна глобалізація поряд із відомими можливостями істотно змінює порогові критерії державності та незалежності, породжує значні виклики та загрози реалізації

Вибрані лекції з історії України. Навчальний посібник для студентів ВНЗ. Київ: Либідь, 2000. Вибрані лекції з історії України. Навчальний посібник для студентів ВНЗ. Київ: Либідь, 2000.

національних інтересів в економічній сфері, а відтак висуває додаткові вимоги до підвищення ефективності державного управління забезпеченням економічної безпеки. Протистояти процесам економічної десуверенізації здатні лише ті держави, які вибудували ефективні системи державного управління та володіють механізмами адекватного реагування на виклики та загрози економічній безпеці. Ідеться про необхідність реалізації національних інтересів в економічній сфері та забезпечення економічної самодостатності національної економіки. Лише в цьому разі держава зможе в повному обсязі використати здобутки економічної глобалізації. Це означає, що включення України у світогосподарські зв'язки зумовлює необхідність формування конкурентоспроможної та самодостатньої ринкової економіки.

Проте деградація вітчизняного виробничого потенціалу, переважання у структурі промисловості галузей з невеликою часткою доданої вартості та низький технологічний рівень вітчизняної економіки посилює сировинну спеціалізацію держави, призводить до збіднiння структури експорту й імпорту товарів та послуг, закріплення за Україною ролі постачальника сировини і споживача готових виробів. В умовах низьких темпів впровадження міжнародних стандартів та систем якості продукції відбувається послаблення позицій України у світовій торгівлі. Україна не в змозі повною мірою використати свої експортні можливості в міжнародному поділі праці, а змушена поступатися національними ринками високорозвиненим країнам. З огляду на сказане участь України у світогосподарських зв'язках має здійснюватися за умов реалізації національних інтересів в економічній сфері та – в кінцевому підсумку − розвитку національної економічної системи.

Визначальним чинником забезпечення економічного суверенітету є також формування ефективної системи державного управління забезпеченням економічної безпеки, яка могла б оперативно та адекватно реагувати на загрози національним інтересам. При цьому в умовах деструктивного впливу процесу глобалізації на забезпечення економічної безпеки особливого значення набуває система моніторингу загроз економічній безпеці України, основними завданнями якої є комплексний аналіз перебігу процесів реалізації національних інтересів в економічній

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"

сфері та виявлення на цій основі небезпек щодо їх реалізації, кількісно-якісна оцінка загроз економічній безпеці, прогноз їх розвитку та побудова й уточнення ієрархії вказаних загроз.

Асиметричність взаємодій держав у контексті забезпечення їхньої безпеки. Асиметричні відносини є формою відносин, характерною особливістю якої є відсутність тотожності між суб'єктами з огляду на наявні у них ресурси, статуси, тактики і стратегії поведінки, зокрема в міжнародних відносинах. Переважну більшість тих чи інших взаємовідносин міжнародних суб'єктів можна характеризувати як *асиметричні*, що потребує системного використання поняття асиметрії у політичному аналізі, але особливо під час дослідження проблем національної та глобальної безпеки.

Варто зазначити, що апріорна неможливість досягнення рівності тих чи інших суб'єктів не виключає теоретичної можливості досягнення гармонійних стосунків між ними, зокрема, у сфері міжнародних стосунків та безпеки. Наприклад, відсутність реального (рівноправного) партнерства держав, які ґрунтуються на симетричних відносинах, можуть компенсуватися особистою дружбою політичних лідерів, спорідненості культур тощо. Тому в аналізі (вивченні) асиметричних відносин принципово важливим є те, щоб впродовж певного періоду відносини між суб'єктами були постійними, організованими та структурованими. Водночас така ілюзія рівноправного та взаємовигідного співробітництва держав може призводити до поступового зростання загроз національній безпеці більш "нерівноправного" актора міжнародних відносин, зокрема його суверенітету.

Науковці, зокрема Л. Дериглазова, акцентують увагу на тому, що активізація взаємодії різнотипних та асиметричних у всіх вимірах суб'єктів дозволяє стверджувати про наявність спонтанного механізму регулювання (саморегулювання) багатьох асиметричних відносин у міжнародних стосунках. Тому сьогодні дослідження таких відносин у сфері національної та глобальної безпеки актуалізували науковий дискурс про співвідношення сили, норм, цінностей у міжнародній системі, а також дискусії про природу парадоксу провідних акторів світової політики, а саме щодо "сили слабкого" та "слабкості сильного". При цьому саме у сфері безпеки знаходить відображення сутність цього парадоксу, а саме те, що, *по-перше*, поняття сили є комплексним і не визначається

Вибрані лекції з курсу "Політичні інститути та процеси" Електронний варіант

виключно сукупністю силових, економічних та людських ресурсів, а, *по-друге*, в умовах реальних конфліктів перевага у військовій силі може бути компенсована шляхом пошуку у більш сильного противника його слабких місць. Тому виокремлення асиметричних відносин як окремого об'єкта досліджень у теорії і практиці публічного управління та адміністрування у сфері безпеки зумовлено їхнім парадоксальним характером, коли більш слабкий противник здатний завдати серйозної шкоди і навіть нав'язати свою волю більш сильному, а сильний противник не завжди може відстояти свої інтереси та підпорядкувати більш слабкого. У цьому разі змістом дослідження асиметричних відносин є аналіз стратегії і тактики боротьби слабших проти сильніших з метою пошуку оптимальної стратегії поведінки у асиметричних конфліктах. Характерною особливістю цих конфліктів є використання більш слабким противником:

- стратегії пошуку "слабких місць" більш сильного;
- заборонених нормами міжнародного права засобів та способів ведення бойових дій;
- тактики "непрямих" воєнних дій;

Принципово важливою є також непередбачуваність кінцевого результату за очевидної непропорційності силових можливостей і статусів протиборчих сторін і нездатність більш сильної сторони відстояти свої позиції (інтереси). Наприклад, сучасний тероризм є типовим прикладом подібної тактики асиметричних дій, оскільки він реалізує логіку боротьби "слабших" проти "сильних", яку раніше використовували у партизанських війнах. Проте відмінність між партизанською війною і терористичними стратегіями полягає у свідомому використанні парадоксальних переваг стратегічної асиметрії у намаганні підірвати морально-психологічних потенціал противника без контакту з його воєнною машиною. Крім того, тероризм відрізняється своїм наступальним характером, меншою залежністю від місцевого населення і здатністю активно використовувати у своїх цілях інфраструктуру розвинених країн.

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Версія не для друку

ГЛАВА 6. Детермінанти геополітичних інтересів у стратегіях держав

6.1. Сутність і закономірності розвитку геополітичних інтересів

Сутність геополітичних інтересів. Геополітичними інтересами в найбільш широкому значенні вважають ті національні інтереси, які безпосередньо пов'язані з геополітичними позиціями держави, прагненнями за рахунок природних факторів посилити свої переваги або ж подолати недоліки. Геополітичні позиції держави, у свою чергу, розглядаються як сукупність природних та економіко-географічних умов у їх максимально широкому охопленні (конфігурація кордонів, ґрунти, гідросфера, клімат, чисельність та щільність розміщення населення, рівень економічного розвитку, розміри території та можливості забезпечення ефективного управління нею тощо). Сукупність цих умов є визначальною для геополітики, оскільки детермінує становище (вихідні позиції) країни в системі міжнародних відносин. Категорія "геополітичний інтерес" має доволі багато смислових відтінків. Це пояснюється відмінностями в гносеологічній культурі різних країн, а також конкретними обставинами застосування цього терміна за певних історичних обставин.

Основи розуміння прямої залежності політичного життя суспільства від геополітичних інтересів сформулювали давньогрецькі, а за ними – римські мислителі. Зокрема, вплив геополітичних інтересів на політичне життя (насамперед на державу) відзначали Арістотель, Цицерон, Страбон. Поява основ геополітичного мислення пов'язана з виникненням та зміцненням грецьких держав-полісів, зростанням впливу Еллади (Риму) в регіонах Середземномор'я та Північного Причорномор'я, римським "державотворчим проєктом" у вигляді створення однієї з найбільших імперій Стародавнього світу, фактором постійних сутичок (війн) зі східними державами та імперіями. У Новий час визначення місця та ролі геополітичних інтересів у державній політиці було в центрі пізнавальних інтересів французького мислителя Ж. Бодена, який відмінності та зміни в політичному устрої різних країн пояснював трьома причинами: Божественною Волею, людською діяльністю та впливом природних факторів.

Видавничий центр "Київський університет"

Проблема визначення місця геополітичних інтересів у структурі політичного процесу отримала розвиток у працях Ш.-Л. Монтеск'є та А. Тюрго. Їм було властиве механістичне розуміння людської діяльності як явища, цілковито залежного від природного середовища. У XIX-му та на початку XX-го століття визначенням геополітичних детермінант соціально-політичних впливів активно займалися І. Гердер, Г. Бокль, Г. Гегель, А. Гумбольдт. У працях цих філософів відстоювалися ідеї безсумнівного впливу природи на працю, стереотипи мислення, людську мораль. Спочатку А. Гумбольдт, а за ним і К. Ріттер вказували на тісний взаємозв'язок суспільства та держави з природою. Зокрема, К. Ріттер стверджував, що існування людини повністю пов'язане з землею – тисячами чіпких коренів, які неможливо вирвати.

У Росії подібні погляди також набули популярності у XIX – на початку XX ст. Наприклад, К. Бер уперше вказав на значення рік в історії суспільства. Л. Мечников серед основних факторів, що впливають на геополітичні інтереси, виокремив річні комунікації, вихід до моря, прибережне або острівне положення країни, наявність природних перешкод (гори, болота, пустелі), просторове положення країни стосовно сусідніх держав та протяжність кордону з кожною із них, народонаселення, його етнічну структуру. Не могли пройти повз геополітичні інтереси Росії представники історичної думки цієї країни (Н. Карамзін, С. Соловйов, А. Щапов, В. Ключевський, Б. Чичерін). Російські історики виокремили додаткові геополітичні фактори, що впливають на формування та реалізацію російських геополітичних інтересів – величезність території, її недостатня заселеність, постійна загроза зовнішніх нападів, сувора природа.

Посилення значення геополітичних інтересів у політичному процесі на зламі XIX-го та XX-го століть обумовлювалось низкою взаємозалежних факторів: формуванням глобальних ринків, "ущільненням" земного простору, який мав забезпечувати реалізацію дедалі більшої кількості різнорівневих інтересів, розподілом світу між ключовими державами-імперіями, амбіціями нових країн, що прагнули відігравати більшу роль в економічних та воєнно-політичних процесах тощо.

Найбільш значними представниками класичної геополітики, які започаткували традицію розкриття геополітичних інтересів,

Видавничий центр "Київський університет"

вважають Ф. Ратцеля (антропогеографія), Р. Челлена (система геонаук), Х. Маккіндера ("Географічна вісь історії", одна з перших глобальних геополітичних концепцій), А. Мехена (концепція "морської сили"), К. Хаусхофера (Новий Євразійський порядок), Н. Спайкмена (імперська геостратегія). Названі дослідники запропонували розглядати геополітичні інтереси держави як усвідомлену потребу в самозбереженні, виживанні, розвитку та забезпеченні безпеки. При цьому, як вони вважали, безпека держави виступає панівним геополітичним інтересом в умовах протиборства держав-суперниць.

У загальному спектрі геополітичних інтересів найбільш важливими обґрунтовано вважаються національні інтереси, реалізація яких передбачає пряме або опосередковане використання географічного середовища. При цьому реалії початку XXI ст. потребують їх постійної корекції, що визначається високою динамікою перебігу як внутрішньодержавних, так і міжнародних процесів.

Отже, геополітичні інтереси – це інтереси, пов'язані з установленням режиму домінування, панування держави у світі або в його важливих регіонах, також це інтереси держав, що визначаються їхньою протидією спробам ствердження нелегітимного геополітичного домінування за рахунок приниження або послаблення іншої сторони. Тому поняття "геополітичні інтереси" використовується для позначення політичних позицій держав у світі, оцінки їхнього місця в системі міжнародних відносин. Для визначення цих інтересів насамперед ураховуються економічні, політичні, воєнно-стратегічні, ресурсні та інші державні можливості, що відіграють важливу роль у збереженні (зміні) загальносвітового та регіональних балансів сил, забезпеченні міжнародної, регіональної та національної безпеки.

Сутність геополітичних інтересів конкретної країни вимальовується "на перетині" низки документів державного значення, які в умовах ротації державно-політичного істеблішменту періодично оновлюються. Такими документами є концепції (стратегії, доктрини) зовнішньої політики та національної безпеки держави. До них слід додати періодичні послання або звернення глави держави до внутрішніх владних структур (парламенту, уряду), а також виступи державних керівників з міжнародних трибун. В окремих випадках необхідно враховувати воєнну доктрину держави, зокрема, її воєнно-стратегічний складник.

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія не для друку

Найбільше в геополітичному аналізі та для прогнозування слід ураховувати геополітичні інтереси наддержавних об'єднань (союзів, блоків, коаліцій), що мають значення для конкретного регіону. Наприклад, Маастрихтська угода про утворення ЄС (1991 р.) визначила основні цілі зовнішньої політики та політики безпеки цієї міжнародної структури:

- оберігати спільні цінності, засадничі інтереси, взаємозалежність і єдність Союзу;
- зміцнювати безпеку Союзу всіма можливими засобами;
- зберігати мир і зміцнювати міжнародну безпеку відповідно до принципів, визначених у Статуті ООН, Гельсінському заключному акті та Паризькій хартії;
- розвивати міжнародну співпрацю;
- зміцнювати демократію та сприяти дотриманню принципів верховенства права, поваги до прав і основних свобод людини.

Таким чином, пріоритети в діяльності ЄС (цінності, безпека, інститути, повноваження, нормативно-правова база тощо) визначаються європейською геополітикою, насамперед – цілеспрямованим формуванням та захистом простору Євросоюзу.

Закономірності формування геополітичних інтересів. Використовуючи геополітичну класику XX ст., можна виокремити деякі закономірності формування геополітичних інтересів:

- контроль над простором був і залишається невід'ємною складовою частиною цивілізаційного ствердження суб'єкта геополітики. Водночас, якщо раніше цим займалися виключно держави, то останнім часом до них треба додавати наддержавні політичні утворення (блоки, альянси, союзи, коаліції), ТНК, а у внутрішньополітичному просторі – впливові регіони окремо взятих країн, що претендують на самостійний геополітичний курс;
- ускладнюється формула геополітичного домінування. Традиційна тріада XX-го і попередніх століть "Суша" – "Вода (ріка, море, океан)" – "Повітря" доповнюється новими ланками: "Космос", "Космічні тіла (планети, супутники планет)", "Морське (океанське) дно";
- контроль над простором втрачають ті геополітичні суб'єкти, які не володіють достатніми можливостями для завоювання і утримання території, не забезпечують належного рівня її безпеки;

Видавничий центр "Київський університет"

- утрата контролю над простором одним геополітичним суб'єктом означає набуття такого контролю іншим суб'єктом;
- стабільність, стійкість та безпека геополітичного суб'єкта досягається шляхом отримання певного оптимуму над підконтрольним простором, а розміри простору та ефективність управління ним перебувають в обернено пропорційній залежності;
- переваги отримує той геополітичний суб'єкт, який контролює ключові (геостратегічні) точки простору.

Історія людства підтвердила, що навіть надвелика геополітична могутність не дозволяє контролювати "увесь простір". Відповідно, усі відомі спроби встановлення світового панування закінчувалися провалом (Олександр Македонський, Чингізхан, Наполеон, Гітлер). У цій же площині слід розглядати спроби США забезпечити одноосібне світове лідерство своєї держави на стикові XX-го і XXI-го століть. Прийняття керівництвом США у 2010 р. нової Стратегії національної безпеки багато в чому було вимушеним кроком, який означав визнання багатополярності сучасного світу, формування альтернативних центрів сили світового значення, геополітика яких не збігається з американськими підходами або їм суперечить.

6.2. Детермінанти геополітичних інтересів у сучасну епоху

Для визначення місця геополітичних інтересів у сучасному політичному процесі важливо враховувати фактори, які динамічно їх коригують. Насамперед ідеться про глобалізацію, інтенсивність впливу якої не лише на міжнародні, але й внутрішньополітичні процеси невпинно зростає. Нижче розглядаються окремі аспекти глобалізації, що мають визначальний вплив на геополітичні інтереси практично всіх держав та наддержавних об'єднань сучасності.

Інформаційно-технологічний аспект геополітичних інтересів. Як лідер у розробленні новітніх електронних та інших технологій, Захід практично привласнив собі монопольне право формувати інформаційні потоки (з усіма перевагами щосекунд-

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія не для друку

ного огляду стану на планеті) та системи контролю над ними. Продукуючи новітні виробничі технології, він разом з Японією реалізує на світовому ринку досконаліші товари кращої якості і встигає оновити свою технологічну базу та налагодити випуск наступного покоління продукції до того, як решта країн його наздожене. Отже, вони приречені або тиражувати морально застарілі зразки, отримуючи від цього мінімальний прибуток, або задовольнятися виробничими сферами, що не потребують високих технологій, зокрема сільським господарством та видобувною промисловістю, ціни на продукцію яких залишаються невисокими. Монополізувавши контроль над інформацією і виробництвом передових технологій, держави Заходу забезпечили своє інформаційно-технологічне панування на планеті та поставили цим у залежність від себе решту країн.

Економічний аспект геополітичних інтересів. Завдяки нееквівалентному обміну з іншою частиною людства євроатлантичний центр випереджального розвитку акумулював у своїх руках величезний капітал. У його структурі переважає і домінує капітал ТНК, що базуються передусім саме в західних країнах. Це забезпечує їм великі і різнопланові вигоди, тоді як більшість інших держав опинилася у кабальній залежності від не контрольованих жодними міжнародними організаціями потоків цього капіталу. Передусім за такої системи стосунків закріплюється такий характер міжнародного поділу праці, який сприяє штучному завищенню життєвих стандартів для країн базування ТНК. Країнам і народам, включеним до цієї глобальної системи за межами Північної Америки, Західної Європи та Японії, залишаються здебільшого лише ресурси для простого відтворення робочої сили, а в деяких місцевостях Тропічної Африки не йдеться навіть про елементарне фізичне виживання населення.

Соціальний аспект геополітичних інтересів. Інформаційно-технологічна та економічна нерівність і спричинені нею відмінності між багатою та бідною частиною людства чи не найбільш наочно і разюче проявляються у соціальній сфері. Уже можна говорити про появу у світовому вимірі надкласу багатих та надкласу бідних. До першого належать власники і співвласники світового капіталу, який функціонує через національні та транснаціональні фінансові структури. Це значна частина населення

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"

західних держав, а також страти і прошарки людей в інших країнах, що працюють в інтересах ТНК. Другий надклас – це основна маса населення планети. Його представники є скрізь, але становлять переважну або абсолютну більшість у незахідних державах. Таким чином, ареалом присутності та поглиблення основної соціальної суперечності – між багатством і бідністю – є не стільки територія окремих країн (хоча і там це існує), скільки весь глобальний простір.

Політичний аспект геополітичних інтересів. Якісно нові, а нерідко й безпрецедентні зміни, що відбуваються на світовій арені фактично в усіх сферах, потребують адекватної трансформації системи політичних інструментів, які забезпечували б продовження розвитку подій та процесів відповідно до бачення, орієнтирів та цілей західних держав. Іншими словами, технологічне, економічне і соціальне домінування має підкріплюватися політичними, дипломатичними та військовими засобами. Дедалі частіше при цьому відкидаються засадничі норми та процедури, передбачені міжнародним правом (бомбардування Сербії у 1999 р. без санкції Ради Безпеки ООН, агресія США і Великої Британії проти Іраку у 2003 р. тощо є наочними прикладами).

Демографічний аспект геополітичних інтересів. Виведені колоніальним та неоколоніальним втручанням Заходу зі стану соціоприродної рівноваги, різні регіони та планета загалом потрапили до смуги неконтрольованих демографічних змін. Прискорене зростання чисельності населення за невисоких темпів економічного розвитку, а то й економічній деградації кинули у прірву злиднів держави Тропічної Африки, низку регіонів Азії і Латинської Америки. Тому набирає масових масштабів нелегальна міграція до розвинених країн. Жорстка протидія їй, а також неможливість чи небажання мігрантів інтегруватися у західні суспільства посилюють соціальне напруження, породжують додаткові антагонізми в донедавна комфортному середовищі в цих країнах. Недавні конфлікти на цьому ґрунті (Франція, Греція) можуть стати провісниками ще масштабніших і гостріших потрясінь.

Екологічний аспект геополітичних інтересів. З XIX ст. Захід розгорнув глобальне й інтенсивне використання ресурсів планети, виснажуючи їхні запаси і забруднюючи природне середовище. У XX ст. цей процес набув нових ознак і не лише у зв'я-

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія не для друку

зку з підвищенням його науково-технічного рівня. Дбаючи про якість свого життя загалом та поліпшення охорони довкілля в ареалах-метрополіях, великий капітал став у дедалі ширших масштабах виносити екологічно шкідливі виробництва якомога далі від кордонів своїх держав. Прирікши цим на хвороби та вимирання мільйони людей "другого ґатунку", Захід урешті-решт потрапив у глобальну екологічну пастку сам. Результатами хижацького ставлення до природи і її законів, засліплення технологічними досягненнями стали такі явища та процеси, як глобальне потепління з перспективою танення крижаних мас Арктики й Антарктики та підвищення рівня Світового океану; імовірне затоплення низьких узбережь; збільшення озонової діри тощо. Планетарна екологічна криза загрожує і Заходу, але його практичні дії поки що досить мляві.

Культурний аспект геополітичних інтересів. Кризу культурної ідентичності дедалі гостріше відчуває сам Захід. В її основі – несумісність протестантських у своїй основі духовних цінностей, що не в останню чергу забезпечили можливість утвердження капіталізму в європейському і планетарному масштабі, та стереотипів масової культури суспільства споживання, що безупинно нав'язуються рекламою в засобах масової інформації. Споживацьке ставлення до життя вступило у пряму суперечність з аскетично-трудовим духом раннього капіталізму, блокує самовідтворення його ідейно-ціннісно-мотиваційних засад, а відтак і західного соціокультурного типу.

До цього необхідно додати, що англосаксонський буржуазно-протестантський соціокультурний тип перестає виступати абсолютною домінантою, стикаючись із категоричним його неприйняттям афро-американськими, латиноамериканськими, індійськими, китайськими, японськими та іншими культурними архетипами. До таких "осередків опору" слід зарахувати й російський їх різновид: не позбавлений західних компонентів, він, проте, не піддався повній і безумовній вестернізації. Як наслідок, реальністю сучасної доби став глибокий антагонізм між культурною самобутністю великих історичних цивілізацій та квазіцінностями комерціалізованої культури "одновимірного" суспільства масового споживання. По цій лінії може пролягти найбільш масштабне протистояння різних світів, у чому переконує наро-

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"

тання фундаменталістських та націоналістичних настроїв у різних регіонах планети.

Інтеграційний фактор у сучасних геополітичних стратегіях. Інтеграція як складний і суперечливий феномен сучасного життя має безліч визначень. Якщо казати про універсальне (загальне) тлумачення, то в перекладі з латинської поняття "інтеграція" (*від* лат. *integrum* – ціле; лат. *integratio* – відновлення) означає зрощування частин у єдине ціле, стан зв'язаності окремих частин і функцій системи загалом, а також процес, що веде до такого стану. Воно також розуміється як якась цілісність, структура, удосконалювання. Саме в цьому значенні поняття "інтеграція" почало застосовуватися у природничих науках. Потім сфера його використання поширилася на медицину, біологію, інформатику, воєнні науки тощо.

Перші академічні розвідки, присвячені питанням інтеграції у суспільному житті, з'явилися після Першої світової війни. Родоначальниками цього напряму суспільствознавства у 1920-х роках виступали німецькі вчені Р. Шмед, Х. Кельзен і Д. Шиндлер. Важливим моментом під час аналізу інтеграції є те, що цей процес має на увазі співробітництво між державами в різних сферах й галузях. Після Другої світової війни термін "інтеграція" почали застосовувати для позначення різних форм міжнародного співробітництва, що охоплює насамперед такі сфери міждержавних відносин, як економіка, техніка, озброєння, міжнародні організації тощо. Відповідно, розрізняють і різні види співробітництва. Наприклад, П. Циганков наводить такі підстави для виокремлення видів інтеграції: політична, економічна, правова, науково-технічна тощо (за предметом); глобальна, регіональна, субрегіональна інтеграція (за географічним принципом).

Експерти справедливо зазначають, що співробітництво й інтеграція можуть йти кількома шляхами: "вшир" – у результаті збільшення кількості учасників процесу; "углиб" – через інтенсифікацію взаємодії в різних сферах серед суб'єктів, більш дієве і ефективне об'єднання їхніх зусиль; шляхом поєднання двох попередніх процесів. Попри те, що історія міждержавного співробітництва нараховує кілька тисячоліть, лише у другій половині XX ст. воно стало набувати широкого масштабу й усталених форм. Це обумовлено насамперед інтенсифікацією співробітництва за всіма напрямами, невпинним розширенням спектра його сфер й розви-

тком реальних інтеграційних процесів, які вимагають і змушують держави створювати наднаціональні (міждержавні) утворення й інститути. Тому важливою ознакою, що характеризує інтеграцію, виступає не просто співробітництво (це необхідна, але недостатня умова), а й створення механізмів міждержавної взаємодії, іншими словами – інституціоналізація співробітництва.

У цьому плані інтеграція, *по-перше*, органічно пов'язана з розвитком міжурядових організацій (МУО), які створюються для формування найбільш ефективних міждержавних механізмів прийняття рішень. Саме через спільні інститути відбуваються інтеграційні процеси. Інтеграція передбачає делегування права прийняття рішень органам управління, функціонери яких не репрезентують інтереси країн, громадянами яких вони є. При цьому, прийняття рішень не потребує одностайності; вони також обов'язкові для всіх держав-учасниць. Рішення інтеграційних органів мають виконуватися без подальших узгоджень і обговорень у національних законодавчих органах, що обумовлює формування нової юридичної структури наднаціонального характеру, повноваження якої практично перевищують повноваження законодавчих і виконавчих структур держав-учасниць.

По-друге, інтеграція розглядається із двох боків: як процес і як результат взаємодії держав. Постає закономірне запитання: що виступає передумовою інтеграції, стимулює її проведення і здійснення? Передусім це ускладнення суспільного життя на національному рівні, поява нових викликів та загроз. Якщо ми зробимо короткий історичний екскурс, то побачимо, що саме пріоритети зовнішньої та внутрішньої безпеки спонукали правителів держав вживати заходів щодо концентрації усіх наявних ресурсів з метою забезпечення базових потреб держави через створення відповідних структур із визначеними зонами відповідальності.

Однак у XVII–XVIII ст. у більшості європейських країн нараховувалося лише по чотири "відомства", які сучасною мовою можна було б назвати міністерствами юстиції, іноземних справ, оборони, фінансів. Поступово необхідність гармонійної та цілеспрямованої координації зусиль усіх сфер життя суспільства, сегментів економіки набирала обертів, що призвело до зростання кількості й розмірів бюрократичних організацій. Проте вже наприкінці 1950-х років у розвинутих країнах світу кількість мініс-

Видавничий центр "Київський університет"

терств у середньому досягла 20 (з'явилися міністерства внутрішніх справ, сільського господарства, транспорту, зв'язку, освіти, охорони здоров'я, праці, торгівлі, промисловості, авіації, енергетики, туризму та ін.). Крім цього, було утворено міністерства, що відповідали за інфраструктуру, спорт та дозвілля, а в 1970–1980-х роках відповіддю на виклики часу в багатьох країнах стало заснування міністерств екології, у справах жінок тощо.

Сьогодні рушійною силою інтеграції виступає також прискорення темпів зростання масштабів й складності загальних проблем, розв'язати які легше, а іноді тільки й можливо, спільними зусиллями, на що накладається необхідність координації планів і дій численних міністерств, агенцій, недержавних урядових організацій різних країн. Основні світові тенденції кінця XX – початку XXI ст. привели до посилення міжнародних контактів, взаємозалежності держав, особливо в економічній галузі, що сприяє інтеграційним процесам і створенню різних міжурядових організацій. При цьому спроби консервації високих технологій або ізоляції від них малопродуктивні або шкідливі, про що свідчить приклад Північної Кореї.

Таким чином, для підвищення ефективності виробництва кожна держава повинна інтегруватися із сусідами, приєднуватись до міжнародних органів та угод у регулюванні нових технологій на користь усіх. Першим таким органом свого часу був створений у 1860-х роках міжнародний Комітет із питань залізничного транспорту.

Ще одною причиною, що спонукає до інтеграційних процесів, є зацікавленість "середніх" і "малих" держав у збільшенні свого міжнародного впливу. Для цих країн об'єднаними зусиллями впливати на міжнародні процеси значно легше, ніж поодинці. Зокрема, спочатку членами європейського співтовариства були 3 "малих" і 3 "більших" держави, з 1973 р. – 5 "малих" і 4 "більших", у 1980-ті роки – відповідно 8 і 4, а з 1995 р. – 11 "малих" і 4 "більших". Серед країн, які приєдналися до ЄС на початку XXI ст., ще 11 країн є "малими" і тільки Польщу можна вважати середньою. Держава, вступаючи в міжнародну організацію, формально втрачає низку функцій, але одночасно здобуває додатково деякі інші, що виявляється особливо важливим для "малих" держав.

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Вовчик Е.Д. Пуху

ГЛАВА 7. Воєнно-політичні аспекти зовнішньої політики держав в умовах глобалізації

7.1. Трансформація міжнародних відносин в умовах глобалізації, її вплив на воєнну сферу та еволюція воєнних конфліктів XXI століття

Трансформація парадигми міжнародних відносин в умовах глобалізації. У сучасних умовах глобалізації відбувається стрімке розширення фінансових, торговельних, інформаційних, економічних та інших зв'язків між державами. Це значно підвищило їхню потенційну вразливість та нестійкість у разі виникнення кризових ситуацій. Водночас спостерігається зростання витрат на оборону, зміцнення багатосторонніх зв'язків оборонного характеру, розвиток міжнародного воєнно-політичного та військово-технічного співробітництва. Таким чином, у воєнній сфері спостерігається тенденція до створення належних умов щодо забезпечення ефективної спільної оборони та здійснення багатосторонніх заходів безпеки.

На ці процеси значний вплив справляє й зміна парадигми міжнародних відносин, яка впродовж XX ст. була геополітичною. Її суть зводилася до захисту національних інтересів передусім воєнними засобами. Ці інтереси завжди віддзеркалюють місце країни в міжнародній політиці, яке вона посідає або намагається зберегти, тобто її геополітичну самоідентифікацію. Тому в геополітичній парадигмі міжнародних відносин захист національних інтересів розглядався передусім у контексті недопущення іноземного втручання у внутрішні справи та забезпечення державного суверенітету. Крім того, важливим вважався захист певних ідеологічних конструктів (поглядів), а національні цілі та шляхи їх досягнення визначалися геостратегією держави. Вона передбачала забезпечення безумовного військового контролю над "життєво важливою" територією, а за необхідності, ведення "гарячих" та "холодних" війн проти держав, які ідентифікувалися як імовірні противники (агресори).

Після розпаду СРСР геополітична парадигма міжнародних відносин була доповнена геоекономічною парадигмою розвитку. Відповідно до неї захист національних інтересів передбачає також забезпечення високих темпів економічного росту шляхом

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"

інтернаціоналізації господарських зв'язків, розширення впливу держави за межі кордонів для забезпечення вільного руху товарів, капіталів, робочої сили, технологій тощо. У цьому разі геостратегія держави щодо захисту національних інтересів уже не передбачає обов'язкового завоювання територій. Вона передусім має за мету *нав'язування* навколишньому світу свого бачення майбутнього та досягнення національних цілей у процесі геоекономічної конкуренції.

Водночас урахування геополітичної парадигми під час формування державної політики у сферах національної безпеки і оборони і, відповідно, планування у цих сферах не втратило свого принципового значення. Проте сучасна геоекономіка диктує державам нові правила поведінки. Вони змінюють роль та завдання зовнішньої політики, у тому числі й воєнної у контексті місця держави в забезпеченні світового балансу сил, основу якого все більше становлять її економічні інтереси. Це підтверджує все більш очевидна тенденція до застосування новітніх геоекономічних технологій та економічних санкцій з метою повного або часткового паралічу національної економіки супротивника, які доповнюються потужним інформаційно-психологічним та політичним тиском.

При цьому межа між геоекономічними та геополітичними впливами та силовим втручанням поступово зникає. Це зумовлює необхідність пошуку оптимального балансу між ними для визначення шляхів реалізації національних інтересів у контексті визначення необхідного та достатнього обсягу силового компонента геостратегії держави. На цей баланс все більше впливає перерозподіл економічних і політичних функцій між державою та транснаціональними компаніями (ТНК). Тому, незважаючи на те, що відповідальність за ухвалення рішень про використання воєнної сили, як і раніше, покладається на політиків, тобто воєнні функції залишаються у держави, роль ТНК у їх прийнятті зростає.

Характеристика впливу глобалізації на воєнну сферу. Глобалізація започаткувала низку процесів у воєнній сфері. Тому можна говорити про воєнну глобалізацію. Її складниками, зокрема, є:

- територіальне розширення військових зв'язків;
- зростанням конкуренції технологічних новацій у галузі озброєнь;
- інтенсифікації воєнних зіткнень між політичними суб'єктами міжнародних відносин у глобальному масштабі.

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія не для друку

Серед основних наслідків воєнної глобалізації:

- глобальна еволюція міжнародної системи договорів та структур безпеки;
- інституалізація міжнародних правових систем із питань війни (зокрема, угод щодо нерозповсюдження ядерної зброї);
- виникнення глобальної мережі торгівлі зброєю;
- формальне та неформальне міжнародне управління з питань комплектації, розгортання та застосування збройних сил;
- глобальне розповсюдження воєнного потенціалу та технологій виробництва озброєнь.

Сьогодні є підстави стверджувати про фактичне завершення формування глобального воєнно-стратегічного простору, у межах якого:

- великі відстані між центрами глобальної військової сили втратили своє значення та існує більш тісний контакт між ними;
- зросла можливість демонстрації військової сили з боку тих чи інших держав і воєнних блоків (союзів, коаліцій тощо);
- час прийняття рішень на застосування військової сили, на надання відсічі, на комплексне оцінювання реалій стратегічної обстановки безперервно скорочується, через що зростає ймовірність виникнення конфлікту між центрами глобальної військової сили;
- у низці країн створено структури військово-політичного командування, які постійно вдосконалюються в ході стратегічних командно-штабних навчань у контексті підготовки до ведення регіональних і глобальних воєн;
- відбувається інституалізація регулювальних режимів у воєнній сфері.

Водночас воєнно-політична діяльність та стан міждержавних воєнно-політичних відносин у межах глобального воєнно-стратегічного простору визначаються взаємодією трьох взаємопов'язаних динамічних систем:

1. Глобальної воєнної системи, яка відображає співвідношення воєнно-політичних сил та зв'язки суб'єктів міжнародних систем безпеки.

2. Системи розповсюдження зброї, яка визначає стан та спрямованість розвитку засобів збройного насильства.

3. Системи глобального управління організованим насильством, яка визначає механізм здійснення політичного насильства,

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Версія не для друку

детермінованого метою війни та міжнародно-правовими режимами безпеки.

При цьому характерними ознаками розвитку глобальної воєнної системи є:

- глобальне суперництво та пошук принципів забезпечення спільної колективної безпеки;
- жорстке суперництво в інституалізованих кооперативних утвореннях;
- переплетення регіональних та глобальних комплексів безпеки;
- інтенсифікація динаміки озброєння;
- збільшення масштабів та обсягів торгівлі зброєю та транснаціоналізація її виробництва;
- комерціалізація торгівлі зброєю на регульованому глобальному ринку.

Таким чином, сучасні процеси глобалізації справляють значний вплив на воєнно-політичні, воєнно-економічні та воєнно-технічні аспекти планування у сферах національної безпеки і оборони.

Чинники та характеристика еволюції воєнних конфліктів XXI ст. Війна є продовженням політики з використанням силових засобів (у класичному розумінні – засобів збройної боротьби). Її метою завжди є досягнення стратегічних політичних цілей, таких як захоплення (окупація) території, зміна політичного керівництва (режиму) в іншій державі, створення сприятливих умов для просування своїх геостратегічних інтересів у світовому просторі тощо. Тому воєнний конфлікт є формою розв'язання гострих суперечностей між державами, народами, соціальними групами або іншими суб'єктами політики з двостороннім використанням воєнної сили. Він охоплює всі форми збройного протиборства між суб'єктами політики, а щодо національних інтересів може набувати форми агресії, наприклад, застосування збройної сили однієї держави проти суверенітету, територіальної недоторканності або політичної незалежності іншої держави.

За характером політичної мети *воєнні конфлікти поділяють на три типи*. 1-й тип – війна за домінування (гегемонію). Метою такого конфлікту може бути встановлення або відновлення, наприклад, політичного чи воєнного домінування на глобальному або регіональному рівні. 2-й тип – війна за території. Її політичною метою є захоплення додаткових або ж визволення оку-

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"

пованих територій. До 3-го типу воєнних конфліктів належать ті, політичною метою яких може бути як захоплення територій, так і розширення сфер домінування, тобто вони мають змішаний (комбінований) характер. При цьому у міру збільшення оснащення військ (сил) високоточною зброєю ймовірність конфліктів 1-го типу значно зростає.

За способом досягнення стратегічної мети *вирізняють три підтипи* воєнних конфліктів: 1-й – стратегічна мета досягається застосуванням угруповань військ (сил) стратегічного масштабу, наприклад, як це було за часів Другої світової війни; 2-й – мета досягається застосуванням оперативних угруповань військ, а 3-й підтип передбачає застосування тактичних угруповань військ.

Характеристика воєнних конфліктів здійснюється на підставі сукупності найбільш істотних показників, що визначають їхню природу – правових, культурних, соціально-політичних, стратегічних та якісних. З огляду на це вони можуть бути справедливими (не суперечать міжнародному праву) і несправедливими, внутрішньоцивілізаційними та міжцивілізаційними, міжкоаліційними, міждержавними, громадянськими (громадянські війни). Сукупність стратегічних показників воєнних конфліктів дозволяє характеризувати їх за:

- масштабом: світові, регіональні. і локальні;
- розмахом: прикордонні зіткнення, збройний інцидент, воєнна акція;
- тривалістю в часі: затяжні і швидкоплинні;
- місцем виникнення: внутрішньо-державні, прикордонні або віддалені від держави;
- характером фізичного середовища: повітряно-космічні, наземні, морські чи змішані;
- напруженням (динамічністю протікання): високої, середньої, низької інтенсивності або незавершені;
- засобами збройної боротьби: конфлікти 1-го (холодна зброя), 2-го (гладкоствольна зброя), 3-го (нарізна зброя), 4-го (моторизована зброя), 5-го (ядерна зброя), 6-го (високотехнологічна зброя), 7-го (прогнозовано-біотехнологічна зброя) поколінь;
- способами застосування зброї: масоване або обмежене застосування.

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Версія не для друку

Відповідно до якісних показників воєнні конфлікти розрізняють за:

- ступенем підтримки світовою спільнотою (безумовна, часткова, несхвалення, осудження);
- характером участі (пряма і опосередкована);
- якістю військових формувань сторін (регулярні, іррегулярні, партизанські, ополченські, змішані);
- рівнем соціально-економічного розвитку держав (між розвиненими, країнами, що розвиваються, країнами різного рівня розвитку, державами федерації, що розпалася.

Водночас воєнні конфлікти XXI ст. розпочинаються за іншими сценаріями, ніж у минулому, а серед основних чинників, які призводять до їх виникнення, зазвичай:

- кризові ситуації соціального характеру в державі, що переростають у кризи;
- масові порушення прав і свобод людини;
- порушення міжнародних режимів, що регулюють воєнно-політичні та воєнно-технічні питання щодо забезпечення міжнародного миру та безпеки;
- звинувачення у підтримці керівництвом держави міжнародних терористичних організацій;
- звинувачення у виготовленні та розповсюдженні зброї масового ураження.

Суттєво змінило воєнну стратегію і тактику домінування інформаційного складника воєнних конфліктів. Ідеться про створення єдиного інформаційно-комунікаційного простору для збройних сил та політичного керівництва. До нього сьогодні активно залучається командний склад, починаючи від командирів військових підрозділів. Це дозволяє кардинально розширити простір військового впливу, а дії в інформаційному просторі зазвичай випереджають фізичні дії.

Визначальними тенденціями є також ставка на так зване безконтактне ведення бою та зростання мобільності військ, які залучаються до ведення бойових дій. Перша тенденція зумовлена можливостями, які надає використання високоточної зброї, застосування космічної розвідки, безпілотних апаратів тощо. Друга – можливостями сучасного транспорту, який забезпечує передислокацію значних контингентів військ в інший регіон протягом кількох днів, а то й годин.

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія не для друку

Принципово важливим є й те, що в попередніх війнах перемога однієї держави (коаліції) над іншою юридично оформлялась актами про беззаперечну капітуляцію. Сьогодні ж через транснаціональний характер воєнних дій така інституалізація перемоги звичайно є неможливою.

Досвід сучасних воєнних конфліктів також показав, що сформовані на професійній основі регулярні збройні сили є більш ефективними, ніж сформовані на основі загального військового обов'язку.

Оскільки в умовах глобалізації економічні інтереси провідних країн виходять далеко за межі національної території, то це зумовлює відповідні завдання щодо їх захисту за кордоном. Нерідко вони інтерпретуються політичним керівництвом цих країн як життєво важливі для забезпечення національної безпеки. Тому обґрунтовується доцільність використання збройних сил за межами національної території, інколи за тисячі кілометрів. Це приводить до розширення переліку функцій, які покладаються на них, зокрема:

- проведення операцій миротворчого характеру;
- виконання адміністративно-господарської функції в умовах післявоєнного відновлення систем забезпечення життєдіяльності місцевого населення;
- нанесення превентивних ударів по базах терористів.

Справедливість викладеного підтверджують особливості ведення війни проти Іраку у 2003 р. коаліційними силами під керівництвом США (операція "Лис пустині") та бойові дії країн-членів НАТО в Лівії (2011 р.). Серед цих особливостей, зокрема:

- частини та підрозділи сил спеціального призначення починали виконання завдань задовго до активної фази повітряно-наземної операції;
- інформаційно-психологічні операції проводилися з високою інтенсивністю та починалися задовго до наземних бойових дій;
- використання засобів розвідки, новітніх засоби зв'язку і навігації забезпечувало ефективне виявлення противника на великих відстанях;
- активно використовувалися космічні апарати різного призначення, зокрема й для широкомасштабного застосування систем управління зброєю;

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Версія не для друку

- сили ППО та ПРО коаліційних військ і країн-членів НАТО через їхні переваги в повітрі активних бойових дій не вели, а виявлені засоби ППО Іраку та Лівії були знищені насамперед;
- коаліційні сили та країни-члени НАТО переважно використовували високоточну зброю, що дозволило уникнути масових жертв мирного населення та знищити заглиблені об'єкти та цілі, що перебували на великих відстанях (в операції "Лис пустині" такою зброєю було знищено понад 100 таких об'єктів);
- одночасно з нанесенням ракетно-авіаційних ударів на територію Іраку було введено сухопутні війська, які здебільшого оминали зони вогневого ураження зброєю військ Іраку, а в ближній бій вступали у виняткових випадках; у Лівії тенденція уникання участі країн-членів НАТО у сухопутній фазі операції стала більш очевидною, а відповідні функції та завдання широко покладалися на самих лівійців (повстанців-опозиціонерів) та найманців з інших країн;
- широко застосовувалася концепція "динамічного планування", яка передбачає перенацілення ударних засобів і крилатих ракет у їхньому польоті;
- стратегія інформаційно-психологічної війни дозволяла використання провокацій, розповсюдження фейків, перекручування фактів, дезінформацію міжнародної спільноти, а телебачення стало одним із її інструментів.
- були проблеми щодо розпізнавання своїх військ під час наведення авіації та бойових вертольотів на цілі, через що були втрати серед союзників;
- американськими спецслужбами до початку війни досить успішно здійснювався підкуп та спонукання до зради вищого військового керівництва (генералітету) в Іраку.

Варто підкреслити, що великого поширення набули такі поняття, як "холодна", "дипломатична", "економічна", "інформаційна", "психологічна", "торговельна" війна тощо. Аналіз свідчить, що за своїм змістом ці форми протиборства між державами є всебічно підготовленими, здійснюються за взаємоузгодженими планами, за комплексного застосування дипломатичних, економічних, інформаційних та інших засобів. Водночас ці війни не можна ототожнювати з війною в класичному її розумінні, коли йдеться про збройну боротьбу. Застосування зброї надає війні специфічну властивість, оскільки передбачає залучення збройних сил. В інших формах про-

Видавничий поліграфічний центр "Київський університет" Безкоштовно для друку

тиборства між державами беруть участь переважно державні інститути, зокрема й в мирний час. Тому варто погодитися з М. А. Гареєвим, який з цього приводу зазначає, що деякі теоретики вважають, що якщо щось рушиться, то це вже обов'язково війна, але не все, що рушиться, – це результат війни. Тому без застосування військової сили воєн ніколи не було і не може бути.

Характеризуючи еволюцію воєнних конфліктів XXI ст. доцільно також відповісти на запитання, наскільки правомірним є використання поняття "війна з тероризмом", введеного в політичний лексикон в останні десятиріччя. Чи є це насправді війна у класичному її розумінні? Важливість відповіді на це запитання обумовлена тим, що масштаби загроз міжнародній та національній безпеці з боку терористів безперервно зростають. Наприклад, усе важче стає протистояти можливому використанню так званих "брудних ядерних бомб", начинкою яких можуть бути вкрадені радіоактивні матеріали, хімічної та бактеріологічної зброї.

Головною метою терористичних організацій є боротьба за політичний та економічний вплив у світі. Тому проблемою є не тероризм як явище досить відоме в історії, а поява політичних організації, які використовують терористичні методи для захоплення влади шляхом залякування політичної еліти та суспільства, а не просто для фізичного знищення окремих лідерів. Ці організації використовують без обмежень будь-які засоби збройної боротьби або інші засоби, що є принципово новим в історії тероризму. З огляду на сказане варто говорити не про "війну з тероризмом", а про війну з радикальними політичними організаціями, у якій необхідно ставити за мету політичну поразку цих організацій.

Таким чином, у протиборстві між державами питома вага невоєнних засобів, їхні організаційно-технічні можливості зростають, але саме застосування збройної сили, насильницькі дії визначають специфіку війни як такої. Тобто сутність війни не змінилася. Як і раніше, вона залишається крайньою формою політичного насильства. Проте у зв'язку з воєнно-технічним прогресом її сутність збагатилися, зокрема, розвитку набули способи та форми ведення війни. Тому актуалізувалась необхідність поглибленого системного підходу до її вивчення.

Багато фахівців стверджують, що сьогодні міждержавні відносини не стали більш передбачуваними. Навпаки, вони стали більш конфліктними, агресивними, набирає силу тенденція за-

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія не для друку

стосування переважно силових методів у врегулюванні конфліктних ситуацій. При цьому перевагу силовим методам у врегулюванні конфліктних ситуацій надають і демократичні країни. Це видається парадоксальним з огляду на загальновідому тезу, що поширення у глобальному вимірі демократії є шляхом до ліквідації війни як суспільно-політичного явища. На жаль, є підстави засумніватися в правильності цієї тези. Після перемоги лібералізму у "холодній війні" над комунізмом та кількох хвиль демократичних перемін, які поширилися по всьому світу, з'явилася стійка тенденція до зростання середньостатистичної кількості воєнних конфліктів на рік.

Наприклад, з 1945-го до 1990-й рік включно було зареєстровано 300 війн (у середньому 7 на рік), а за останні 10 років XX ст. відбулося близько 150 війн і серйозних збройних конфліктів, тобто в середньому 15 на рік. Водночас тенденції змін воєнно-політичного курсу провідних країн свідчать про перегляд їхніх стратегічних концепцій у контексті модернізації озброєнь, впровадження новітніх технологій для підвищення ефективності використання збройних сил у зовнішній політиці. При цьому, за різними оцінками, бойова міць збройних сил (без ядерної зброї) зросла порівняно з періодом Другої світової війни у 25 разів, а військові витрати з початком XXI ст. мають стійку тенденцію до зростання.

Останні роки висвітлили також загрозливу тенденцію девальвації наявної системи забезпечення міжнародного миру та безпеки. Часто Рада безпеки ООН не може досягти консенсусу з найбільш важливих питань забезпечення міжнародної безпеки. Чинна міжнародно-правова система у сфері безпеки фактично не має реальних механізмів стримування односторонніх дій держав – постійних членів Ради Безпеки ООН, що пов'язано з наявністю у них права "вето". В умовах збройного протистояння між ними або ж збройного конфлікту за участю постійного члена Ради Безпеки ООН жодне принципове рішення міжнародною спільнотою не може бути ухвалено. Тому, незважаючи на те, що ймовірність виникнення широкомасштабних війн незначна, їх наслідки для міжнародної безпеки та миру можуть бути катастрофічними, як ніколи. З огляду на це багато країн наполегливо ставить питання про необхідність перегляду основоположних документів міжнародного права.

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія не для друку

7.2. Мета, цілі й особливості сучасних воєнних конфліктів

Війни у XXI ст. будуть принципово іншими та вимагатимуть якісно інших озброєнь та збройних сил. Світ вступив у смугу війн шостого покоління, коли збройні сили будуть використовуватися не стільки для ведення військових дій, скільки для того, щоб унеможливити активний опір противника. Зокрема, це може досягатися "хірургічними" ударами високоточною зброєю і масованим застосуванням засобів радіоелектронної боротьби. Передбачається використання інгібіторів згорання, які зупинятимуть роботу двигунів машин, а також хімікатів, які будуть руйнувати шини автомашин та літаків тощо. У кінцевому підсумку головною метою таких війн буде не стільки безпосереднє знищення противника, як досягнення поставлених політичних цілей війни без розгортання та застосування масових армій. Це означає, що концепція ведення так званої тотальної війни, яка була покладена в основу стратегічних установок та кінцевий результат якої визначався зіткненням масових армій в кровопролитних битвах, відійшла в минуле. Варварський характер зазначеної концепції проявлявся в тому, що зброя, яка використовувалася, завдавала величезної шкоди мирному населенню та інфраструктурам, які забезпечують його життєдіяльність.

Зокрема, якщо у Другу світову війну кількість жертв серед мирних громадян становила 50 % від загальної кількості втрат, то у в'єтнамській – 90 %, а в чеченській – 95 %. При цьому часто тотальна війна свідомо велася виключно проти мирного населення. Наприклад, на півдні В'єтнаму американські війська протягом кількох років застосовували хімічну та біологічну зброю, напалм, потужні бульдозери, здійснюючи широкомасштабне і цілеспрямоване знищення рослинного та тваринного світу. У цій війні було використано втричі більше боєприпасів, ніж витратили всі країни, які брали участь у Другій світовій війні.

Водночас, за оцінками фахівців, для одних учасників війна може, як і раніше, мати характер тотальної війни, а для інших – обмеженої (не тотальної). Головний критерій, який при цьому використовується, – досягнення політичних цілей, наприклад ліквідація чинної політичної системи, можлива фізична ліквідація політичного керівництва.

Видавничий центр "Київський університет"

Анахронізмом також стає і ядерна зброя, незважаючи на те, що з цього приводу є різні думки. Наприклад, деякі фахівці намагаються виправдати її так зване обмежене застосування, а інші вважають, що ядерну зброю не можна застосовувати ні за яких умов. Зокрема, на думку В. Сліпченко перехід до вимушеного вживання ядерної зброї в такій війні з іншою ядерною державою неодмінно стане самогубством. Очевидно, що після цього про суверенітет, територіальну цілісність, національні інтереси тощо не буде сенсу говорити. З іншого боку, через перенасичення територій розвинених країн потенційно небезпечними об'єктами (атомні електростанції, об'єкти хімічної промисловості, нафтопроводи, газо- та водосховища тощо) та за наявної тенденції урбанізації широкомасштабне використання високоточної зброї у сучасних воєнних конфліктах також може призвести до людських і матеріальних втрат, таких, як і в разі застосування ядерної зброї.

Великі надії у збройній боротьбі майбутнього покладаються на інформаційні та інші види так званої "несмертельної зброї" або "зброї нелетальної дії". Ідеться про зброю, яка за звичайного застосування не повинна призводити до загибелі або серйозних утрат у живій силі супротивника, проти якого вона застосовується. Основна мета її використання – нейтралізація, а не ураження живої сили противника. Така зброя може застосовуватися для виведення з ладу бойової техніки й озброєння, позбавлення рухомості автотранспорту тощо.

Справді, наприклад, сучасні армії дуже залежать від інформації. Тому їх можна привести у небоєздатний стан, "оглушивши" та "осліпивши" засобами радіоелектронної боротьби. Через це активізуються зусилля щодо розроблення електромагнітної зброї та методів її застосування. Не вбиваючи людей, така зброя порушує роботу телефонів, радіолокаторів, комп'ютерів, інших засобів зв'язку, навігації, управління тощо. Зважаючи на великий ступінь автоматизації сучасного виробництва та інфраструктур, які забезпечують життєдіяльність населення, застосування цієї зброї також може призвести до величезних людських і матеріальних втрат.

Вважається, що ці види зброї будуть основою засобів збройної боротьби війн сьомого покоління і в кінцевому підсумку призведуть до того, що війни сьомого покоління взагалі виключать людину із зони протиборства. Проте з цим важко погодити-

Видавничий центр "Київський університет"

ся. Підготовити зброю до застосування та контролювати отримані результати в разі її застосування все-таки має людина. Тому навряд чи можна буде обійтися і без сухопутних військ, оскільки на території держави, яка програла у війні, має бути встановлено окупаційний режим. Його підтримка після завершення активної фази бойових дій, як свідчать події в Іраку, Лівії, Афганістані, є досить складним завданням.

Очевидно також, що переважна більшість держав не зможе одночасно переозброювати свої армії сучасною зброєю та буде вимушена компенсувати її відсутність традиційними системами озброєнь та бойової техніки. Це передбачає залучення певної кількості людей, тобто людині все ж буде належати важлива роль у воєнних конфліктах у найближчі десятиліття.

Урешті-решт, воєнні конфлікти найближчого майбутнього можна характеризувати більшою мірою як асиметричні, які за умови значного опору більш слабшої у технологічному сенсі держави можуть набувати ознак тотальної війни. Асиметрична війна – це загальна характеристика війни між країною, яка може вести війни нового покоління, і країною, яка не здатна її вести через технологічну відсталість. Це може бути й війна, у якій її учасники за відносної схожості за характером і масштабами політичних цілей, можуть дотримуватися асиметричних стратегій. При цьому історичний досвід свідчить, що за останні 200 років у 30 % таких війн (конфліктів) слабша держава перемагала сильнішу. Головною ж передумовою перемоги була політична воля і цілеспрямованість на перемогу з боку слабшої сторони. Важливо також, що до асиметричних дій часто вдається й сильніша сторона, яка не може дозволити собі таких втрат, як слабша сторона. Тому тотальний характер війни зберігається щодо більш слабкого супротивника. Це залежить від політичних цілей, які передбачається досягнути під час війни, та рішучості чинити опір більш слабкого у технологічному плані противника. Наприклад, у Косово була знищена основа економіки країни, зокрема, майже всі штучні споруди на транспортних комунікаціях, оскільки армія Югославії, яка була на значно слабшою, ніж країни-члени НАТО, які брали участь у війні, чинила потужний опір. Тому асиметричний, по суті, воєнний конфлікт продемонстрував тотальний характер (щодо більш слабкого супротивника).

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"

Таким чином, характер асиметричної війни залежатиме від рішучості політичних цілей, які ставлять і намагаються досягти її учасники. Військова могутність агресора не обов'язково буде спрямована на тотальне знищення об'єктів економічної інфраструктури і створення надскладних умов для життєдіяльності населення. Але за певних умов вони можуть стати стратегічними цілями для ураження, що зумовлює важливість їх належного захисту.

Таким чином, можна виокремити загальні особливості сучасних воєнних конфліктів.

По-перше, їхньою головною метою, як і раніше, є роззброєння ворога, спонукання його до виконання волі переможця, досягнення якої передбачається за рахунок, зокрема, фізичного насильства над збройними силами, руйнування систем державного і військового управління, економіки, транспорту, зв'язку і, таким чином, створення нестерпних умов життя для населення. Водночас досягнення цих стратегічних цілей здійснюється зазвичай шляхом внутрішніх підривних дій, політичного, економічного та іншого тиску на противника, чому сприяє залежність більшості країн від провідних держав та наявність у цих країнах осередків організацій, які використовують терористичні методи.

По-друге, на тлі зростання різноманіття засобів і способів збройної боротьби спостерігається тенденція їх комплексного використання з невоєнними засобами, тобто досягнення агресором головної мети передбачається не тільки за рахунок фізичного впливу на населення країни та її збройні сили. Пріоритетним є морально-психологічне придушення та створення нестерпних умов для життя населення, зокрема, руйнування електростанцій, систем зв'язку, водопостачання, охорони здоров'я тощо. Наслідком цього зазвичай є параліч економіки, голод, пандемії, екологічні катастрофи, масовий страх. Сукупно вони мають забезпечити створення в населення стресового стану як передумови зміни матриці суспільної свідомості в бажаному для агресора напряму.

По-третє, окупація країни часто не розглядається як стратегічна ціль, оскільки часто функції окупаційної влади покладаються на місцеву владу, яка формується із місцевих дисидентів, опозиціонерів тощо за потужної зовнішньої політичної, фінансової, інформаційної та військової підтримки.

По-четверте, країна, розвинута в економічному сенсі, є вразливішою у разі масованого застосування проти неї високоточної

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"

зброї. Це може бути чинником стримування її від агресивних посягань та навіть вимушеної капітуляції у ході воєнного конфлікту.

По-п'яте, провідні країни готують національні збройні сили до ведення бойових дій у воєнних конфліктах із масштабним застосуванням високоточної зброї по всій території держави. У таких конфліктах основні завдання виконуються завдяки застосуванню засобів дальнього вогневого ураження, інтенсивність якого різко зросте. Застосування новітньої зброї, зокрема з космосу, дає можливість проведення точних ударів в операції будь-якого масштабу. За таких умов гарантоване ураження найважливіших об'єктів та цілей досягається в лічені хвилини незалежно від їх віддаленості від державного кордону та місця розташування.

По-шосте, воєнні конфлікти будуть більшою мірою асиметричні, які, за умови стійкого опору слабшого в технологічному плані учасника, можуть набирати характеру тотальної війни. Тому система управління обороною держави має бути готовою до дії в умовах тотальної війни, оскільки її легше адаптувати до інших умов, ніж навпаки.

По-сьоме, спостерігається стрімкий перехід від автономних одиниць озброєння до автоматизованих комплексів та систем: розвідувально-ударних, інформаційно-бойових тощо, а бойові системи зі штучним інтелектом стають одним із головних засобів збройної боротьби. При цьому створення керованої, так званої "розумної", зброї веде до того, що й збройна боротьба стає "керованою". Керованість досягається вживанням комплексу заходів на її підготовчому та основному етапах, зокрема створюється вигідна контрольована внутрішня та зовнішня обстановка, здійснюється рефлексивне керування супротивника.

По-восьме, продовжує збільшуватися розрив у можливостях засобів ураження та захисту, тобто відбувається випереджальний розвиток засобів і способів ураження порівняно із засобами захисту.

Викладена вище характеристика впливу глобалізації на воєнну сферу, основні чинники еволюції воєнних конфліктів XXI ст. та їхні особливості певною мірою розкривають сутність міждержавних збройних протистоянь, які сьогодні аналітики та експерти позначають концептом "гібридні війни".

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія не для друку

ГЛАВА 8. Безпекові складники зовнішньої політики провідних держав світу

8.1. Основні чинники, які визначають геополітику США та Російської Федерації

Безпековий складник зовнішньої політики США. Концептуальне обґрунтування і розвиток зовнішньої політики США проходили відповідно до їх територіального розростання і поширення впливу на країни та території, які творили й творять оборонний вал стратегічних, політичних, торговельно-економічних інтересів США. Це відбувалося паралельно зі зростанням економічного та воєнного потенціалів, які визначили перехід зовнішньої політики США до глобальних вимірів. Його вирішальним пунктом стала доктрина Монро, яка висувала принцип поділу світу на європейські та американські геополітичні регіони. При цьому в XX ст. США тричі (під час Першої і Другої світових війн та в період протиборства з СРСР ставав учасником глобальних конфліктів та стали єдиною державою, що отримала користь від них.

Характерною рисою зовнішньої політики США є декларативність у формальному аспекті, а в змістово-діловому – прагматизм. Він передбачає домовленості, що ґрунтуються на їхніх національних інтересах за домінанти силового забезпечення останніх. При цьому відправною точкою геополітики служить теза про особливу роль США у світі. Вона не просто закріплює уявлення про "однополюсний світ", очолюваний США, а перетворює її в імператив, від якого не відступає жодна політична сила в країні.

З розпадом СРСР у США розпочалися пошуки "замінника" політики "холодної війни", адекватного новим реаліям системи міжнародних відносин. Теоретичним обґрунтуванням претензій на світову гегемонію є різні концепції однополюсного світового порядку, як особливий напрям у геополітиці – "геополітика мондіалізму", про який в 1991 р. під час війни в Перській Затоці вперше офіційно заявив президент США Джордж Буш. Смисл мондіалізму полягає в обґрунтуванні неминучості повної планетарної інтеграції та переході до "уніформного світу". Основна ідея мондіалістських проєктів полягає в переході до єдиної системи "прогресивних", "демократичних" цінностей під стратегіч-

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія не для друку

ним домінуванням Заходу (фактично США), тобто проглядається однополюсна модель глобального світового устрою.

Претензії США на панування у світі зустрічають значний опір з боку інших держав, зокрема, Росії, Китаю та певною мірою Франції. З іншого боку, історичний досвід показує, що часто намагання до світового панування стає непосильною економічною ношею. Тому більшість геополітиків розглядають однополюсний світ як світ нестійкий. Водночас нині теорія уніполярності переживає ренесанс. Цьому сприяють тенденції та вплив США на формування політичного мислення національних еліт в інших країнах, оскільки їм вдалося стати євразійською наддержавою. Справді, створення НАТО дозволило їм закріпитися в Європі, замінити Францію та Велику Британію в їхніх колишніх колоніальних володіннях, укласти систему угод з Японією, Південною Кореєю, Тайванем, просунутись на пострадянський простір. Крім того, поки що ніхто не може зрівнятися із США одночасно в чотирьох галузях – воєнній, економічній, технічній і культурній, які надають їм глобальної ваги.

Таким чином, у зовнішній політиці США здійснюють стратегію світового домінування, тобто домінування над будь-якими силами з метою контролю над міжнародним розвитком.

Розпад СРСР означав вступ у радикально нову епоху, особливістю якої стала поява неоатлантичного підходу в американській геополітиці. Він наслідував традиційну для атлантизму лінію конфронтації з хартлендом, яка не передбачає утворення нових євразійських блоків, які ґрунтуються на цивілізаційних традиціях та стійких етнічних архетипах. Суть неоатлантизму полягає в продовженні розгляду геополітичної картини світу в ракурсі дуалізму, у якому, крім Євразії, джерелом протистояння Заходу можуть стати й інші геополітичні райони. Водночас нове розподілення сил на світовій арені зумовило появу схем "поліцентричного світу". У них визначальна роль у забезпеченні "рівноваги" знову ж відведена США, які для проведення свого зовнішньополітичного курсу повинні були використовувати інші геополітичні центри шляхом військової присутності на ключових позиціях світу.

Зауважимо також, що, розглядаючи геостратегію США, варто виходити із взаємозамінності інтервенціонізму та ізоляціонізму

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія не для друку

у світлі їх спрямованості на забезпечення глобальних інтересів США. Деякі дослідники констатують наступність в одночасному використанні різними адміністраціями відмінних за змістом доктрин і концепцій. Це обумовлено двоєдиною обставиною: безумовним верховенством національних інтересів та наявністю "формальних" (офіційних) і "неформальних" (неофіційних) політико-правових та геополітичних доктрин. Водночас із перемогою у "холодній війні" було зруйновано головний системоутворювальний елемент зовнішньої політики Вашингтону післявоєнного періоду: наявність "явної та постійної небезпеки" і "головного ворога" (СРСР). Це, у свою чергу, спричинило падіння інтересу пересічних американців до зовнішньої політики і відкрило шлях для внутрішніх груп інтересів, які не обмежувалися загальновизнаним баченням національних інтересів та переслідували власні корисні цілі.

На першому місці в цій "групі інтересів", які набули "занадто великого впливу" на зовнішню політику США, американські дослідники називають етнічні групи. Зовнішня політика єдиної наддержави стала об'єктом впливу різноспрямованих векторів етнічної політики щодо "поширення демократії та ринкової економіки" на історичній батьківщині. Унаслідок цього в кінці XX ст. інтегрована політика США у світі, яка мала б сформуватися для періоду після холодної війни, розпалася на два складники національних інтересів – формаційний і цивілізаційний. *Перший складник* – це національні інтереси, цілі та шляхи їх досягнення, що випливають з місця США в сучасному світі як глобального гегемона. Зазначені цілі визначають політику США, спрямовану на запобігання утворенню ворожих їм коаліцій держав. Однак така ціль не проявить себе в повну силу, доки не з'явиться такий ворог. *Другий складник* – партикуляристська політика, яка визначається просуванням комерційних інтересів ТНК. У результаті узгодження формаційної та цивілізаційної складових частин національних інтересів США виник національний консенсус на користь розширення ринку: по можливості мирними засобами, але за необхідності й військовими методами.

Таким чином, аналіз американських геополітичних концепцій та їх вплив на формування геостратегії США дозволяють ствер-

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"

джувати, що загалом доктринальне бачення національної безпеки в США має таку структуру:

- фундаментальні (постійні) інтереси, незмінні протягом більш ніж 200 років, які полягають у забезпеченні безпеки і свободи та процвітанні американського народу;
- місія країни на певному етапі (це і є доктрина, що відображає національні інтереси в розумінні президента США);
- конкретні цільові настанови суб'єктам національної безпеки країни.

Головними ж чинниками, що визначають формування поглядів на національну безпеку в США, є:

- ступінь реальності зовнішньої рагрози;
- політична роль Президента США;
- характер та зміст міжпартійної боротьби у Вашингтоні.

Чим більше відчуття зовнішньої загрози, тим більше процес формування американської політики національної безпеки стає централізованим і контролюється президентом, жорстко слідуючи національним інтересам, що перетворюються з гасел на керівництво до дії. Конгрес і групи впливу стають другорядними ланками. У розв'язанні проблем національної безпеки демократи віддають перевагу праву сили, використовують військові інструменти, особливо не замислюючись про їх наслідки. При цьому характер та зміст міжпартійної боротьби суттєво впливає на політику національної безпеки США. Міжпартійна боротьба знижує ризики, на які хотіла б піти адміністрація, поставивши під загрозу національні інтереси, дає можливість уникнути висування ризикованих зовнішньополітичних ініціатив.

Після "холодної війни" для США зник вимушений контроль над власними планами й амбіціями, пов'язаний із небезпекою протидії іншої сторони або ескалацією ціни реалізації цих планів. У США зміцніло уявлення про свої можливості як про стрижневий механізм підтримки вигідного для американського суспільства світового порядку. При цьому глобалісти припускають необхідним не допустити відродження РФ у межах СРСР, розгорнути національну ПРО для нейтралізації її ядерного статусу, одержати вільний доступ до її ресурсів і ринків "ближнього зарубіжжя", скасувати ООН, де РФ – постійний член РБ тощо.

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Версія не для друку

Сьогодні еволюція поглядів на національну безпеку США прийшла до свого закономірного підсумку. США відкрито заявляють про свою силову "одиничність" і безальтернативність у глобальному масштабі. Весь світ став ділитися на той, що визнає "світ по-американськи", і той, що "помиляється" щодо його настання. США, беручи на себе роль глобального лідера, стають основою міжнародної безпеки й американоцентричною системою міжнародного права. Наприклад, "Комісія з національної безпеки в XXI столітті" представила у квітні 2002 р. доповідь щодо національної стратегії США на майбутні 25 років. У ній рекомендувалися зміни чинної стратегії національної безпеки, що передбачає готовність країни до ведення двох великомасштабних воєн одночасно.

Аналіз альтернативних поглядів на національні інтереси США показав, що згідно з наявними доктринами США будуть об'єктивно генерувати для Росії та Китаю системні та довгострокові загрози, що випливає з прагнення американських ТНК управляти процесами глобалізації в своїх інтересах. Тому ступінь конфліктності інтересів США та Росії і Китаю буде зростати. Його форми й інтенсивність можуть бути різними, але з високою ймовірністю в цей конфлікт будуть втянуті інші країни. При цьому чинна доктрина США передбачає проведення воєнних операцій проти небажаних режимів, скорочення для іноземних фірм американського ринку, проведення інформаційних атак, введення економічних санкцій тощо.

Основні чинники, які визначають геополітику Російської Федерації. Російські дослідники констатують, що структурування нового геопростору є нагальним завданням геостратегії РФ. У цьому вони вбачають аналог радянського геопростору та запоруку стабільності в Євразії. Владні структури РФ створили один із ключових геополітичних образів Росія – Євразія, що потенційно дозволяє розробляти досить масштабні та різноманітні варіанти геостратегії, які спрямовані на відновлення "Великої Росії". При цьому для виконання завдань структуризації геопростору та піднесення сукупної могутності РФ можуть бути використані такі види стратегій: стратегія експансії та позиційна стратегія.

Стратегія експансії передбачає створення імперії. Основні шляхи її створення зводяться до розширення зони безпеки ("бу-

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія не для друку

ферної зони") у всіх напрямках від Москви. Зазначимо, що постійне намагання створити пояс безпеки за рахунок розширення власної території спричинило те, що безпосередні сусіди Росії ніколи не розглядалися нею як рівноправні союзники. Сьогодні геополітичний простір, який контролюється Росією, є нестійким, особливо на Північно-Західному (Прибалтика) та Південно-Західному (Україна) геостратегічних напрямках, що передбачає там можливість просторових змін. Труднощі сучасної Росії обмежують вибір засобів та перешкоджають негайному здійсненню імперської стратегії будь-де, за винятком найменших та найслабших держав на кордонах Російської Федерації. Роль Росії у цих регіонах визначатиметься її впевненістю не лише у своїй потужності стосовно нових держав, а й у власній абсолютній силі.

Наступним варіантом стратегії Росії щодо структуризації геопростору може бути *позиційна стратегія*, яка передбачає:

- зміцнення геополітичного ядра та утримання у сфері впливу держав зовнішньої периферії (колишніх радянських республік) з перспективою подальшої їх реінтеграції;
- гра на балансі сил і страхові в зовнішній політиці;
- псевдоізоляціонізм, що передбачає відновлення зацікавленості – насамперед постачанням зброї та технологій, потім довіри і, насамкінець, впливу в традиційних для Росії / СРСР зонах впливу під дипломатичним прикриттям відторгненості від міжнародних справ;
- підсилення інформаційної компоненти зовнішньої політики Російської Федерації.

Теоретичною базою для обґрунтування позиційної стратегії слугують доктрини: панславізму, євразійства та правозахисна.

Суть доктрини *панславізму* полягає в тому, що слов'янські держави повинні об'єднатися під проводом Росії. При цьому вважається, що Росія не є Європою ні в культурному, ні у воєнно-політичному аспектах. Беручи до уваги небажання європейських постсоціалістичних країн створювати "слов'янську федерацію", береться на озброєння назва "федерація східнослов'янських народів – росіян, українців, білорусів".

Доктрина євразійства передбачає модель "периферія – центр", де центром Євразії вважається Росія, а периферією – Європа, Китай, країни мусульманського світу. Це євразійське

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія не для друку

утворення має протистояти "атлантичному трикутнику" – США, Канаді та Великій Британії. По суті, євразійці створили могутній геополітичний образ, який дозволяє розробляти досить широкомасштабні й різноманітні геостратегії. Ідеї євразійства набули особливого поширення серед науковців та письменників різних політичних напрямів – ліберально-демократичного, національно-патріотичного, центристів, серед деяких керівників держав СНД та ієрархів російської православної церкви. Зокрема, геополітичний образ Росія – Євразія ефективно використовувався за прем'єрства Є. Примакова в Центральній Азії і частково у двосторонніх відносинах з Китаєм та Індією. Використання цього геополітичного образу Росією спонукає її до постійного опанування США. Прикладом зазначеного може слугувати пропозиція Л. Івашова про створення геополітичного союзу чотирьох країн: Росії, Індії, Китаю та Ірану для протидії реалізації атлантичним блоком концепції "Золотого мільярду".

Нині існує кілька геополітичних різновидів євразійства: Росія – Євразія як утримувач хартленду; "Євразійський конфедеративний союз"; "євразійський острів"; "євразійський світ" – з віссю Німеччина – Росія – Китай та великорусько-імперський різновид євразійства. Неоєвразійство трансформується у своєрідний російський, "східний", варіант доктрини Монро із претензією на монополію щодо контролю у власній сфері життєвих інтересів або "сфері відповідальності Росії".

Що стосується правозахисної доктрини, то аналіз літератури з проблем російської геополітики дає підстави стверджувати, що правозахисна доктрина являє собою симетричне відродження американської імперіалістичної політики неоглобалізму і захисту прав людини. Тому її ще називають доктриною правозахисного імперіалізму. Її суть: Москва як "заступниця народів" стає в сучасних геополітичних умовах поборницею прав людини, особливо російськомовного населення. Тому доктрина допускає втручання Росії у внутрішні справи суверенних держав, застосування до них військової сили і навіть анексію частини території під виглядом захисту прав російськомовного населення.

Усі три доктрини мають один корінь і один зміст – імперіалізм: воєнний, економічний, інформаційний, "культурний". Він набирає лише нових форм і нерідко нового забарвлення ("захист

Видавничий центр "Київський університет"

прав людини"), часом не змінюючи при цьому словесного формулювання своєї суті. При цьому парадоксальним є те, що, якщо Росія виступатиме й надалі прибічницею "передової ринкової постіндустріальної моделі", то їй необхідно буде формувати однорідні із західними ТНК російські ТНК, викристалізувати глобальні інтереси цих монополій і захищати ці інтереси вже за відпрацьованою постіндустріальною моделлю військовій схемі. У цій ситуації російська армія приречена захищати інтереси західного й російського спільного постіндустріального виробничого анклаву лише в симбіозі з "натовською" воєнною машиною.

Однак тут постає центральна проблема: така схема руйнує всі зусилля Росії у досягненні стабільності у Східній Азії, завдає значної стратегічної шкоди. Це пояснюється тим, що подальше просування НАТО, яке захищає інтереси постіндустріальної моделі "Захід – Росія", кидає виклик тим системам, для яких є неприйнятним поглинання Заходом. "Зависання" над ними постіндустріалізації у формі західної моделі (уже разом із Росією) робить за таких обставин РФ "природним" ворогом Китаю, Індії, Ірану, Іраку. Як вихід із ситуації, що склалася, є пропозиція Е. Кочетова стосовно рівноважного сценарію розвитку подій у межах нової неоекономічної моделі, яка щойно зароджується. Дослідник виходить із того, що Росія, маючи великі інноваційно-відновлювальні засновки з урахуванням великої етнополітичної, духовної, культурологічної палітри, здатна сформувати таку етноекономічну систему на геоекономічній основі, яка дозволила би їй увійти в більш рівноважне, гармонійне русло цивілізаційного розвитку.

Саме в такій постановці питання видається логічно виправданою і зрозумілою боротьба Росії проти розширення НАТО на Схід, тобто це є спробою усунути західну військову компоненту від західного відтворювального інтернаціоналізованого ядра. Водночас геоекономічна модель цивілізаційного розвитку, "випадаючи" із постіндустріальної моделі, дає їй перший вирішальний бій. За таких обставин він прийшовся на воєнну сферу постіндустріальної моделі: дається відсіч її воєнній машині – НАТО. Однак, якщо не підтримати цю відсіч в інших сферах, і передусім у протидії поглинання інтелектуально-ресурсних багатств Росії західними відтворювальними блукаючими ядрами, то зусилля з протидії НАТО можуть втратити будь-який сенс.

Виробничо-поліграфічний центр "Київський університет"

Зазначимо, що в межах підходу, запропонованого Е. Кочетовим, загалом проглядається така ситуація у зовнішньополітичній сфері РФ: якщо геоекономічне підґрунтя зовнішньоекономічної та воєнної доктрин РФ логічно вмонтовуються у визначену систему пріоритетів національних інтересів, то замість зовнішньополітичного складника в межах запропонованого підходу визначається те, що геополітика виступає як концентроване вираження геоекономіки. Однак варто звернути увагу на суттєвий нюанс, який залишається поза увагою вищих владних структур РФ та пострадянських країн. Зовнішньоекономічне середовище не просто відрізняється від внутрішнього економічного середовища країни, вони неадекватні, містяться на різних полюсах розвитку ринкової економіки. Зовнішньоекономічне середовище живе за геоекономічними законами, російське ж середовище, як і всіх країн пострадянського простору, не має повного уявлення про геоекономіку і досвіду роботи в цьому правовому полі.

В економічному плані Російська Федерація – досить закрите суспільство, автаркія. При цьому постійні економічні санкції з боку Заходу (з різних приводів) цьому суттєво сприяють. Із широкого спектра спілкування із зовнішньою сферою в Росії дотримуються лише торговельного ланцюга (зовнішня торгівля) з його досить мізерним обсягом товарообігу. Тут небезпека полягає в тому, що російська сторона досі видає зовнішню торгівлю за зовнішньоекономічні зв'язки, а розміри життєвого простору розглядає як визначальний фактор у незалежному економічному розвитку Росії.

Загалом же сьогодні в керівних документах із питань забезпечення національної безпеки Російської Федерації (концепціях, доктринах, стратегіях) наводиться перелік національних інтересів Російської Федерації. Це інтереси:

- *особистості*, які полягають у реалізації конституційних прав і свобод, у забезпеченні особистої безпеки, у підвищенні якості і рівня життя, у фізичному, духовному й інтелектуальному розвитку людини і громадянина;
- *суспільства*, які полягають у зміцненні демократії, у створенні правової, соціальної держави, у досягненні і підтримці суспільної злагоди, у духовному відновленні Росії;
- *держави*, які полягають у непорушності конституційного ладу, суверенітету і територіальної цілісності Росії, у політич-

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"

ній, економічній і соціальній стабільності, у безумовному забезпеченні законності і підтримці правопорядку, у розвитку рівноправного і взаємовигідного міжнародного співробітництва.

Вважається, що серед загроз національній безпеці Російської Федерації: стан економіки, недосконаліть системи організації державної влади і цивільного суспільства, соціально-політична поляризація російського суспільства і криміналізація суспільних відносин, ріст організованої злочинності і збільшення масштабів тероризму, загострення міжнаціональних і ускладнення міжнародних відносин створюють широкий спектр внутрішніх і зовнішніх загроз національній безпеці країни. При цьому окремо акцентується увага на тому, що основні загрози в міжнародній сфері зумовлені такими факторами, як:

- прагнення окремих держав і міждержавних об'єднань принизити роль наявних механізмів забезпечення міжнародної безпеки, передусім ООН і ОБСЄ;
- небезпека ослаблення політичного, економічного і військового впливу Росії у світі;
- зміцнення воєнно-політичних блоків і союзів, насамперед розширення НАТО на Схід;
- можливість появи в безпосередній близькості від російських кордонів іноземних військових баз і великих військових контингентів;
- поширення зброї масового знищення і засобів її доставки;
- ослаблення інтеграційних процесів у СНД;
- виникнення й ескалація конфліктів поблизу державного кордону Російської Федерації і зовнішніх кордонів держав – членів СНД;
- посягання на територію Російської Федерації.

З огляду на це основними завданнями щодо забезпечення національної безпеки Російської Федерації визначені:

- своєчасне прогнозування і виявлення зовнішніх і внутрішніх загроз національній безпеці Російської Федерації;
- реалізація оперативних і довгострокових заходів для попередження і нейтралізації внутрішніх і зовнішніх загроз;
- забезпечення суверенітету і територіальної цілісності Російської Федерації, безпеки її прикордонного простору;

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"
Всі права на друку

- підйом економіки країни, проведення незалежного і соціально орієнтованого економічного курсу;
- подолання науково-технічної і технологічної залежності Російської Федерації від зовнішніх джерел;
- забезпечення на території Росії особистої безпеки людини і громадянина, його конституційних прав і свобод;
- удосконалення системи державної влади Російської Федерації, федеративних відносин, місцевого самоврядування і законодавства Російської Федерації, формування гармонійних міжнаціональних відносин, зміцнення правопорядку і збереження соціально-політичної стабільності суспільства;
- забезпечення неухильного дотримання законодавства Російської Федерації усіма громадянами, посадовими особами, державними органами, політичними партіями, суспільними і релігійними організаціями;
- забезпечення рівноправного і взаємовигідного співробітництва Росії насамперед із провідними державами світу;
- підйом і підтримка на досить високому рівні воєнного потенціалу держави;
- зміцнення режиму нерозповсюдження зброї масового знищення і засобів її доставки;
- прийняття ефективних заходів із виявлення, попередження і припинення розвідувальної і підривної діяльності іноземних держав, спрямованої проти Російської Федерації;
- суттєве покращення екологічної ситуації в країні.

При цьому варто акцентувати увагу на тому, що Російська Федерація розглядає можливість застосування військової сили для забезпечення своєї національної безпеки, виходячи з таких принципів:

- застосування всіх наявних у її розпорядженні сил і засобів, включаючи ядерну зброю, у разі потреби відбиття збройної агресії, якщо всі інші заходи розв'язання кризової ситуації вичерпані або виявилися неефективними;
- застосування військової сили всередині країни допускається у суворій відповідності з Конституцією Російської Федерації і федеральних законів у випадках виникнення загрози життю громадян, територіальній цілісності країни, а також загрози насильницької зміни конституційного ладу.

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"

Тому реструктуризація і конверсія ОПК без збитків для розвитку нових технологій і науково-технічних можливостей, модернізація озброєнь, військової і спеціальної техніки і зміцнення позицій російських виробників на світовому ринку озброєнь розглядається як пріоритетне завдання. Водночас вважається, що потрібно створити всі необхідні умови для організації пріоритетних фундаментальних, прогнозних і пошукових наукових досліджень, що забезпечують створення в інтересах оборони і безпеки перспективного і випереджального науково-технічного заділу.

8.2. Чинники, які визначають геополітику Китаю, Франції та особливості зовнішньої політики Японії

Основні чинники, які визначають геополітику Китаю. За прогнозами аналітиків Росії майбутній світовий устрій найімовірніше матиме біполярну структуру, а на вершині світової ієрархії розмістяться дві наддержави – США і КНР. Тому актуальним є розгляд формування геополітичних кодів Китаю після Другої світової війни.

Виникнення КНР заклало внутрішню пружину в механізм розвитку воєнно-політичної ситуації в Азії, а також слугувало початком формування геополітичного коду місцевого рівня, який передбачав возз'єднання Гонконгу, Макао, Тайваню з материковим Китаєм згідно з геополітичною програмою, висунутою свого часу Мао Цзедуном.

У 1960-х роках у КНР відбувається формування регіонального геополітичного коду держави. У геополітичній концепції Мао Цзедуна йшлося не лише про поділ світу на наддержави (СРСР і США) та проміжну зону, до якої входили розвинуті індустріальні країни та країни, які розвиваються, а й про розповсюдження революційних війн, очолюваних Китаєм. Зокрема, китайське керівництво розглядало Африку, Азію та Латинську Америку як плацдарм для успішної реалізації концепції революційних війн. Однак практика довела її нежиттєздатність. Це свідчило про існування конфлікту між регіональним геополітичним кодом Китаю, який дозволяв йому вести суперництво з Індією та іншими країнами в

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Версія не для друку

більш широкому азіатському масштабі, і глобальним геополітичним кодом, котрий був на той час лише на стадії формування. Зазначимо, що концепція революційних війн була розрахована більше на самих китайців, ніж на світову спільноту. Тут ми спостерігаємо один із суттєвих результатів прийняття в КНР традиційної догми про особливе місце Китаю в навколишньому світі – перетворення зовнішньополітичної доктрини на таку, що служить внутрішнім цілям, а саме: зміцненню провідної ролі КПК у китайському суспільстві. Цьому слугувало і декларування провідної ролі КНР серед постколоніальних країн, а також усі можливі пошуки суто формальних підтверджень існування такої ролі.

На рубежі 70–80-х років XX ст. зі створенням значних запасів ракетно-ядерної зброї Китай став претендувати на роль держави глобального рівня з метою становлення країни як провідної світової держави. Геостратегія Китаю в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні (АТР) грунтується на концепції "стратегічних кордонів і життєвого простору", яка обгрунтовує необхідність поступового розширення сфер гарантованого політичного, економічного та військового впливу КНР в АТР. Ця концепція не виключає використання військової сили або загрози її застосування в інтересах Китаю. У концепції "миру й розвитку", висунутій Ден Сяопіном, визначені головні світові проблеми – проблема миру (проблема Схід – Захід) та економічні проблеми (проблема розвитку Північ – Південь). Виходячи з цього, головною метою зовнішньої політики Китаю є боротьба за створення сприятливих міжнародних умов для виконання завдань модернізації КНР. Ця політика отримала назву "незалежність і самостійність" і є реалізацією принципу опертя на власні сили.

На сьогодні вступ Китаю в будь-які воєнно-політичні союзи з провідними державами світу офіційно не передбачається. Однак можна стверджувати про розрив між теорією і практикою у зовнішньополітичній діяльності Китаю, який виявляється в тому, що всіх цілей (установлення союзів, воєнне втручання тощо) китайській дипломатії доводиться досягати, "оминаючи" офіційну доктрину. Наприклад, проводиться практика дипломатії "із подвійним стандартом": офіційна догма існує сама по собі, а практичні, зовнішньополітичні питання вирішуються за допомогою "таємної дипломатії", тобто "неофіційної". При цьому за основу береться реалістичний, неупереджений підхід. Виходячи

Видавничий центр "Київський університет" Версія для друку

із зазначених реалій, Китай використовує власний потенціал стратегічної культури – триєдність дезінформації, дезорганізації та оперативної дезорієнтованості противника. Таким чином, геостратегія КНР реалізується непомітно та потаємно згідно з древньою традицією "чорне поступово переходить у біле і навпаки". Хоч досі Китай не відмовився від територіальних претензій до сусідніх країн, основним засобом геополітичної боротьби Китаю є в сучасних умовах мирна геополітична експансія – демографічна. Цей факт набуває особливої ваги, ураховуючи не тільки колосальні темпи й масштаби природного приросту китайського населення, а й спеціальну політику Пекіну стосовно "хуацяо" (китайської діаспори в багатьох країнах світу).

Наприкінці XX ст. "хуацяо" відігравали найважливішу роль у розвитку господарчих перетворень у Китаї та розповсюдженні його політичного впливу у світі. Ніякі представники інших народів не можуть позмагатися з китайською відданістю своїй історичній батьківщині й бажанні реальними справами сприяти її процвітанню. Для далекої від національних проблем людини все це може здатися суцільною диверсійною акцією Китаю проти країн усього світу. Ця стурбованість, однак, має реальне підґрунтя, адже про демографічну експансію багато говорив саме Мао Цзедун. Механізм демографічної експансії працює таким чином:

- демографічна експансія у простір, який контролюється іншим народом з будь-якого приводу і на будь-яких умовах навіть до формальної відмови від своєї національності (деідентифікації);
- формування діаспори і створення механізмів впливу на культурне та економічне життя чужого народу, розвиток ідеології єдності народів або їх спорідненості, встановлення "прозорих" кордонів зі своєю історичною батьківщиною для "зміцнення" культурних та економічних зв'язків;
- за допомогою історичної батьківщини оволодіння політичним життям чужого народу і перетворення його на слухняну зброю процесу возз'єднання з іншим народом і ліквідації формальних кордонів.

Із зазначеного виходить, що проблема кордонів у китайській геостратегії експансії не так загострюється, як це уявляє більшість. Однак не варто думати, що Китай у перспективі не застосує силове розширення життєвого простору, точніше, закріплення після здійснення демографічної експансії.

Видавничий центр "Київський університет"

Аналітики констатують, що зростаюча китайська могутність складається із транснаціональної взаємодії капіталу: КНР; китайських НІК (нових індустріальних країн, до яких належать Тайвань, Гонконг, Сінгапур); китайської діаспори, що призведе до створення "величезної економічної сфери", яка простягнеться від Пекіну до Джакарти. Композицію цього задуму визначають як "стратегію трьох трикутників". За цим сценарієм спочатку розвиваються відносини взаємозалежності в "малому трикутнику" (КНР – Гонконг – Тайвань); далі зміцнюється співробітництво в "середньому трикутнику" (КНР – НІК – АСЕАН), а потім формується "великий трикутник" (КНР – Японія – США). Це свідчить про перехід КНР у здійсненні геостратегії із геополітичної на геоекономічну парадигму міжнародних відносин, у межах якої реалізовується "стратегія трьох трикутників". Однак у разі реалізації цієї стратегії Китай, відкриваючись зовнішньому світу як господарське утворення, у певному розумінні замикається, відводячи зв'язкам суто допоміжну роль. Отже, зовнішньополітична та зовнішньоекономічна повноцінність і самодостатність Китаю дозволяє припустити, що його подальший розвиток буде зберігати значну специфіку, тобто базуватися переважно на внутрішніх потребах.

Китайський варіант геостратегії базується на традиційній матриці геополітичної свідомості Китаю, яка представлена переконанням в тому, що світ розвивається за об'єктивними законами, із неминучими причинно-наслідковими зв'язками, відповідно до яких необхідно формувати зовнішньополітичну стратегію КНР. Вона позбавлена елементів наступальності й нав'язування, оскільки об'єктивні закони (наприклад, ідея про неминучість багатополярності) збігаються зі стратегічними інтересами Китаю.

Слід зазначити, якщо США як світова держава мріє як геополітичний приз "отримати" Євразію, сподіваючись на добре "травлення", то Китай реально проводить економічну та демографічну експансію в Південно-Східну Азію і пострадянський простір. А також, озброюючи новими видами зброї і надаючи ракетно-ядерні технології Ірану та іншим країнам, які виступають проти позиції США на Близькому Сході, Китай настирно виштовхує США з Азії. Таким чином КНР сприяє формуванню

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія не для друку

багатополярності сучасного світу, що є, на думку китайського керівництва, однією з передумов досягнення стратегічної мети – стати провідною державою світу.

Таким чином, теоретичним обгрунтуванням внутрішньої і зовнішньої політики КНР є ідеї Ден Сяопіна, які складаються з трьох основних частин: стратегії національного розвитку; міжнародної стратегічної ситуації; національних інтересів КНР і стратегії національної безпеки. При цьому стратегія національного розвитку є серцевиною політики КНР та базується на двох фундаментах: теорії соціалізму початкового періоду і соціалістичної ринкової економіки. Довгострокова мета цієї стратегії – перетворення країни на квітучу, сильну, демократичну і цивілізовану соціалістичну сучасну державу. Шлях до досягнення цієї мети ділиться на три етапи (частини):

- 1981–1990 рр.: подвоєння ВВП і розв'язання проблем харчування й одягу (завдання виконані);
- 1991–2000 рр.: доведення ВВП до 1 трлн дол. із прибутком на душу населення від 800 до 1000 дол., що дозволяє привести Китай до "відносного процвітання" (завдання загалом виконані);
- 2001–2050 рр.: досягнення рівня розвинутих країн і реалізація основних цілей модернізації (політична реформа, реалізація програм у сферах сільського господарства, енергетики, транспорту, науки й освіти), тобто побудова соціалізму із китайською специфікою (завдання загалом виконуються успішно).

Остання частина доповнюється низкою теорій та ідей Ден Сяопіна, наприклад, концепцією "одна країна, дві системи", а також тим, що національні інтереси КНР визначаються природою держави і є вищим критерієм у взаємовідносинах з іншими державами. До таких інтересів насамперед зараховуються суверенітет, безпека, економічний розвиток, міжнародний статус і гідність. Серед них довгостроковими інтересами є нарощування можливостей, досягнення символів процвітання і реалізація етапів розвитку. При цьому під національними можливостями в цьому разі розуміється весь потенціал нації, спрямований на освоєння природи і недопущення захоплення країни іншою державою. Більш чітко і докладно ці ідеї передаються через категорію "комплексної моці нації", що формується завдяки розвитку у сфері на-

Видавничий центр "Київський університет"

уки і технологій, а також її економічної моці. Критерієм правильно реалізованих національних інтересів є стабільність у країні.

З огляду на викладене метою стратегії національної безпеки КНР є формування мирного і стабільного навколишнього середовища, сприятливого для національного розвитку, тобто безпека має бути взаємною, що передбачає, так би мовити, "безпеку наших сусідів, нашого регіону і навіть усього світу". При цьому ця стратегія спирається на комплексну міць країни. Її завдання – запобігти виникненню війни і мати можливість тримати під контролем кризові ситуації. Стратегія національної безпеки будується на захисті незалежності і суверенітету, соціалістичного шляху і керується політикою ЦК КПК. Найважливішим її компонентом є політика національної оборони, яка підпорядкована економічному розвитку країни.

Концептуальні засади геополітики Франції. Французькі національні традиції у виробленні підходів до формування безпекового складника зовнішньої політики подібні американським, якщо розглядати їх у контексті ідеологічного оформлення. Це пояснюється традиційною історико-літературною культурою французької зовнішньополітичній служби, на якій свого часу перебували, зокрема Ж.-Ж. Руссо, Вольтер, Стендаль, а також революційними традиціями країни. Серед національних особливостей формування зовнішньої політики Франції:

- стійка внутрішня згода про те, що Франція є великою світовою державою, тобто вона лише в тому випадку є справжньою Францією, якщо стоїть у перших рядах (Ш. де Голль);
- відсутність комплексу провини через колоніальне минуле.

Водночас, на відміну від США, Франція ніколи не прагнула до одностороннього гегемонізму. Тому формування безпекового складника її зовнішньої політики розглядається через призму рівноваги великих держав у межах багатополярного світоустрою ("оркестру" великих держав). Звідси традиційне прагнення Франції до проведення гнучкої політики балансування і відмова від яких-небудь двосторонніх союзів на користь багатосторонніх. З іншого боку, Франція також розглядає власні військові інструменти як основу забезпечення політики безпеки, що знаходить підтвердження у відособленості (однобічності) у питаннях національної оборони від НАТО й інших держав Європи, а

Видавничий центр "Київський університет"

також у проведенні власної ядерної політики. При цьому в геополітичному плані вона вважає себе континентальною і морською державою одночасно, але уточнює, що є єдиною (крім Іспанії) європейською країною, що одночасно виходить до Атлантики і Середземного моря. Таке положення Франції визначило троїстість її геополітичної моделі:

- "тьермондизм", що означає для Франції необхідність постійної глобальної залученості до зобов'язань і відповідальності за свої підмандатні території і сприяння в розвитку своїм колишнім колоніям;
- "європейський периметр", тобто важливість участі Франції у формуванні регіонального порядку у Середземномор'я, Північної Африці та на Ближньому Сході і прилеглих до нього акваторіях;
- "євроцентризм", що визначається особливою важливістю стану безпеки в Європі й участі в європейських справах, де Франція традиційно розглядає себе як регіонального лідера, стримуючи при цьому європейські апетити США, Великої Британії (англосаксонская група), Німеччини і, у деяких випадках, Росії.

Відмінною рисою формування та реалізації геополітичної стратегії, а відтак і управління забезпеченням національної безпеки Франції є особлива роль Президента республіки, що було визначено Конституцією 1958 р. Зокрема, Президенту Франції надані виключні права, коли незалежність нації, цілісність її території або виконання нею міжнародних договорів опиняються під серьозною і безпосередньою загрозою. З огляду на викладене основними пріоритетами політики національної безпеки Франції традиційно вважаються:

- підтвердження власного незалежного статуту через володіння ядерним потенціалом і значною військовою міццю, а також через роль постійного члена Ради Безпеки ООН;
- подальше зміцнення ЄС шляхом зміцнення франко-німецької взаємодії, а також ОБСЄ;
- опора на НАТО, але щодо НАТО проглядається установка зробити із США не абсолютного її лідера, а заручника європейської безпеки перед лицем нестабільності в Східній Європі, на пострадянському просторі і Ближньому Сході. Тому висувається концепція "адаптованої НАТО", що означає для Франції участь

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія не для друку

тільки в її колективних операціях, за винятком позначених у ст. 5 Статуту Альянсу.

Особливості зовнішньої політики Японії у контексті забезпечення національної безпеки. До національних особливостей Японії, які визначають формування її поглядів на здійснення зовнішньої політики в контексті забезпечення національної безпеки, належать насамперед гомогенность і закритість японського суспільства. Це визначилося тривалим (аж до середини XIX ст.) періодом її самоізоляції. Тому концепції національної безпеки Японії переважно відображають лише зміни, що відбуваються на міжнародній арені, і є моделі найбільш раціонального пристосування країни до цих змін.

"*Пан'японська модель*" передбачає для Японії глобальну економічну і воєнно-стратегічну роль, а саме одноособове домінування в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні (АТР), спільний з іншими великими державами контроль енергоресурсів Близького Сходу і глобальну економічну конкуренцію.

"*Азіяцентрична модель*" ураховує географічне обмеження активності Японії в АТР за виняткової концентрації у ньому. Модель була використана Японією у період між двома світовими війнами та під час Другої світової війни.

"*Модель спільного азіяцентризму*" визначає геополітичне бачення ролі Японії на певному етапі в умовах тісної воєнно-політичної взаємодії зі США й обмеженості національних силових інструментів. Тому у воєнному плані вона може бути охарактеризована як частково-ізоляціоністська, а загалом – регіоналістська.

У період холодної війни відчуття перманентної зовнішньої загрози з боку СРСР компенсувалося тісним воєнно-політичним союзом із США, а конституція Японії обмежувала використання силових інструментів для здійснення політики національної безпеки. Після закінчення холодної війни інституціональна система Японії почала давати помітні збої у формулюванні і формуванні безпекового складника зовнішньої політики. Це було пов'язано з тим, що реальна зовнішня загроза перестала існувати, оскільки СРСР розпався, а Росія, на думку японців, йому не рівня. Тому в сучасних умовах ситуація з формуванням основ політики національної безпеки Японії подібна з тим американським варіантом, коли відсутня серйозна зовнішня загроза. Поточні ж обґрунту-

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"

вання цієї політики мають певною мірою ситуативний характер та відображають ті чи інші уявлення правлячих кіл за відсутності національної єдності. Зокрема, в економічному плані основною метою неодноразово висувалася необхідність вирішення протиріч Захід – Схід і Північ – Південь. У воєнному плані зберігається чітка орієнтація на спільну зі США оборону Японських островів, крім того, вводилася так звана 1000-мильна зона оборони. З 1980 р. поточні плани оборони були перейменовані в середньострокові програми, спрямовані на створення "базових сил оборони".

Геополітична модель Японії все більше стає "пан'японською", про що свідчать основні напрями двосторонніх пріоритетів у контексті таких факторів:

- США є основним партнером і союзником Японії;
- АТР розглядається як зростаючий регіон майбутнього;
- серед пріоритетів – забезпечення стабільності на Корейському півострові;
- Китай як велика держава майбутнього;
- Росія є окупантом "північних територій", а Європа – глобальний центр світового розвитку.

З огляду на це наприкінці XX ст. відбулися зміни в японських поглядах на оборонну безпеку. Наприклад, відбувається поступове розмивання Росії як основної загрози для Японії, а її місце посідає Корейський півострів і Китай, а також проблеми нерозповсюдження ядерної зброї та інші транснаціональні загрози.

Таким чином, у концептуальних підходах Японії щодо забезпечення національної безпеки спостерігається еволюція двох тенденцій: глобалізація ролі Японії у сучасному світі та поступова автономізації її ролі в межах союзу з США. При цьому зараз спостерігається тенденція поступової відмови Японії від ролі "молодшого партнера" як у економіці, так і в політиці. Країна намагається посісти місце лідера не тільки на рівні АТР, але і на глобальному рівні. Тому в довгостроковій перспективі альтернативи безпекового складника зовнішньої політики Японії будуть формуватися з огляду на зберігання опертя на союз із США або відмова від нього та здійснення односторонньої, самостійної політики глобального рівня з орієнтація на взаємодію з головними центрами сили.

Видавничий центр "Київський університет"

8.3. Фактори, що зумовлюють доцільність формування двополюсного світу

На жаль, історичний досвід переконливо свідчить, що надмірне матеріальне благополуччя однієї країни може бути досягнуте або безпосередньо за рахунок інших, менш розвинутих країн, або опосередковано – за рахунок групи країн, шляхом погіршення економічних умов у якомусь регіоні або на всій планеті. Водночас склалася парадоксальна ситуація: основні природні і людські ресурси зосереджені в слаборозвинених країнах, а рівень життя найвищий у розвинутих. При цьому тенденція до збільшення розриву між середніми рівнями життя в цих країнах зберігається. Три чверті населення планети в країнах, що розвиваються, виробляючи велику частину енергоносіїв, сприяють надмірному росту матеріального добробуту населення розвинутих країн та істотно меншому росту у власній країні. Водночас зростання виробництва і споживання енергії в тому вигляді, як воно здійснюється в наш час, призводить, як показують дослідження, до екологічної катастрофи і супроводжується міжрегіональними конфліктами. Тому необхідно визначити адекватні принципи розумного виробництва, розподілу і використання енергії в різних регіонах світу для забезпечення стійкого розвитку людства.

Для наукового обґрунтування таких принципів необхідно визначити поняття "стійкий розвиток людства" і, якщо це можливо, дати формалізоване описання цієї нової моделі розвитку людства. Така модель має не суперечити передісторії людських цивілізацій та дозволяти робити різні прогнози її розвитку. Саме аналіз цих прогнозів може дозволити вибрати для людства найбільш безболісні шляхи стійкого розвитку. Аналіз фундаментальних робіт визнаних авторитетів історичної науки, зокрема Освальда Шпенглера та Арнольда Тойнбі, дозволив виявити глобальні закономірності розвитку окремих регіонів і людських цивілізацій.

За всю історію розвитку людства, за грубою класифікацією закордонних авторів, була 21 цивілізація. Зараз їх залишилося п'ять: європейська (Європа, Америка), православна (Росія), ісламська (арабські країни, Іран, Туреччина, Афганістан, Пакистан), індійська (Індія), китайська (Китай). Інші цивілізації або

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"

вимирають, або являють собою деякий симбіоз із перерахованих вище. При цьому показово, що:

- лише дві цивілізації (китайська й індійська) пройшли з доісторичних часів до наших днів, не перемішуючись з іншими цивілізаціями;
- глобальне геополітичне призначення цивілізації, що склалася на території колишнього СРСР (старої Росії), полягає у виконанні нею буферних і об'єднувальних функцій між іншими цивілізаціями (Заходом і Сходом, Північчю і Півднем);
- усі п'ять цивілізацій, що залишилися, піддаються інтенсивному впливу науки і техніки, що сприяє тенденції зменшення їх кількості.

Зменшення кількості цивілізацій може відбутися за рахунок поглинання одною цивілізацією іншої або утворення нових цивілізацій із симбіозу більшої кількості старих цивілізацій. Постають запитання: до якої кількості цивілізацій цей процес прагне? якого типу цивілізації можуть забезпечити стійкий розвиток людства, тобто стабілізувати цей процес? Однозначні відповіді на ці запитання дати важко, оскільки позначається вплив багатьох чинників, які на додаток до всієї своєї непевності ще і постійно змінюються. Водночас дослідникам удалося математично обґрунтувати твердження, що у *зв'язному світі*, за умови відсутності чи незастосування зброї масового знищення у глобальному масштабі, кількість геополітичних полюсів ніколи не може перевищувати два. У цьому разі під зв'язним світом розуміється сукупність країн, у якій територія будь-якої країни досяжна з території іншої або транспортним шляхом, або шляхом військового впливу, або інформаційно. Країна (або група країн), потенціал якої не менший, ніж потенціал будь-якої іншої країни (групи країн), називається *геополітичним полюсом*.

Оскільки наш світ зв'язний і в ньому проповідується ідея незастосування зброї масового знищення, то ми можемо жити або в безполюсному світі, або в однополюсному, або в двополюсному. Ніяких багатополюсних світів не існує без поширення зброї масового знищення. Бажання побудувати багато полюсів (більш ніж два) – це найглибша омана. Багатополюсні світи можуть бути, якщо кожен полюс буде озброєний зброєю масового знищення. Тому ідеї побудування багатополюсного світу і заборона

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія не для друку

зброї масового знищення – взаємовиключні тези. Тобто, якщо світ багатополюсний, то всі полюси повинні озброїтися зброєю масового знищення. Якщо ж ми забороняємо зброю масового знищення, то більш ніж два полюси ніколи не може бути.

Коротко розглянемо характеристику безполюсного, однополюсного і двополюсного світів.

Безполюсний світ – це світ, що був на ранній стадії розвитку людства, тобто коли не всі регіони і материки були зв'язані один з одним. До цього також можна прийти шляхом якої-небудь глобальної катастрофи. Наприклад, унаслідок екологічної катастрофи, бактеріологічної війни, загальної ядерної війни, а також у разі зіткнення з яким-небудь колосальним космічним тілом.

Однополюсний світ – це світ, у якому деяка група країн об'єднана в блок і вона є істотно "сильнішою" за всі інші країни, що не ввійшли в цей блок. Прикладів прагнення до однополюсного світу історія дає багато. Це походи Олександра Македонського, війни Наполеона і Гітлера, теорія всесвітньої революції, всяка ідеологічна боротьба, що затверджує перевагу однієї єдиної системи соціального устрою життя людей чи цінностей над іншими. Тому стратегія однополюсного світу, безумовно, припускає тиск на людей, незгодних з таким устроєм світу. Тобто в цьому світі обов'язково має бути тверда служба боротьби з інакомислячими, причому це буде природним породженням благого бажання затвердити на планеті однополюсний світ, тому що інакше він відбутися не може. У цьому світі існує єдиний блок держав, який не збігається з безліччю всіх держав, і його потенціал перевищує сумарний силовий потенціал усіх інших держав, що не входять у цей блок. Він буде характеризуватися високим матеріальним рівнем життя населення тих держав, що належать геополітичному полюсу, і низьким – для населення держав, що не належать до нього. При цьому ніщо не заважає збільшенню цього розриву з плином часу.

Варто зазначити, що однополюсний світ дуже небезпечний для держав, що не входять у геополітичний полюс, оскільки вони можуть використовуватися як сировинні придатки, для розміщення найбільш небезпечних виробництв і утилізації їхніх відходів, а життя людей у цих державах може бути доведене до рівня рабського існування (сучасного рабства). При цьому в ге-

Видавничий центр "Київський університет"

ополітичному полюсі може бути встановлений особливо твердий, репресивний режим, що відповідає авторитаризму чи тоталітаризму. Тому такий державний устрій стає небезпечним і для жителів геополітичного полюса, оскільки в конфліктних ситуаціях із владою вони можуть бути примусово ізольовані чи виселені в держави поза полюсом. Право жити в державах полюса буде закріплено законодавчо як найвище благо і буде надаватися тільки тим, хто приносить режиму найвищу користь і йому підкоряється. Це право буде поширене і на "особливо довірених" жителів держав поза полюсом. Таким чином, однополюсний світ неминуче веде до придушення інакомислення, що буде ініціювати опір як серед жителів геополітичного полюса, так і серед жителів держав поза полюсом.

Варто також зазначити, що прагнення групи країн до однополюсного світу породжує державний тероризм, здійснюваний цією групою країн, на жаль, часто під демократичними гаслами. Це, у свою чергу, стане основною причиною збільшення кількості терористичних актів на планеті. Сучасний рух антиглобалістів також є своєрідним протестом проти однополюсного світу. Показово, що цей рух виник саме в розвинутих країнах, тобто в країнах, що прагнуть до однополюсного світу. Таким чином, рух до однополюсного світу є причиною посилення міжнародного тероризму різних мастей і антиглобалістського руху, що може ввергнути світ у хаос і призвести до глобальної катастрофи. Людство досягло таких висот у справі виробництва і використання зброї масового знищення, що ці катастрофи можуть практично відбутися в результаті дій не тільки держав, але і терористів-одиночок і невеликих організацій.

У кінцевому підсумку світ може стати незв'язним і безполюсним. У цьому разі втрачає сенс порівняльна оцінка потенціалів країн за будь-яким іншим набором показників, крім військового, оскільки військова міць дозволяє стримувати можливі агресивні дії розвинутих країн стосовно слаборозвинених країн. Тому заклики розвинутих країн до загального ядерного роззброєння, скорочення чи заборони зброї масового ураження є прагматичними гаслами, слідування яким може лише підсилити позиції розвинутих країн і поставити в ще більш залежне від них становище слаборозвинені країни. Останні не зацікавлені в цьому

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"

(наприклад, Північна Корея), тому що позбавляються, можливо, єдиного способу захисту від надмірного тиску на них розвинутих країн. Водночас дипломатія, заснована на таких закликах, є тупиковою, тобто не приводить світ до безпечного співіснування різних країн. У найкращому разі вона може лише відтягнути час настання можливої глобальної катастрофи. Потрібна інша дипломатія, заснована на пріоритеті загальнолюдських цінностей, а не на праві сильного, дипломатія, що приводить світ до рівноправного двополюсного шляху розвитку. Тобто єдиний і неруйнівний шлях для людства – це все-таки двополюсний світ.

У період холодної війни було два полюси, і світ був у стабільному стані. І лише за іронією історії цей період одержав назву "холодна війна", насправді ми жили в стабільному світі. Зараз двополюсність порушена, і світ перебуває в стані геополітичної нестабільності. Після закінчення цього періоду світ ввійде в один із трьох станів – у:

- безполюсний світ – це всесвітня катастрофа;
- однополюсний світ – це те, до чого зараз ми йдемо;
- геополітично стабільний двополюсний світ.

Таким чином, якщо та чи інша держава не хоче втратити свій суверенітет та незалежність, то її зовнішня політика має бути спрямована на вибудовування двополюсного світу, у якому реалізувалися б гуманістичні принципи та загальнолюдські цінності.

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"
Версія не для друку

Завдання для самоконтролю:

1. Сформулюйте зміст геополітичного контексту проблем взаємовідносин "Північ – Південь" та "Захід – Схід".

2. Розкрийте зміст геоекономічного контексту проблем взаємовідносин "Північ – Південь" та "Захід – Схід".

3. Дайте характеристику можливих шляхів оптимізації світового розвитку по осі Північ – Південь.

4. Оцініть основні геоекономічні фактори десуверенізації держав.

5. Розкрийте зміст асиметричності у взаємодіях держав у контексті забезпечення їх безпеки.

6. Розкрийте сутність концепту "геополітичний інтерес".

7. Визначте зміст закономірностей формування геополітичних інтересів.

8. Розкрийте сутність інформаційно-технологічного аспекту геополітичних інтересів.

9. Сформулюйте сутність економічного та соціального аспектів геополітичних інтересів.

10. Розкрийте сутність політичного та демографічного аспектів геополітичних інтересів.

11. Схарактеризуйте сутність екологічного та культурного аспектів геополітичних інтересів.

12. Визначте, яку роль відіграє інтеграційний фактор у сучасних геополітичних стратегіях.

13. Дайте характеристику трансформації парадигми міжнародних відносин в умовах глобалізації.

14. Опишіть, як глобалізація впливає на воєнну сферу.

15. Дайте характеристику еволюції воєнних конфліктів XXI ст.

16. Дайте характеристику безпекового складника зовнішньої політики США.

17. Дайте відповідь, які чинники визначають геополітику Російської Федерації.

18. Сформулюйте, які чинники визначають геополітику Китаю.

19. Розкрийте концептуальні засади геополітики Франції.

20. Розкрийте особливості зовнішньої політики Японії у контексті забезпечення національної безпеки.

21. Дайте загальну характеристику однополюсного світу.

22. Дайте загальну характеристику багатополюсного світу.

23. Визначте фактори, які зумовлюють доцільність формування двополюсного світу.

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"
Версія не для друку

Теми для самостійних робіт (рефератів):

1. Міфи та реалії щодо розв'язання економічних проблем у взаємовідносинах "Північ – Південь" та "Захід – Схід".

2. Нерозв'язаність проблем у взаємовідносинах "Північ – Південь" та "Захід – Схід" – це шлях до глобального конфлікту.

3. Геоекономічні фактори десуверенізації держав втрачають свою актуальність чи навпаки?

4. Асиметричність міждержавних відносин та "гібридні війни": спільне та відмінне.

5. Закономірності формування геополітичних інтересів як основа матриці системи міжнародних відносин.

6. Імплементація економічних інтересів у політичній стратегії держави як передумова її безпеки.

7. Імплементація соціальних інтересів у політичній стратегії держави як передумова її безпеки.

8. Урахування демографічного фактора в політичній стратегії держави як передумова її безпеки.

9. Імплементація екологічних інтересів у політичній стратегії держави як передумова її безпеки.

10. Урахування інтеграційних факторів у політичній стратегії держави як передумова її безпеки.

11. Міфи та реалії "трансформації парадигми" міжнародних відносин в умовах глобалізації.

12. Глобалізація як визначальний чинник впливу на еволюцію воєнних конфліктів XXI ст.: за і проти.

13. Головною метою сучасних воєнних конфліктів є забезпечення стабільності чи навпаки.

14. Еволюція воєнних конфліктів: між минулим та майбутнім.

15. Реалізація зовнішньої політики США – шлях до глобальної безпеки?

16. Реалізація геополітики Росії – шлях до глобальної безпеки?

17. Реалізація геополітики Китаю – шлях до глобальної безпеки?

18. Міфи та реалії реалізації концептуальних засад геополітики Франції.

19. Зовнішня політика Японії сьогодення: міфи та реалії.

20. Формування двополюсного світу як шлях до глобального миру: реалії та перспективи.

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Верстка не для друку

Список використаної літератури:

1. *Ситник Г. П.* Публічне управління у сфері національної безпеки: підручник / Г. П. Ситник, М. Г. Орел ; за заг. ред. Г. П. Ситника. – Київ : Видавець Кравченко Я. О., 2020. – 360 с.

2. Публічне управління та адміністрування у сфері національної безпеки: (системні, політичні та економічні аспекти): словник-довідник / уклад. С. П. Завгородня, М. Г. Орел, Г. П. Ситник ; за заг. ред. Д. В. Неліпи, Є. О. Романенка, Г. П. Ситника. – Київ : Видавець Кравченко Я. О., 2020. – 380 с.

3. Державна політика забезпечення національної безпеки України: основні напрями та особливості здійснення : монографія / М. Ф. Криштанович, Я. Я. Пушак, М. І. Флейчук, В. І. Франчук. – Львів : Сполом, 2020. – 418 с.

4. *Шваб Клаус.* COVID-19: Великая перезагрузка / Клаус Шваб, Тьерри Маллере // Всемирный экономический форум. – 2020. – 206 с.

5. *Орел М. Г.* Теоретичні основи державного управління у сфері політичної безпеки : монографія / М. Г. Орел. – Київ : Поліграф Плюс "Ц-СІ", 2019. – 320 с

6. *Горбулін В. П.* Світова гібридна війна: український фронт : монографія / В. П. Горбулін. – К. : НІСД, 2017. – 496 с.

7. Глобальна та національна безпека : підручник / авт. кол.: В. І. Абрамов, Г. П. Ситник, В. Ф. Смолянюк та ін. ; за заг.ред. Г. П. Ситника. – Київ : НАДУ, 2016. – 784 с.

8. *Ситник Г. П.* Вплив глобалізації на воєнну сферу та принципові особливості сучасних воєнних конфліктів / Г. П. Ситник // Науково-інформаційний вісник Академії національної безпеки. – 2016. – № 1–2 (9–10). – С. 99–115.

9. *Ситник Г. П.* Геополітичний аналіз та прогнозування : навч. посіб.: у 2 ч. / авт. кол. : Г. П. Ситник, В. Ф. Смолянюк, М. М. Шевченко ; за заг. ред. Г. П. Ситника. – К. : НАДУ, 2014. – Ч. 1. – 152 с.

10. *Родрик Д.* Парадокс глобализации: демократия и будущее мировой экономики / Д. Родрик ; пер. с англ. Н. Эндельмана ; под науч. ред. А. Смирнова. – М. : Изд-во Института Гайдара, 2014. – 576 с.

11. *Неклесса А.* Гибридная война и новое чувство реальности. Параметры вооруженных конфликтов в XXI веке [Электронный ресурс] / А. Неклесса // Независимая газета. – 2015, 8.09. – Режим доступа : http://okara.org/2015/09/gibridnaja-vojna-novaja-realnost/

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія для друку

Розділ 3

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ЗАСАДИ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ У СФЕРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

ГЛАВА 9. Аксіологічний складник небезпек державності та шляхи реагування на них

9.1. Взаємозалежність небезпек руйнування національних цінностей, культурного коду та державності, її компоненти та потенціал

Взаємозалежність небезпек руйнування національних цінностей, культурного коду та державності. Системному дослідженню проблемних питань забезпечення національної безпеки в контексті взаємозалежності небезпек руйнування національних цінностей та кризи державності присвятили свої роботи багато мислителів та вчених. Ступінь безпеки завжди залежить від оцінки суб'єктом ситуації, у межах якої його буттю (існуванню) не загрожує небезпека. Тому визначення її рівня пов'язане з оцінкою суб'єктом умов життєдіяльності, тобто безпека може сприйматися й оцінюватися лише суб'єктом, який рефлексує, тобто людиною. При цьому безпечними впливами на неї є ті, що не призводять до істотної зміни її природного функціонування та розвитку, тобто коли мінімізовано небезпеки для людини, зокрема її духовного світу. Сучасні уявлення про безпеку індивіда, суспільства та державних інститутів тісно пов'язані ціннісними орієнтаціями індивіда та національними цінностями. Тому вона безпосередньо пов'язується із суб'єктивними оцінками загроз цінностям суспільства, оскільки наявність безпеки дає змогу суспільству зберігати їх та примножувати. При цьому ціннісні орієнтації індивідів значною мірою є похідними від культурного коду народу, основою яких є національні цінності.

Культурний код народу (нації) відображає унікальні культурні особливості, які дісталися йому від предків, закодовану в

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"

певній формі інформацію, яка дозволяє ідентифікувати його культуру. Тому він визначає набір зразків поведінки представників народу (нації). Ці зразки поведінки пов'язані з комплексом стереотипів у свідомості, тому це те, що часто приховано від розуміння, але проявляється у вчинках людей (індивідів). Таким чином, культурний код допомагає розуміти поведінкові реакції індивідів, визначає так звану народну психологію, є структуроутворювальним ядром системи моральних цінностей, що фіксують значення того чи іншого явища (події, процесу тощо) для безпеки індивіду та суспільства загалом.

Той чи інший характер взаємозв'язку безпеки людини (індивіда), національних цінностей та культурного коду народу зумовлюють тенденції змін умов життєдіяльності суспільства, створених ним соціальних інститутів та інституцій, які знаходять своє відображення у відповідних політичних, правових, моральних та інших настановах. Ідеться про умови, за яких забезпечується збереження якісної визначеності суспільства та його функціонування й розвиток як соціальної системи, яке відповідає її природі, або ж про певну її захищеність від небезпек, яка є результатом еволюційного розвитку та наслідком діяльності відповідних інститутів.

Компоненти державності та її життєвий потенціал. Концепт (поняття) "державність" часто ототожнюють з концептом "держава". Проте поняття державність є значно ширшим. Взаємозумовленими компонентами (складниками) державності є:

- соціальні інститути, передусім державні інститути та інституції (механізми), зокрема політичні;
- населення (народ, нація), який проживає на певній території;
- визначена у природному середовищі територія, стосовно якої у міжнародного співтовариства є консенсус, оформлений у вигляді певних нормативних документів, щодо її належності вказаному народу.

З огляду на складники державності, вона є соціальною системою. Такі системи володіють певним життєвим (вітальним) потенціалом (можливостями), наявність якого є необхідною умовою їхнього буття (існування), тобто їхньої спроможності ефективно функціонувати та розвиватись. Зазначений потенціал будь-якої соціальної системи залежить від багатьох факторів. При цьому існують різні підходи до виявлення та дослідження

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія на день друку

факторів, від яких він залежить. Це повною мірою стосується і життєвого потенціалу державності як соціальної системи. Підходи до оцінювання життєвого потенціалу державності вирізняються константами (ідеями), які розглядаються як системоутворювальний чинник державності, якщо розглядати її потенціал у контексті виникнення, становлення, розвитку та перетворення державності в іншу після її руйнації (трансформації).

Перший підхід пов'язаний з ідеєю Бога, коли створення людьми соціальних систем (у цьому разі виникнення державності) розглядається як реалізація певного божого задуму. Очевидно, що тоді життєвий потенціал державності фактично не залежить від діяльності людини, оскільки, умовно кажучи, "все в руках Божих".

Другий підхід, навпаки, передбачає, що джерелом генезису державності є воля та дії людини. Тому вважається, що цей генезис є результатом реалізації людиною певних процедур соціального конструювання (проєктування). Часто підхід передбачає відмову від традиційних національних цінностей або ж їх тотальну переоцінку. Унаслідок цього відбувається певна роздробленість цілісних уявлень щодо взаємозв'язку та взаємозумовленості світоглядно-філософських, політичних, економічних та інших складників генезису державності. Особливо яскраво це проявилося в XX ст. у країнах так званого соціалістичного табору. Сьогодні це спостерігається під час спроб трансформувати традиційні суспільства в руслі так званих "західних стандартів", зокрема, в Афганістані, Іраку, Лівії. Тому цей підхід заперечує саму можливість отримати системне знання щодо оцінювання життєвого потенціалу державності як соціальної системи.

Третій підхід акцентує увагу на залежності еволюції державності, а отже, і її життєвого потенціалу, від природно-біологічних та соціальних умов середовища її розвитку. Тому вважається, що генезис державності, який тісно пов'язаний з її життєвим потенціалом, зумовлений відносно стійким та перманентним процесом виникнення та існування цих умов.

Як зазначалось, одним із базових компонентів державності є народ (нація). Визначальною рисою народу завжди є культурна відмінність від інших народів, фундаментальні специфічні особливості буття (існування), які впродовж тисячоліть формують так звану ідентичність народу (національну ідентичність). Національ-

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія не для друку

на ідентичність – почуття нації бути єдиним цілим у сенсі відмітних традицій, культури, мови, політики тощо. Національна ідентичність людини, зокрема, проявляється в її почуттях належності до однієї держави або однієї нації, культурній спадкоємності та самосвідомості, незалежно від громадянства. При цьому зміни традиційних ціннісних орієнтирів, зокрема, за рахунок розмиття національних цінностей, призводить до розколу народу (нації).

Таким чином, кожний народ володіє характерним для нього культурно-цивілізаційним кодом, а цивілізації та нації стійкі передусім у своїй ідентичності, яка й формує їхній життєвий потенціал. З огляду на це можна вважати, що культурний код відіграє роль біологічних (генетичних) кодів живих організмів, оскільки його руйнація призводить до вкрай небезпечних наслідків, як і в біологічному випадку, коли генетичні мутації зазвичай призводять до каліцтва або загибелі живого організму. Подібність перебігу соціальних процесів та буття людини як живого організму дозволяє розглядати еволюцію соціальних систем як живих систем. Тому на біосоціальному рівні народ (нація) і державність, складовою частиною якої є народ, є популяційними системами. Для таких систем визначальними характеристиками є природний ареал та спадковість. Для народу (нації) природним ареалом є територія його проживання, а спадковість зумовлена специфічними особливостями та культурним досвідом буття (існування) народу, які акумулюються в його культурному коді. Для державності природний ареал також визначається її територією, а спадковість державності акумулює особливості та наслідки еволюції національних соціальних інститутів, які тісно пов'язані культурним кодом народу (нації).

Таким чином, характер (умови) природного середовища задають початковий імпульс формуванню людини (індивіда) та розвитку соціальних інститутів і систем, зокрема й державності. Соціальні ж та культурні норми їх співжиття, специфіка менталітету виникають та еволюціонують у контексті формування механізмів адаптації до існування у відповідному середовищі. У цьому разі йдеться про менталітет людини (індивіда), соціальних груп та народу (нації), як системи їхніх переконань, духовних цінностей, уявлень, життєвих координат, підсвідомих стереотипів, ціннісних орієнтацій, відтворення сукупного досвіду попередніх поколінь тощо.

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія не для друку

9.2. Сутність проблеми захисту державності й аксіологічний аспект її розв'язання

Сутність проблеми захисту державності та шляхи її розв'язання у сучасних умовах. Незважаючи на те, що умови природного середовища задають початковий імпульс формуванню людини та розвитку соціальних систем, зокрема й державності, повної ідентичності між соціальними та популяційними системами не існує. Для перших одним із визначальних еволюційних чинників є духовний стан суспільства, а еволюція популяційної системи визначається біологічними параметрами та ритмами. Водночас усвідомлення сутності та складників життєвого потенціалу державності має враховуватися для визначення стратегічних цілей суб'єктів публічного управління у сфері національної безпеки. Ідеться про цілі щодо формування та захисту відповідної моделі державності. Актуальність визначення та досягнення зазначених цілей зумовлена тим, що сьогодні досить часто акцентують увагу на нездатності національної держави виконувати завдання навіть у традиційних для неї сферах, насамперед щодо забезпечення безпеки людини (індивіда) та соціуму. Так би мовити, "оптимісти", вважають, що національні держави ще не вичерпали свій історичний ресурс, а "песимісти" свої надії щодо облаштування майбутнього світоустрою пов'язують з їх відмиранням. Звідси й різноманіття постмодерністських проєктів: "мережевого суспільства", "глобальної демократичної імперії", "космополітичної держави", "громадянського суспільства", "глобального громадянства" тощо.

Наприклад, розмірковуючи про неспроможність наявних державних інститутів адекватно реагувати на сучасні реалії, У. Бек вважає, що європейці роблять вигляд, ніби все ще існують Німеччина, Франція, Італія, Нідерланди, Португалія. Проте їх давно вже немає, так само як усього того, на чому донедавна тримався національно-державний світ, стверджує він. Тому він переконаний, що національна держава перестала створювати загальний порядок взаємовідносин та надавати відповіді на політичні виклики. Не менш песимістичні погляди щодо майбутнього національних держав і в З. Баумана, який стверджує, що немає ніякої надії на державні установи, призначенням яких є забезпечення впевненості та безпеки, оскільки свобода державної політики невпинно руйнується новими глобальними силами.

Видавництво Державний університет "Київський авіаційний інститут"

Справді, процеси дерегулювання соціально-економічних і політичних відносин є характерними для сучасного етапу цивілізаційного розвитку, тому суспільство стає все більше індивідуалізованим. При цьому в процесі фрагментації культури соціуму громадянська і культурна ідентифікація та її контроль здійснюються через споживання. Тому культурна ідентифікація відбувається не через ідеологічну та політичну мобілізацію (як це було раніше), а через доступ до насолод. Цей доступ контролюється, бо споживач отримує від фрагментованого культурного середовища специфічну ідентичність, яка є продуктом, що зійшов з конвеєра масової культури. При цьому зростаюча множинність релігійної, етнічної тощо самоідентифікації знижує ступінь політичної мобілізованості громадян, перетворюючи їх на індивідуалізовану масу.

Таким чином, сучасна масова культура перетворена на ефективний механізм символічної інтеграції, який формує ідентичність глобального споживача. Тому сьогодні в економіці, де домінують фінансові спекуляції, економічна боротьба, по суті, є боротьбою за свідомість. Це підтверджується прагненням ТНК контролювати збирання і поширення інформації, трансформувати свободу підприємництва в насадження тих чи інших культурних моделей для засвоєння їх споживачем та зростання надприбутків. Водночас і в політиці зростає маніпулювання, яке дезорієнтує масову свідомість, а в культурі переважає споживацтво як спосіб життя. Унаслідок цього зростає й інтенсивність формування суспільств із розмитою національною ідентичністю. Це означає, що набирають сили процеси ерозії культурних кодів народів, що є головною загрозою як соціальним порядкам, так і розвитку національних держав. Тому, хоч це дивно, глобалізація набагато більш успішна в розпалюванні міжобщинної ворожнечі, ніж у сприянні мирному співіснуванню громад.

Водночас і в сучасну епоху будь-яка національна культура, її матеріальні та духовні цінності є рівноцінним індивідуальним виміром суспільного цілого – матеріальних і духовних цінностей людської цивілізації. Тому принципового значення набуває можливість реалізації за тих чи інших умов різних варіантів розвитку суспільства, переосмислення ролі індивідуального та колективного і на цій основі формування нової концепції розвитку

Видавничий центр "Київський університет"

людини. Ідеться про концепцію, що зумовлює необхідність збереження культурного коду народу (нації), тобто національної ідентичності, яка, у свою чергу, є визначальною передумовою формування і розвитку національних держав.

Таким чином, соціальні інститути можуть трансформуватися, але при цьому національні цінності та культурний код повинні відігравати вирішальну роль у забезпеченні стійкості державності та визначенні пріоритетів суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку. У динаміці загроз національній безпеці важливою перемінною є інтенсивність руйнації культурного коду та національних цінностей, які визначають ціннісні орієнтації на рівні свідомості та підсвідомості індивідів, їхні політичні, культурологічні та світоглядні уявлення і переконання, моральні та етичні принципи поведінки. Таким чином, насадження цінностей іншої культури суттєво зменшує шанси для вираження національної самобутності, характеру, звичаїв, традицій народу, що, урешті-решт, призводять до ослаблення державних інститутів і, як наслідок, до кризи державності. У цих умовах говорити про необхідність зменшення ролі державних інститутів та інституцій у тих чи інших сферах суспільного життя недопустимо. Навпаки, інтереси забезпечення національної безпеки зумовлюють необхідність активізації їхньої діяльності в контексті збереження та розвитку національних цінностей, сприяють вирішенню проблемних питань збереження культурного коду як передумов збереження державності.

Аксіологічний аспект розв'язання проблеми захисту державності. Людина (індивід), соціальні групи та суспільство свідомо чи інтуїтивно оцінюють діяльність суб'єктів публічного управління у сфері національної безпеки передусім у контексті забезпечення власної безпеки. Тому узгодження їхніх інтересів у контексті збереження державності має бути пріоритетом цих суб'єктів, а також у формуванні та функціонуванні відповідних державних інститутів та інституцій. Водночас, як свідчить історичний досвід, високого вітального потенціалу народу та людини як його персоніфікованого суб'єкта для забезпечення життєздатності буття (існування) державності недостатньо. Для забезпечення її життєздатності необхідно забезпечити ефективні взаємозв'язки між компонентами державності (територія, народ, державні інститути). Домінантною ж основою, яка визначає зміст цих взаємозв'язків, є етноку-

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"

льтурні ідентифікатори, релігія, мова, усвідомлення спільної долі тощо, тобто те, що акумулює у собі культурний код народу (нації), який проживає на території держави.

Для оцінювання динаміки життєздатності державності та можливого управлінського впливу на неї важливо враховувати фактори, які здійснюють вирішальний вплив на неї в той чи інший період історичного розвитку. При цьому ці фактори мають визначатись у контексті національних особливостей, серед них, зокрема, ті, які визначають ідейно-духовний стан суспільства (культурний код, ціннісні орієнтації індивідів), цивілізаційну ідентичність, яка знаходить своє відображення у способах забезпечення соціального порядку. Важливими є й фактори, які здійснюють вплив на якість публічного управління, оскільки під час оцінювання життєвого потенціалу державності варто мати на увазі, що державний апарат потрібен лише як механізм забезпечення виконання державою своїх функцій, передусім у сфері безпеки. Якщо ж державний апарат підміняє їх особистим інтересом щодо збереження лише зовнішніх форм державності, то він утрачає і засіб захисту своїх власних інтересів. Ситуація стає ще більш загрозливою для державності в умовах становлення олігархічної республіки. У таких республіках бюрократія відіграє другорядну роль, оскільки саме до рук олігархів переходить монополія на збройне насильство, на адміністрування тощо.

Загалом же виявлення та системний аналіз вичерпної множини факторів, які здійснюють вплив на життєвий потенціал державності, є досить складним завданням. Головною причиною є суперечливість, невизначеність, відсутність достовірної інформації щодо міри кореляції між факторами, а також джерел їх походження. Це підтверджують дискусії стосовно раціонального співвідношення двох людських цінностей: свободи та безпеки, трансформації взаємозв'язку нації і держави та їхнього майбутнього.

Треба також ураховувати, що, як зазначають багато фахівців у сфері національної безпеки, сьогодні фактично йде світова інформаційно-інтелектуальна війна, головною метою якої є руйнування саме життєвого потенціалу державності.

Таким чином, без урахування тих чи інших трансформацій культурного коду народу та зміни його ціннісних орієнтацій неможливо обґрунтувати заходи щодо забезпечення духовної єд-

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"

ності суспільства та визначити стратегічні цілі щодо зміцнення державності. Тому управлінські рішення у сфері національної безпеки мають прийматися з урахуванням взаємозалежності небезпек трансформації культурного коду народу та державності. Зокрема, варто враховувати, що не тільки руйнація соціальних інститутів, моральна-психологічна деградація особистості чи порушення територіальної цілісності, а й ослаблення взаємозв'язків між цими компонентами державності призводить до її дезінтеграції. Тому забезпечення національної безпеки без урахування цього взаємозв'язку втрачає будь-який сенс.

Варто зазначити, що культурний код народу та національні цінності є більш інерційним соціальним явищем (більш статичним) щодо змін, ніж державність. Проте сьогодні тими чи іншими суб'єктами активно генеруються соціокультурні реальності, яких насправді не існує, так звані симулякри. Найчастіше останні є носіями руйнівної для культурного коду та державності енергії, тому мають розглядатися як небезпечні для народу, унікальні культурні особливості якого є визначальним чинником його права на формування національної за своєю сутністю держави.

Взаємозалежність небезпек руйнації національних цінностей, культурного коду та державності, природа життєвого потенціалу та проблеми захисту державності зумовлюють необхідність визначення суб'єктами публічного управління у сфері національної безпеки стратегічних цілей щодо забезпечення стійкості соціального порядку та держави.

ГЛАВА 10. Основні підходи до розроблення безпекового складника державної політики

10.1. Політичний реалізм і конструктивістський підхід до розроблення безпекового складника державної політики

Сутність концептуального підходу до розроблення безпекового складника державної політики. Зміст та спрямованість державної політики значною мірою залежить від вибору

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія не для друку

концептуального підходу щодо забезпечення національної безпеки. Це зумовлено тим, що зазначений підхід, зрештою, визначає систему офіційних поглядів політичного керівництва держави на принципи, можливі засоби, способи і механізми реалізації національних інтересів, а також роль і місце цих інтересів у зовнішній політиці держави. Сьогодні в публічних заявах керівників провідних держав та нормативних документах із питань забезпечення національної безпеки зазвичай акцентується увага на ліберальних підходах до її забезпечення. Сутність цих підходів зводиться до тези: безпека людини понад усе. Але часто зміст заяв та документів не відповідає *реальній* внутрішній та зовнішній політиці з питань національної безпеки. Це пояснюється кількома причинами.

По-перше, як і раніше, переважна більшість країн, вибираючи концептуальний підхід до забезпечення національної безпеки, головну увагу акцентує на геополітичному вимірі безпеки. Це зумовлено тим, що під національною безпекою переважно розуміють *фізичне виживання* держави, а саме: захист її суверенітету, територіальної цілісності та чинного політичного режиму (політичного устрою).

По-друге, принципово важливим вважається здатність держави адекватно реагувати на *будь-які* загрози зовнішнього характеру. Тому забезпечення безпеки людини (громадянина) певною мірою відходить на задній план.

По-третє, головна ідея такого бачення забезпечення належного (бажаного) рівня національної безпеки зводиться до того, що нація перебуває в стані безпеки, коли їй не доводиться приносити в жертву свої інтереси з метою уникнення війни і коли вона може захистити за необхідності ці інтереси шляхом війни.

Таким чином, таке розуміння суті національної безпеки має чітко виражений воєнно-політичний контекст. Він, у свою чергу, передбачає й відповідне стратегічне уявлення принципів, підходів, засобів, способів і шляхів забезпечення національної безпеки та вжиття заходів із забезпечення належної оборони від потенційного ворога, а також пошук потенційних союзників. Зазначені чинники знаходять відображення у керівних документах стратегічного рівня публічного управління у сфері національної безпеки, передусім стратегії національної безпе-

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія не для друку

ки, воєнній стратегії, оборонній доктрині. При цьому головна теза, на якій так чи так ґрунтуються основні положення подібних документів зводиться до того, що стану безпеки можна досягти тільки в результаті безумовної й повної перемоги над ворогом. Водночас підходи, які лежать в основі політики держав щодо забезпечення національної безпеки, утворюють дві групи. Основою підходів першої групи є наукова школа так званого "політичного реалізму". У підходах другої групи домінує так званий конструктивістський підхід.

Політичний реалізм як підхід до забезпечення національної безпеки. Після Другої світової війни сформувалася наукова школа так званого *"політичного реалізму"*. Її загальновизнаним засновником та керівником вважають американського політолога та провідного теоретика США у сфері зовнішньої політики Ганса Моргентау. У своїй знаменитій роботі "Політичні стосунки між націями" (або "Політика міжнародних відносин") він стверджував, що в основі міжнародної політики лежать закони політичної поведінки, коріння яких слід шукати в природі людини, та сформулював основні принципи політичного реалізму, а саме:

- політична діяльність у сфері міжнародних відносин має ймовірний характер;
- основою зовнішньої політики будь-якої держави є її національні інтереси, які трактуються в термінах сили та могутності (у цьому разі концепція національного інтересу дозволяє розглядати міжнародну політику як сферу, відносно незалежну від економіки, релігії, етнічних стосунків та інших сфер. Згідно з цим принципом політичні реалісти визнають значущість інших сфер суспільного життя, відмінних від політики, але вивчають їх передусім з погляду політики);
- об'єктом дослідження теорії міжнародних відносин мають бути не наміри і мотиви державних діячів, а їхні реальні дії (цей принцип дозволяє уникнути можливих помилок у теорії міжнародних відносин, а саме: дослідження мотивів і намірів, які лежать в основі політичних дій, а також вивчення ідеологічних переваг суб'єктів міжнародних відносин).
- національні інтереси є динамічними й залежать від історичного періоду, політичного і культурного контексту, тобто ці

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Вебсайт: http://vpc.knu.ua

інтереси розуміються не як раз і назавжди встановлені й незмінні, а як залежні від ситуації, зумовленої владою (силою), якою володіє держава;

- універсальні загальнолюдські моральні принципи непридатні для оцінки дій держав, оскільки в цьому разі має застосовуватися принцип політичної розсудливості та етики відповідальності, який визначає моральні основи зовнішньої політики (цей принцип відкидає право будь-якої нації на створення універсального морального закону, який може бути прийнятий всіма, тобто відкидає тотожність між мораллю конкретної нації і універсальними моральними законами). Багато націй випробували подібну спокусу – запропонувати їхні власні цілі, їхню волю як універсальні принципи.
- міжнародні відносини є ареною боротьби за владу і вплив на міжнародній арені, тобто міжнародна політика держави завжди пов'язана з боротьбою за владу, під якою розуміються різні форми контролю суб'єкта влади над діями і ідеями об'єктів влади. Очевидно, що роль в міжнародній політиці тих чи інших держав у різні історичні періоди різна. Тому відносини держав у міжнародній політиці є динамічною категорією. Вона залежить від багатьох чинників, які дозволяють державі зайняти ту чи іншу позицію на міжнародній арені. Серед цих чинників, зокрема, потенційні спроможності збройних сил і загроза їх використання, які є найважливішим матеріальним ресурсом, що визначає силу держави, політична та економічна ситуація (як внутрішня, так і зовнішня), культурні трансформації.

Зазначена школа значною мірою створила теоретичне підґрунтя під геополітичний вимір формування механізмів забезпечення національної безпеки, а її активними послідовниками стали американський державний діяч, дипломат і експерт у сфері міжнародних відносин Генрі Кіссінджер та американський політолог, соціолог і державний діяч польського походження Збігнев Бжезінський. У кінцевому підсумку, на переконання представників цієї школи, держави, як і окремі особистості, керуються передусім раціональними цілями, серед яких і ті, що стосуються їхньої потреби в безпеці. Тому міжнародні відносини, на їхню думку, є своєрідною сумою політик суверенних держав, а світова політика інтерпретується як система балансів сил переважно між великими

Видавничий поліграфічний центр "Київський університет"

(впливовими) державами. При цьому зіткнення національних інтересів на міжнародній арені є неминучим. Суть такої ідеї розкриває загальновідома теза Г. Моргентау, яка полягає в тому, що державні діячі і народи можуть шукати свободу, безпеку, процвітання або власну силу, визначати свої цілі у вигляді релігійних, філософських, економічних і соціальних ідеалів, але вони завжди прагнуть досягти своїх цілей, борючись за владу, і ця боротьба універсальна в часі і просторі. Це означає, що безпека держави залежить від її власної сили і боротьба за силу на міжнародній арені виступає як окремий випадок боротьби за владу всередині держави. Тому для "політичних реалістів" влада і сила є категоріями одного порядку. При цьому, на думку "політичних реалістів", суть сили полягає у *здатності опротестовувати* національні інтереси інших держав, навіть якщо вони життєво важливі для цих держав (їхній суверенітет, територіальна цілісність тощо). Загроза застосування сили в цьому разі перетворюється на основний інструмент національної політики, а вміння маніпулювати *загрозою її застосування* – на основну функцію дипломатії й основу Стратегії національної безпеки (Воєнної стратегії).

"Політичні реалісти" переконані, що реальність національного інтересу проявляється у міру його здійснення. Цей інтерес визначається суверенною державою і передбачає наявність вольової основи та відповідних засобів для його досягнення (політичних, воєнних, економічних та інших). Тому реалізація національного інтересу не передбачає ніяких обмежень, крім *сили,* яку має держава, у своєму розпорядженні (в політичному, економічному, воєнному та інших вимірах) для можливої *силової протидії* з боку держав – супротивників реалізації зазначеного інтересу. Очевидно, що досить дискусійним залишається питання щодо законності застосування сили та наслідків *такої* реалізації національного інтересу стосовно інтересів інших країн або ж для системи міжнародних відносин загалом і, отже, для міжнародної безпеки. Тому для пояснення міжнародній спільноті своїх дій держави часто застосовують так звані "подвійні стандарти". Суть їх, яка зазвичай не афішується і апробована століттями, досить проста: "сильні роблять те, що хочуть, а слабкі те, що можуть, а можуть вони мало", тобто ці "стандарти" тільки підтверджують, що для "політичних реалістів" влада і сила є категоріями одного порядку.

Видавничий поліграфічний центр "Київський університет" Воєнно-політичний факультет

Сьогодні прихильники політики національної безпеки та формування механізмів її забезпечення, які, по суті, ґрунтуються на описаних вище основних принципах політичного реалізму, домінують у міжнародній політиці. Водночас силові методи забезпечення національної безпеки вони не зводять лише до військової сили. Політичні, економічні, інформаційно-психологічні та інші важелі впливу на поведінку інших держав вони все частіше розглядають як важливі додаткові засоби реалізації національних інтересів силовим методом, який залишається головною домінантою зовнішньої політики. Наприклад, введення економічних санкцій чи економічної блокади, захисту внутрішніх ринків, просування товарів на зовнішні ринки переважно розглядаються "політичними реалістами" в контексті силового протиборства (у цьому разі – "економічного протиборства").

Звичайно, "політичні реалісти" не заперечують, що реалізація національних інтересів може передбачати й розв'язання тих чи інших проблем щодо забезпечення міжнародної безпеки. Серед них, зокрема, недопущення розповсюдження ядерної зброї, боротьба з міжнародним тероризмом чи масовими порушеннями прав і свобод людини в окремих країнах, негативні наслідки глобалізаційних процесів. Водночас силовий фактор навіть у розв'язанні зазначених проблем продовжує домінувати. Яскравим прикладом цього є події, які розгорнулися навколо Іраку у 2003 р. – країни, яка розташована в одній із колисок світової цивілізації. У цьому році коаліція під керівництвом США та Великої Британії розпочала воєнну операцію проти Іраку. Його звинуватили у володінні зброєю масового знищення, а її лідера С. Хусейна – у зв'язках із Аль-Каїдою. Звинувачення звучали і з трибуни ООН. Після нетривалої війни, якій передувала інформаційно-психологічна операція глобального масштабу з метою дискредитації керівництва держави та його політичної ізоляції, Ірак було підкорено і зруйновано, а С. Хусейна захоплено та страчено (для цього в країні відновили смертну кару, а стратили на світанку знакового для іракців свята – дня жертвоприношення).

Через десять років США пішли з країни, але порушеного миру досі не досягнуто. Ірак фактично розділений на три ворожі частини: курдську північ, сунітський центр та шиїтський південь. Економіці країни завдано величезної шкоди. Підда-

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"

ються знищенню безцінні пам'ятки світової культури. Унаслідок терористичних актів у країні щодня гинуть та зазнають поранень десятки і сотні людей, непоправної матеріальної шкоди зазнають промислові об'єкти. Водночас, як досить швидко з'ясувалося, висунуті до Іраку звинувачення були неправдою, адже доказів цього міжнародній спільноті до цього часу так і не надали. Викладене вище – типовий приклад "подвійних стандартів" під час реалізації національних інтересів тих, хто розв'язував війну проти Іраку.

Заслуговує на увагу й аналіз нових, так званих "антитерористичних", стратегій, який свідчить, що ці стратегії лише модернізують стратегії "стримування" та "неядерного стримування", які з'явилися в 80–90-х роках XX ст. Характерною особливістю цих стратегій, передусім США та Російської Федерації, є те, що в них акцентується увага на необхідності застосування сили не тільки тоді, коли загроза вже сформувалася, а й тоді, коли вона тільки-но з'явилася, щоб запобігти її переростанню в реальну шляхом завдання превентивних ударів. При цьому не виключається застосування і ядерної зброї. Зокрема, у Стратегії національної безпеки США 2002 р. зазначалось, що головною метою має бути забезпечення для Президента ширшого вибору варіантів *воєнних* рішень для припинення агресії *або тиску* в *будь-яких* формах на Сполучені Штати Америки чи їхніх союзників. У цьому контексті необхідно розглядати й ініціативи США щодо розгортання елементів ПРО в Східній Європі (Польщі, Румунії, Болгарії, Чехії) та Воєнну доктрину Російської Федерації.

Таким чином, у багатьох країнах світу в реальній політиці національної безпеки пріоритет віддається забезпеченню безпеки держави (державній безпеці), а не ліберальним гаслам щодо забезпечення безпеки кожної людини, особливо коли ця людина є громадянином іншої країни.

Сутність конструктивістського підходу до забезпечення національної безпеки. В останні десятиріччя в обґрунтуванні концептуальних підходів щодо забезпечення національної безпеки отримав розвиток напрям, який часто називають конструктивістським підходом. У межах цього підходу обґрунтовують інший погляд щодо можливих перспектив безпечного розвитку національних держав та міжнародного співтовариства. Він пов'язується

Видавничий центр "Київський університет"

переважно з обґрунтуванням зниження ролі держав як основних акторів міжнародної політики, а отже, і їхнього державного суверенітету. Водночас акцентується увага на зростанні ролі інших акторів, зокрема інститутів громадянського суспільства, міжнародних організацій, ТНК тощо. Звичайно, конструктивістський підхід дає змогу більш ґрунтовно відобразити різні аспекти та проблеми забезпечення міжнародної та національної безпеки, зокрема глобальний характер загроз безпеці, неможливість забезпечення безпеки в межах окремо взятої держави тощо.

Серед прихильників конструктивістського підходу є й такі, які продовжують розглядати національні держави як важливі суб'єкти безпеки та системи міжнародних відносин, але *нарівні* з іншими суб'єктами безпеки, які, на їхню думку, відіграють рівнозначну роль. З огляду на це вони переконані, що палітра взаємовідносин у світовому співтоваристві принципово має розглядається не тільки "по вертикалі", на якій держави диференційовані з погляду нерівності та залежності у воєнному, економічному та інших аспектах, як вважають "політичні реалісти". Важливим є й розгляд динаміки міжнародних відносин "по горизонталі", а саме в контексті залежності міжнародної безпеки від стану взаємодії між іншими акторами.

Водночас є частина прихильників конструктивістського підходу, які значно принижують роль держави в сучасних міжнародних відносинах. На їхню думку, у системі міжнародних відносин такі традиційні атрибути державності, як суверенітет, державні кордони і навіть необхідність захисту національних інтересів, є анахронізмом. Тому вони переконують, що світова політика сьогодні вже не є міждержавною. Результати інтенсифікації та поглиблення взаємозв'язків між неурядовими організаціями, ТНК, взаємодії між партіями, ученими, молодіжними організаціями, окремими громадянами тощо, на їхню думку, має значно більше значення для забезпечення національної безпеки, ніж той чи інший стан міждержавних стосунків, збройні сили тощо. Вони переконані, що не держави, які раніше, традиційно розглядалися як центри сили та головні інструменти забезпечення національної безпеки, а багатосторонність, якість та глибина зв'язків неурядових та ТНК, визначають національну і навіть міжнародну безпеку. З огляду на це світова політика трактується як результат діяльності зазначених

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія не для друку

організацій (у політичній, економічній, гуманітарній, соціальній сфері), а не як міждержавна. Таким чином, ця частина прихильників конструктивістського підходу державі відводить роль своєрідного "нічного сторожа", а суспільним і корпоративним об'єднанням, асоціаціям тощо фактично передає функції державної влади щодо захисту законних інтересів громадян і соціальних груп.

В останні роки для реалізації та певною мірою демонстрації влади (її сили) широко використовують можливості сучасних інформаційних технологій. У цьому разі йдеться про так звані "соціальні мережі", які дозволяють фактично *одномоментно* мобілізувати протестний потенціал сотень тисяч і навіть мільйонів людей проти наявного порядку (в політичній, економічній чи іншій сфері) чи проти політичного режиму загалом.

Таким чином, представники конструктивістського підходу не відмовляються від дослідження силових факторів у світовій політиці. Водночас вони постійно акцентують увагу на зниженні впливу воєнної сили в забезпеченні національної і міжнародної безпеки та зростанні ролі інших факторів, за допомогою яких можна суттєво впливати на поведінку, ідеологію та політику держав. Справді, останнім часом все очевиднішим є те, що економічна та культурна глобалізація, розвиток інформаційних технологій призводять до поширення віртуальних груп за інтересами, досить корпоративних та егоїстичних. Це значно ускладнює виконання державою завдань щодо забезпечення національної безпеки. На органи державної влади зростає тиск з боку нових форм політики ідентичності, у центрі якої часто перебувають релігійні переконання, етнічні суперечності, масова та ворожа до національних здобутків культура та інші чинники. Зокрема, національна література, мистецтво, історія, культурні традиції заміняються іконами, якими стають телезірки, фотомоделі, шоумени, футболісти тощо. Наслідком цього є перехід від світу, структурованого державами й обтяженого низкою соціально-політичних умов, обов'язків, національних традицій, до світу пластичного, вільного від тих чи інших політичних, моральних чи інших бар'єрів (заборон) і меж, у центрі якого звичайно стоять егоїстичні корпоративні інтереси окремих груп людей. Цей перехід є однією з причин поступової втрати значення в масовій свідомості таких дискурсів, зокрема, як "патріотизм", "національна безпека", "державний суверенітет", "суспільний інтерес".

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"

Безумовно, ці фактори послабляють державу не тільки як суб'єкта міжнародної політики, а й передусім як інструмент (інститут) реалізації публічного (суспільного) інтересу у сфері національної безпеки. Але це зовсім не означає, що ліберальні підходи до забезпечення національної безпеки, які активно популяризувалися західними фахівцями та експертами, зокрема й на теренах незалежної України, показали свою життєздатність. Приміром, усупереч основним положенням цих підходів:

- у сучасних умовах глобалізації важливість ефективного державного регулювання в усіх сферах життєдіяльності суспільства (економічній, політичній та інших) не зменшилася, а навпаки, зросла;
- та чи інша позиція держави в системі міжнародних відносин, як і раніше, визначається її воєнно-політичною та економічною силою – матеріальною базою забезпечення державного суверенітету, яка залишається визначальним чинником забезпечення національної та міжнародної безпеки;
- держава не може бути максимально відкритою для всього світу, а отже, державні кордони не втратили свого значення в політичному, економічному та інших вимірах.

Навпаки, процес розмивання системи міжнародних відносин як системи взаємовідносин суверенних держав, значно сповільнився. Можна навіть стверджувати, що він відбувається у зворотному напряму. Зокрема, США уже відмовилися від низки міжнародних договорів, які якось обмежували їхній суверенітет.

Таким чином, огляд наявних підходів щодо забезпечення національної безпеки дає змогу дійти висновку, що сьогодні лідери провідних країн надають пріоритет концепції "політичного реалізму". Водночас існує тенденція до модернізації цієї концепції в контексті особливостей сучасного характеру розвитку міжнародних відносин та наслідків процесів глобалізації. Тому в основу стратегічних рішень політичного керівництва у виборі шляхів, засобів і способів реалізації національних інтересів мають бути покладені реалізм і прагматизм.

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Вебсайт для друку

10.2. Взаємозв'язок підходу до забезпечення національної безпеки та національних інтересів, вплив глобалізаційних чинників і стану міжнародного права на його вибір

Взаємозв'язок підходу до забезпечення національної безпеки та національних інтересів. Передусім вибір підходу до забезпечення національної безпеки передбачає однозначну визначеність щодо системи національних інтересів. Зокрема, потрібно отримати відповідь на такі принципові запитання:

- де (у зовнішній чи внутрішній політиці) і як відображають сутність сформованих національних інтересів проблемні завдання щодо захисту та примноження національних цінностей у контексті інтересів суспільного розвитку?
- чи підтримуються більшістю населення інтереси, які визначені політичним керівництвом на офіційному рівні як національні, і як сприймаються ці інтереси за межами держави?
- хто є або може бути союзником (партнером) держави під час реалізації тих чи інших національних інтересів?
- як співвідносяться національні інтереси з реальним і потенційним (можливим) політичним та економічним статусом держави (її роллю та місцем) у регіональному та глобальному вимірах?
- яким чином держава може захищати національні інтереси в тих чи інших умовах (засоби, способи, механізми тощо) та які ресурси (матеріальні, кадрові, фінансові тощо) можуть бути для цього використані?

Вибираючи підхід до забезпечення національної безпеки, принципово важливо також оцінити загрози національним інтересам. Зокрема, багато фахівців вважає, що загрози *внутрішнього* характеру мають вирішальне значення для вибору підходу до забезпечення національної безпеки. Тобто існує думка, що вибір підходу має здійснюватися передусім у контексті закономірностей та особливостей суспільно-політичного і соціально-економічного розвитку держави. Проте зовнішнє середовище характеризується чинниками, які також породжують загрози національним інтересам. Тому ці чинники слід ураховувати, вибираючи підхід до забезпечення національної безпеки. Серед таких чинників, зокрема:

- нерівномірність, суперечливість, невизначеність та непередбачуваність геоекономічного та геополітичного розвитку;

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія не для друку

- дестабілізаційний розвиток демографічних процесів у світі;
- ознаки вичерпаності природних та енергетичних ресурсів;
- зростання кількості та інтенсивності збройних конфліктів у різних регіонах планети;
- підвищення ймовірності розповсюдження ядерної зброї;
- усвідомлення взаємозалежності національної і міжнародної безпеки.

Вплив глобалізаційних чинників на вибір підходу до розроблення безпекового складника державної політики. На вибір такого підходу суттєвий вплив справляють наслідки та перебіг сучасних процесів глобалізації. У цьому разі йдеться про те, що реальною загрозою національній безпеці є загострення та нерозв'язаність так званих глобальних проблем безпеки. Ідеться про проблеми, які:

- концентрують фундаментальні суперечності земної цивілізації та загрожують її подальшому розвитку;
- справляють вплив на життєдіяльність кожної людини, тієї чи іншої соціальної групи, держави і людства загалом;
- потребують для свого розв'язання тісного співробітництва всіх країн, незалежно від їхнього соціально-економічного устрою, політичних, ідеологічних чи інших відмінностей.

Глобальні проблеми безпеки можна поділити на три групи: *природного*, *техногенного* та *соціального* походження. *Першу групу* утворюють проблеми, які є наслідком відносин людини та навколишнього середовища (природи). *Друга група* проблем породжена наслідками та суперечностями розвитку постіндустріальної цивілізації. Вони виявляються у двох аспектах: катастрофічному руйнуванні навколишнього середовища проживання людини та значних диспропорціях у розвитку духовних і матеріальних людських цінностей на корить останніх. *Третя група* проблем є наслідком суспільних відносин між людиною і суспільством, між суспільними групами, а також між державами. Ці проблеми лежать у площині соціального та духовного розвитку людини, удосконалення систем освіти та медичного забезпечення, необхідності призупинення гонки озброєнь, подолання значної економічної нерівності між державами тощо.

Звичайно, такий поділ глобальних проблем безпеки є досить умовним через вплив будь-якої проблеми на інтенсивність та

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"

спрямованість розвитку інших проблем. Тому ці проблеми необхідно розглядати як складну динамічну систему, розвиток якої має спонтанний характер, є об'єктивним результатом соціального прогресу і характеризується високою динамічністю. Зокрема, ідеться про зміну статусу і значення тих чи інших проблем, включення до зазначеної системи все нових проблем. Наприклад, у середині 80-х років минулого століття проблеми боротьби з міжнародним тероризмом мали відносно локальний характер, а сьогодні це є глобальною проблемою безпеки.

Стан міжнародного права як чинник вибору підходу під час розроблювання безпекового складника державної політики. Важливим чинником, який справляє визначальний вплив на вибір підходу до розроблення безпекового складника державної політики, є те, що в багатьох конфліктах, зокрема й у збройних, стає все важче визначити сторони протистояння, тип конфлікту, його істинні причини, ініціаторів. Наприклад, це може бути внутрішній конфлікт, під час якого відбуваються сутички між урядовими силами правопорядку і навіть армійськими підрозділами, які намагаються підтримати конституційний порядок, та тими, які підтримують опозиційні політичні сили. Статус опозиції, яку ті чи інші країни (з огляду на свою зацікавленість у цьому конфлікті), може бути різним: "демократична", "сепаратисти", "терористи", "бойовики" тощо. Часто опозиція має найсучаснішу зброю (хто її озброює зазвичай не афішується). Це може бути фактично й зовнішня агресія, яку Рада безпеки ООН за встановленою процедурою санкціонує як миротворчу чи гуманітарну операцію з метою захисту цивільного населення або як контртерористичну операцію для знищення баз і таборів терористів.

Відсутність чітких та визнаних міжнародною спільнотою процедур, які давали б змогу визначати істинні причини та ініціаторів розв'язання того чи іншого конфлікту, "подвійні стандарти", які часто демонструють провідні країни, намагаючись урегулювати ці конфлікти, призвели до того, що закріплені сьогодні в міжнародному праві принципи та норми щодо використання воєнної сили учасниками конфлікту часто ставляться під сумнів.

Міжнародне право, що охороняє територіальну цілісність держав, Женевська конвенція, яка регламентує ведення війн, були сформовані до виникнення сучасних загроз національній та міжнародній безпеці. Відсутність адекватних цим загрозам і

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія не для друку

закріплених у міжнародному праві принципів та правил використання збройної сили, дедалі більше перешкоджає стримуванню, обмеженню масштабів і жорстокості конфліктів. Крім того, їх відсутність дає змогу прямо чи опосередковано втручатися у внутрішні справи суверенних держав, включаючи безпосередню воєнну агресію.

Варто також сказати, що останнім часом багато чинників, які негативно впливають на національну безпеку, зокрема, такі як слабкі Уряди, відсталі політичні та економічні системи, релігійний чи етнічний екстремізм, диспропорційне зростання чисельності молоді, збігаються. Це створює передумови для виникнення та стрімкої ескалації внутрішніх конфліктів, зокрема й збройних, характерним для яких є активне втручання у внутрішні справи з боку провідних країн. У такому разі внутрішні конфлікти, особливо, коли в них беруть участь етнічні групи, мають велику ймовірність перерости в регіональні та затяжні ("заморожені").

Водночас у багатьох країнах світу все більше розуміють, що на перший план виходить проблема забезпечення не тільки державної, а й міжнародної безпеки. Ідеться про усвідомлення того, що намагання забезпечити безпеку держави за рахунок іншої країни, як і абсолютизація безпеки держави, суспільства чи окремої людини не може бути домінантою як зовнішньої, так і внутрішньої політики. Зокрема, у разі підпорядкування безпеки суспільства безпеці держави це призводить до тоталітаризму, а в разі абсолютизації безпеки особи – до хаосу й громадянського конфлікту, який неминуче спричинює втрату безпеки держави та безпеки суспільства, і, зрештою, – втрату безпеки людини.

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"
Версія не для друку

ГЛАВА 11. Правові засади та суб'єкти зовнішньої політики із забезпечення національної безпеки

11.1. Правові засади зовнішньої політики із забезпечення національної безпеки та компетенції суб'єктів щодо її розроблення та впровадження

Правові засади зовнішньої політики із забезпечення національної безпеки. Управлінське рішення, яке приймається у сфері забезпечення національної безпеки, зазвичай оформлюється у формі нормативно-правового акту. Кожний із них, залежно від його юридичної сили, відіграє свою роль у розробці та здійсненні державної політики національної безпеки, у формуванні та функціонуванні системи забезпечення національної безпеки. Тому належне нормативне регулювання формування та функціонування зазначеної системи та використання норм права як одного із засобів у процесі державного управління має принципово важливе значення.

В Україні визначальне місце у структурі нормативно-правової бази зовнішньої політики щодо забезпечення національної безпеки посідають Конституція України, закони України "Про основні напрями зовнішньої політики України", "Про основи національної безпеки України", "Про Раду національної безпеки і оборони України", "Про Стратегію національної безпеки України", "Про внесення змін до деяких законів України щодо зовнішньополітичного курсу України" та інші нормативно-правові акти. Залежно від їхньої юридичної сили, кожний із них відіграє свою роль у формуванні та здійсненні політики національної безпеки в зовнішньополітичні сфері.

Слід також зазначити, що основним напрямом розвитку законодавства про зовнішньополітичну діяльність із забезпечення національної безпеки в останні роки була його гармонізація відповідно до правових актів ЄС. Реалізація цієї мети обумовила прийняття низки нормативно-правових актів, які докорінно змінили структуру законодавства про зовнішню політику України. Вибір нею шляху європейської інтеграції зумовлює необхідність урахування європейської моделі здійснення зовнішньої політики. Зокрема, у рішенні Ради національної безпеки і оборони України від

Видавничий центр "Київський університет"

6 травня 2015 року "Про Стратегію національної безпеки України", затвердженого Указом Президента України від 26 травня 2015 року № 287/2015 було зазначено, що основними її цілями є:

- мінімізація загроз державному суверенітету та створення умов для відновлення територіальної цілісності України в межах міжнародно визнаного державного кордону України;
- гарантування мирного майбутнього України як суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави;
- забезпечення нової якості забезпечення інтеграції України до ЄС та формування умов для вступу в НАТО.

У зовнішньополітичному вимірі курс зовнішньої політики до забезпечення питань національної безпеки України також визначається рекомендаціями парламентських слухань "Про взаємовідносини та співробітництво України з НАТО". Зокрема, оперативна взаємодія України з НАТО регулюється низкою міжнародних угод і меморандумів, що передбачає єдність принципів формування і проведення державної політики, а також координований характер підходів до формування відповідної законодавчої та нормативно-правової бази у сферах національної безпеки.

Нове законодавство України про організацію національної безпеки покликане розв'язати багато конкретних правових проблем, яких накопичилося чимало – від закріплення правових норм забезпечення безпеки до контролю діяльності самих органів, які її забезпечують, і нагляду за ними. Тому подальше вдосконалення правових засад зовнішньої політики в контексті забезпечення національної безпеки має бути спрямованим насамперед на формування наукової бази зовнішньої політики із забезпечення національної безпеки, які забезпечили би, зокрема, пошук оптимальних концепцій, доктрин, стратегій національної безпеки та вироблення загальних концепції розвитку законодавства в цій сфері.

Таким чином, для побудови принципово нової системи законодавства у сфері національної безпеки України потрібна високоякісна теоретико-правова база. При цьому зовнішня політика стосовно забезпечення національної безпеки має виходити не з адаптації держави до наявних умов, а з цільової моделі розвитку її правової системи.

Загальні проблеми формування збалансованої зовнішньої державної політики в контексті забезпечення ефективного проведення комплексу узгоджених заходів щодо забезпечення наці-

Видавничо-поліграфічний центр "Університетський"

ональної безпеки потребують також належної системності в процесі реагування на загрози державному суверенітету та територіальній цілісності. Важливе значення при цьому має використання європейського досвіду регулювання правової системи з питань забезпечення національної безпеки.

Водночас сьогодні в теорії і практиці існує чимало недоліків у формуванні нормативно-правового фундаменту у сфері забезпечення національної безпеки. Більшість із них, зокрема таких, як недостатня наукова обґрунтованість нормативно-правових актів, їх внутрішня суперечливість, декларативність щодо врегулювання тих чи інших питань, що належать до сфери забезпечення національної безпеки, характерні для формування всього правового поля сучасної України. Проте є кілька специфічних проблем теоретико-методологічного характеру, нерозв'язаність яких негативно впливає на якість формування саме правового поля формування зовнішньої політики. Серед них:

- недостатня наукова обґрунтованість понятійно-категорійного апарату;
- відсутність системного підходу у визначенні змісту, призначення, взаємозумовленості таких досить специфічних нормативно-правових документів, які традиційно використовуються розвиненими країнами світу у сфері національної безпеки, як концепція, доктрина та стратегія;
- невизначеність ієрархії (взаємної підпорядкованості) нормативно-правових актів із питань забезпечення національної безпеки і, як наслідок, пріоритетності під час їх розроблювання, приймання, уточнення (корегування) та реалізації;
- недосконалість теоретико-методологічних основ і технологій розроблювання концепцій, доктрин та стратегій на вітчизняних теренах, які мають стосунок до розв'язання комплексної проблеми забезпечення національної безпеки.

Недоліків, що виявляються під час формування правового поля безпекового складника зовнішньої політики, обов'язково треба позбутися, оскільки вони суттєво знижують ефективність, результативність та якість зазначеної політики в сучасних умовах державотворення в Україні.

Суб'єкти розроблення і впровадження політики у сфері національної безпеки та їхні загальні компетенції. Суб'єктами розроб-

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія не для друку

лення та впровадження політики у сфері національної безпеки є: Президент України; Верховна Рада України; Кабінет Міністрів України; РНБО України; міністерства та інші центральні органи виконавчої влади; Національний банк України; суди загальної юрисдикції; Генеральна прокуратура України; місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування; Збройні сили України, Служба безпеки України, Служба зовнішньої розвідки України, Державна прикордонна служба України та інші військові формування, утворені відповідно до законів України; громадяни України, об'єднання громадян.

Повноваження цих суб'єктів державної політики у сфері національної безпеки визначаються Конституцією України та іншими нормативно-правовими актами. Їхні компетенції безпосередньо або опосередковано стосуються розробки та впровадження зовнішньої політики та виявляються в завданнях, які на них покладаються. Серед цих завдань, зокрема:

- вироблення і періодичне уточнення Стратегії національної безпеки України і Воєнної доктрини України, доктрин, концепцій, стратегій і програм у сфері національної безпеки, планування і здійснення конкретних заходів щодо протидії і нейтралізації загроз національним інтересам України;
- створення нормативно-правової бази, необхідної для ефективного функціонування системи забезпечення національної безпеки та вдосконалення її організаційної структури;
- комплексне кадрове, фінансове, матеріальне, технічне, інформаційне та інше забезпечення життєдіяльності суб'єктів (структурних елементів) системи забезпечення національної безпеки, а також підготовка сил та засобів зазначених суб'єктів до їх застосування згідно з призначенням;
- постійний моніторинг впливу на національну безпеку процесів, що відбуваються в політичній, соціальній, економічній, екологічній, науково-технологічній, інформаційній, воєнній та інших сферах, релігійному середовищі, міжетнічних стосунках; прогнозування змін, що відбуваються в них, та потенційних загроз національній безпеці;
- прогнозування, виявлення та оцінка можливих загроз, дестабілізаційних чинників і конфліктів у зовнішньополітичній сфері, причин їх виникнення та наслідків вияву;

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"

- розроблення науково обґрунтованих пропозицій і рекомендацій щодо прийняття управлінських рішень з метою захисту національних інтересів України на міжнародній арені;
- запобігання та усунення впливу загроз і дестабілізаційних чинників на національні інтереси в зовнішньополітичній сфері;
- локалізація, деескалація та врегулювання конфліктів і ліквідація їх наслідків або впливу дестабілізаційних чинників;
- оцінка результативності зовнішньої політики щодо забезпечення національної безпеки та визначення витрат на ці цілі;
- участь у двосторонньому і багатосторонньому співробітництві в галузі безпеки, якщо це відповідає національним інтересам України;
- спільне проведення планових та оперативних заходів у межах функцій міжнародних організацій та договорів у галузі безпеки.

11.2. Компетенції Президента, Верховної Ради, Кабінету Міністрів України, РНБО та Міністерства закордонних справ України щодо розроблення та впровадження зовнішньої політики із забезпечення національної безпеки

Компетенції Президента України щодо розроблення та впровадження зовнішньої політики із забезпечення національної безпеки. Згідно зі ст. 102 Конституції України Президент України є главою держави, виступає від її імені, є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, а також гарантом реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в ЄС та в НАТО. З огляду на це він має низку представницьких повноважень у зовнішньополітичних відносинах. Наприклад, Президент України звертається з посланнями до народу та зі щорічними і позачерговими посланнями до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України. У зовнішньополітичній сфері він же представляє державу в міжнародних відносинах, приймає вірчі та відкличні грамоти дипломатичних представників іноземних держав, здійснює керівництво зовнішньополі-

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Версія не для друку

тичною діяльністю держави, веде переговори та укладає міжнародні договори України.

Окремо варто акцентувати увагу на тому, що Президент України має значні повноваження у сфері національної безпеки та оборони. Зокрема, він:

- здійснює керівництво у сферах національної безпеки та оборони держави;
- є Верховним Головнокомандувачем Збройних сил України;
- призначає на посади та звільняє з посад вище командування Збройних сил України, інших військових формувань;
- очолює Раду національної безпеки і оборони України;
- вносить до Верховної Ради України подання про оголошення стану війни та в разі збройної агресії проти України приймає рішення про використання Збройних сил України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань;
- приймає відповідно до закону рішення про загальну або часткову мобілізацію та введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях у разі загрози нападу, небезпеки державній незалежності України;
- приймає в разі необхідності рішення про введення в Україні або в окремих її місцевостях надзвичайного стану, а також оголошує в разі необхідності окремі місцевості України зонами надзвичайної екологічної ситуації – з подальшим затвердженням цих рішень Верховною Радою України.

Компетенції Верховної Ради та Кабінету Міністрів України щодо розроблення та впровадження зовнішньої політики із забезпечення національної безпеки. Згідно зі ст. 75 Конституції України Верховна Рада України є єдиним органом законодавчої влади в Україні, а згідно зі ст. 92 виключно законами України визначаються, зокрема: засади зовнішніх зносин, зовнішньоекономічної діяльності та порядок допуску та умови перебування підрозділів збройних сил інших держав на території України. Крім того, важливою є представницька функція Верховної Ради, яка полягає у представництві Українського народу у здійсненні законодавчої влади шляхом виявлення, узагальнення, узгодження, формування, реалізації та захисту його інтересів. Основними складниками цієї функції є, зокрема, й обговорення питань зовнішньої політики та визначення її засад, а також заслуховування

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Версія не для друку

щорічних та позачергових послань Президента України до народу про внутрішнє та зовнішнє становище України.

Таким чином, зовнішньополітична функція Верховної Ради полягає, зокрема, у:

- визначенні засад зовнішньої політики;
- наданні згоди на обов'язковість міжнародних договорів України та денонсацію міжнародних договорів України;
- схвалення рішення про надання військової допомоги іншим державам, про направлення підрозділів Збройних сил України до іншої держави чи про допуск підрозділів збройних сил інших держав на територію України;
- у законодавчій діяльності в галузі зовнішніх зносин.

Згідно зі ст. 116 Конституції України та ст. 2 Закону України "Про Кабінет Міністрів України" серед основних завдань Кабінету Міністрів України:

- забезпечення державного суверенітету, економічної самостійності України та здійснення зовнішньої політики держави;
- вживання заходів щодо забезпечення обороноздатності та національної безпеки України;
- організація і забезпечення провадження зовнішньоекономічної діяльності;
- спрямування та координація роботи міністерств, інших органів виконавчої влади, здійснення контролю їхньої діяльності, зокрема й у зовнішньополітичній сфері

При цьому згідно зі ст. 42 Закону України "Про Кабінет Міністрів України" Прем'єр-міністр України:

- спрямовує діяльність Кабінету Міністрів України на забезпечення здійснення зовнішньої політики держави та представляє його у відносинах з іншими органами, підприємствами, установами та організаціями за межами України;
- вступає у відносини з урядами іноземних держав, веде переговори і підписує міжнародні договори відповідно до закону, постанов Верховної Ради України та актів Президента України, прийнятих відповідно до Конституції України;
- вносить на розгляд Кабінету Міністрів України пропозиції щодо затвердження голів спільних міжурядових комісій з питань співробітництва, що утворюються на підставі міжнародних договорів, укладених від імені Кабінету Міністрів України.

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія не для друку

Компетенції РНБО та Міністерства закордонних справ України як суб'єктів державної політики у сфері зовнішніх зносин. РНБО України координує та контролює діяльність органів виконавчої влади у сферах національної безпеки і оборони. Зокрема, РНБО з урахуванням змін у геополітичній ситуації вносить Президенту України пропозиції щодо уточнення Стратегії національної безпеки України та Воєнної доктрини.

Міністерство закордонних справ України (МЗС) згідно з чинним законодавством є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері зовнішніх зносин. Тому основними завданнями МЗС є забезпечення формування та реалізація зазначеної політики, зокрема:

- провадження зовнішньополітичної діяльності держави;
- проведення зовнішньополітичного курсу України, спрямованого на розвиток політичних, економічних, гуманітарних, правових, наукових та інших зв'язків з іноземними державами, міжнародними організаціями, та здійснення аналізу відповідних тенденцій;
- захист та зміцнення незалежності, державного суверенітету, безпеки, територіальної цілісності та непорушності державного кордону, національних інтересів дипломатичними засобами;
- розвиток зв'язків із закордонними українцями та їх громадськими об'єднаннями, координація заходів, що здійснюються органами виконавчої влади з метою розвитку таких зв'язків;
- участь у формуванні та реалізації державної політики, спрямованої на інтеграцію України до європейського політичного, економічного, правового простору з метою набуття членства в ЄС, продовження конструктивного партнерства з НАТО;
- участь у забезпеченні розвитку міжнародного права.

З огляду на викладене МЗС відповідно до покладених на нього завдань, зокрема:

- розробляє проєкти законів та інших нормативно-правових актів із питань, що належать до його компетенції;
- забезпечує підтримання дипломатичних зносин України з іноземними державами, представництво України в міжнародних організаціях, органах та спеціальних місіях;
- виступає із заявами, коментарями і роз'ясненнями щодо зовнішньої політики України з міжнародних питань;

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"

- забезпечує інформування Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України та інших державних органів про найбільш важливі та резонансні події у світі, вносить пропозиції щодо реагування на події, що безпосередньо стосуються національних інтересів, надає інформацію, необхідну для реалізації ефективної зовнішньої та внутрішньої політики;
- проводить аналіз тенденцій політичного та соціально-економічного розвитку іноземних держав, їх можливого впливу на національні інтереси;
- сприяє залученню допомоги від іноземних держав та міжнародних організацій;
- забезпечує реалізацію в межах повноважень, передбачених законом, державної політики у сфері європейської інтеграції та євроатлантичного співробітництва;
- здійснює захист прав та інтересів України під час вирішення міжнародних спорів за участю України та інших суб'єктів міжнародного права;
- аналізує стан виконання вимог нормативно-правових актів, що регулюють діяльність органів виконавчої влади у сфері зовнішніх зносин;
- координує заходи, що здійснюються органами виконавчої влади у сфері зовнішніх зносин;
- координує взаємодію органів державної влади в частині здійснення ними зовнішніх зносин та виконання міжнародних зобов'язань України;
- координує діяльність відповідних структурних підрозділів місцевих держадміністрацій у сфері зовнішніх зносин.

Крім того, МЗС для виконання доручених йому завдань, зокрема, має право залучати у визначеному порядку спеціалістів центральних та місцевих органів виконавчої влади, підприємств, установ та організацій (за погодженням з їх керівниками), учених, представників інститутів громадянського суспільства (за згодою) до розгляду питань, що належать до компетенції МЗС, та давати офіційні роз'яснення щодо зовнішньополітичного курсу України.

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Воєнна кафедра друку

ГЛАВА 12. Мета, принципи, особливості та пріоритети зовнішньої політики України у сфері національної безпеки

12.1. Мета, принципи та чинники, які зумовлюють особливості зовнішньої політики України у сфері національної безпеки

Мета та принципи державної політики України у сфері національної безпеки. Згідно з чинним законодавством України її державна політика у сферах національної безпеки і оборони спрямована на захист:

- людини і громадянина – його життя і гідності, конституційних прав і свобод, безпечних умов життєдіяльності;
- суспільства – його демократичних цінностей, добробуту та умов для сталого розвитку;
- держави – її конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності;
- території, навколишнього природного середовища – від надзвичайних ситуацій.

З огляду на це зазначена політика спрямовується на забезпечення воєнної, зовнішньополітичної, державної, економічної, інформаційної, екологічної безпеки, кібербезпеки України тощо. Водночас погляди щодо шляхів забезпечення національної безпеки, а відтак і цієї політики можуть бути різними. Остаточні рішення завжди залежать від наявних у держави засобів та допустимих способів їх використання, а їх перелік залежить від чинників, які здійснюють вплив на реальну політику захисту національних інтересів. Основна частина засобів реалізації державної політики у сферах національної безпеки і оборони, які визначають її зміст, є елементами державної влади, які можуть бути застосовані в зовнішній та внутрішній політиці, а саме природні та соціальні елементи, які є відносно специфічними для кожної країни. До першої групи, зокрема, належать особливості географічного положення, територія, склад, структура та чисельність населення, природні ресурси, а до другої групи – політичні, економічні, воєнні та інші можливості. У кінцевому підсумку різні варіанти зовнішньої політики та сценарії їх реалізації будуть передбачати ті чи інші способи використання

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"
Електронна версія друку

наявних у держави засобів (ресурсів). При цьому зазвичай акцентується увага на сценаріях, які відрізняються підвищеною небезпекою стосовно реалізації життєво важливих національних інтересів, а також на ситуаціях, коли є досить різні (альтернативні) думки щодо способів реагування на ці небезпеки.

Сьогодні державна політика у сферах національної безпеки і оборони переважної частини держав спрямована на:

- модернізацію національних систем безпеки, зокрема й систем озброєнь і бойової техніки;
- пошук надійних партнерів та стратегічних союзників в економічній, політичній та інших сферах для спільного вирішення безпекових питань;
- підвищення ефективності наявних та створення нових систем колективної безпеки;
- пошук компромісних варіантів розв'язання накопичених проблем безпечного розвитку на національному, регіональному і глобальному рівнях;
- максимальне збереження державного суверенітету.

Варто зазначити, що розробка та реалізація зазначеної політики відбувається в умовах, коли в геополітичному та геоекономічному просторі зростає нестабільність стратегічного порядку. Вона зумовлена, зокрема, намаганням деяких країн переглянути наявні кордони та розширити сфери свого впливу, економічною глобалізацією, "міксерізацією" культурно-цивілізаційних орієнтацій етносів та народів, гонкою озброєнь, ерозією міжнародного права. З огляду на це на законодавчому рівні сформульовано основні принципи, що визначають порядок формування державної політики України у сферах національної безпеки і оборони, а саме:

- верховенство права, підзвітність, законність, прозорість та дотримання засад демократичного цивільного контролю функціонування сектору безпеки і оборони та застосуванням сили;
- дотримання норм міжнародного права, участь в інтересах України у міжнародних зусиллях з підтримання миру і безпеки, міждержавних системах та механізмах міжнародної колективної безпеки;
- розвиток сектору безпеки і оборони як основного інструменту реалізації державної політики у сферах національної безпеки і оборони.

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"
Верстка та друк

Пріоритети зазначеної політики визначаються у Стратегії національної безпеки України, Стратегії воєнної безпеки України, Стратегії кібербезпеки України, інших документах із питань національної безпеки і оборони, які схвалюються РНБО України і затверджуються Указами Президента України.

Чинники, які зумовлюють особливості зовнішньої політики України у сфері національної безпеки. Традиційно Україна перебуває під потужним впливом інтересів провідних держав, спрямованість яких часто не збігається. Це породжує значні труднощі у формуванні та реалізації зовнішньої політики у сфері національної безпеки. Крім того, в українському суспільстві немає належної консолідованості позицій щодо принципів, підходів і навіть базових цінностей, які мають визначати основи зазначеної політики. Загалом же визначальний вплив на формування та реалізацію зовнішньої політики здійснюють такі чинники:

- суперечливий процес формування національно-культурної ідентичності, який відбувається в умовах значних економічних диспропорцій у розвитку регіонів України, політичних спекуляцій навколо наявних соціокультурних відмінностей, використання у боротьбі за державну владу конфліктних тем, що призводить до поглиблення суперечностей та формує загрозу цілісності України;
- слабкість українських інституцій в питаннях пошуку консенсусу, необхідного для визначення шляхів безпечної життєдіяльності людини (індивіда), суспільства та держави;
- неузгодженість у діях органів державної влади під час розробки та реалізації державної політики у сферах національної безпеки і оборони, політики НБ та неефективність моніторингу виконання прийнятих рішень;
- цілі та завдання структур колективної безпеки та ступінь співпраці з ними;
- значна залежність від поставок енергоресурсів та зовнішніх ринків збуту вітчизняної продукції за одночасного перетворення України на ринок збуту товарів та послуг інших країн;
- формування нових суспільно-політичних та соціально-економічних відносин, що супроводжується диференціацією українського суспільства та очікуванням зниження рівня добробуту переважної частини населення;

Видавничий центр "Київський університет" Воєнна політика України

- національні особливості економічного розвитку та спроби прискорити інтеграцію України в міжнародну економічну систему;
- незавершеність назрілих реформ через непідготовленість значної маси керівників, недосконалості правової бази, несприйняття їх значною частиною населення, зростання недовіри до представників державної влади через неналежне виконання законодавства;
- зростання корупції та організованої злочинності в економічній сфері і, як наслідок, низька інвестиційна привабливість держави та її готовність функціонувати в умовах жорсткої конкуренції;
- зростання ймовірності виникнення надзвичайних ситуацій техногенного та соціального характеру;
- комплекс проблем щодо забезпечення Збройних сил України сучасним озброєнням та бойовою технікою;
- зростання загрози ескалації "заморожених" конфліктів та виникнення територіальних конфліктів між Україною та суміжними країнами через незавершеність договірно-правового оформлення державного кордону;
- невирішеність низки проблемних питань щодо державного будівництва та суспільно-політичного розвитку, що стимулює втручання у внутрішні справи з боку інших держав;
- створення віртуальних соціальних груп, зокрема в органах державної влади, зосереджених на власних корпоративно-бізнесових інтересах, та відсутність у них бажання узгоджувати свої інтереси в контексті наявних проблем щодо забезпечення національної безпеки держави.

Зазначені чинники зумовлюють особливості формування зовнішньої державної політики України.

По-перше, Україна є однією з найбільших європейських держав, а її географічне розташування та потенційні можливості роблять її такою, що кожна інша держава має стосовно неї свій інтерес. З іншого боку, її історична та культурна спадщина сприяє тому, щоб зовнішня політика була зорієнтована на цінності світового співтовариства й одночасно відображала національні інтереси. З огляду на сказане принципово важливим є недопущення перетворення України на об'єкт маніпуляцій провідних країн та запобігання тиску на неї з метою корегування її політики в бажаному для них напряму. Тому під час розроблювання та впроваджен-

Видавництво поліграфічний центр "Київський університет" Видання для науки

ня зовнішньої політики України необхідно враховувати, у сфері національних інтересів яких країн вона перебуває та якими є ці інтереси. Для оцінки геополітичних реалій, які повинні визначати позицію України на тих чи інших напрямах цієї політики, вона має постійно аналізувати сукупність та спрямованість цих інтересів. Зокрема, це стосується і так званих "європейських цінностей та стандартів", які сформувалися у Західному світі. Вони визначають суть зовнішньої та внутрішньої політики країн-членів ЄС. Досягнення цих стандартів політичним керівництвом України визначено як стратегічний пріоритет. Проте варто зазначити, що в країнах, де культурно-цивілізаційний компонент державності століттями формувався під впливом інших цивілізацій, вони можуть розумітися по-різному.

Наприклад, загальновідомі ідеї Н. Макіавеллі, які лежать в основі систем соціального управління у Західному світі, базуються на врахуванні *соціально-психологічних* закономірностей поведінки людей та їхніх *індивідуальних* потреб. Відповідно, пріоритетом державної політики є захист приватної власності. Концепції соціального управління китайського філософа Конфуція просякнуті ідеєю поєднання *політики* та *моралі,* а у православному світі вони грунтуються переважно на ідеї деякої *спільної мети* та *колективізмі*. Таким чином, політична, етнічна та конфесійна різнобарвність, а також корпоративні вимоги окремих соціальних груп породжують значні труднощі в запровадженні на вітчизняних теренах "європейських цінностей та стандартів", що має бути враховано під час розроблювання та впровадження безпекового складника зовнішньої політики України.

По-друге, важливим чинником, що визначає особливості зовнішньої політики України, є те, що майже всі її державні інститути тією чи іншою мірою успадкували та поєднують стереотипи радянської, американізованої західної та української емігрантської управлінської культури. Наприклад, "політичні ознаки" були незмінною рисою призначень на відповідальні пости в СРСР. Тому часто призначали на посади людей, які були неспроможні виконувати свої функціональні обов'язки. Головним було, щоб кожен відчував, – він обіймає посаду не за правом, а з милості керівництва. Отже, головною умовою просування по службі було вміння задовольнити бажання керівництва, яке призначає та може усунути з посади.

Видавничий центр "Університетська книга"

На жаль, в Україні так і не вдалося досягти незалежності формування апарату управління від політичного керівництва, тобто адміністративного управління від політичного управління. Зазвичай після зміни політичного керівництва держави відбувається не тільки зміна міністрів, а й більшої частини глав держадміністрацій та управлінського апарату. Ці зміни найчастіше здійснюються під гаслами необхідності чергового реформування, впровадження демократичних основ врядування, розвитку ринкової економіки тощо. Вони невідкладно призводять до "тотального перезавантаження" управлінського апарату. Це, у свою чергу, породжує безвідповідальність, апатію серед державних службовців, нищить "інституційну пам'ять" – фундамент державного управління і, таким чином, не сприяє обгрунтованості, послідовності та цілеспрямованості державної політики України, у тому числі й у сфері національної безпеки.

По-третє, впродовж останніх десятиліть було розпочато, але не завершено низку важливих реформ. Зокрема, не завершено формування інститутів відкритого ринку, не відбудована відповідна ринковим умовам система соціального захисту, не створені надійні організаційно-правові та політичні засади сталого розвитку суспільства. Економіка України продовжує залишатися монополізованою. Олігархічний характер сучасного українського капіталізму дозволяє зберігати жорсткий контроль над бізнесом з боку елітарного прошарку чиновників та сприяє зрощуванню вищих чиновників і потужних бізнес-груп. Унаслідок цього українська економіка є різновидом державно-монополістичного капіталізму. Це зумовлює її вразливість перед зовнішніми небезпеками, породжує значні труднощі під час розроблювання та реалізації державної політики України у сфері національної безпеки, наріжним каменням якої має бути забезпечення балансу інтересів людини, суспільства та держави.

По-четверте, лише незначна частина населення змогла досягти успіху в ринковій системі, оскільки національний економічний продукт розподіляється дуже нерівномірно. Через це більшість населення скептично налаштовані щодо подальших змін, що зумовлює значний протестний потенціал. На межі бідності перебуває значна частина вчителів, лікарів, інженерів, молодих науковців, державних службовців, які мають вищу освіту та за можливості покидають Україні. Це не є характерним для інших країн, оскільки бідність людей з високим рівнем освіти підриває стиму-

Видавничий центр "Київський університет"

ли до її отримання, що не сприяє розвитку високотехнологічних галузей економіки. Тому формування науково-технологічного потенціалу, здатного повноцінно забезпечити взаємодію між наукою, технологіями та промисловістю суттєво погіршується, що породжує реальні небезпеки національній безпеці. Очевидно, що вказана обставина має знайти адекватне відображення в державній політиці у сфері національної.

По-п'яте, з моменту набуття незалежності Україна перебуває у стані "цивілізаційного транзиту", оскільки серед представників української еліти немає консолідованого уявлення її майбутнього, шляхів його досягнення, розуміння процесів, що відбуваються в Україні та навколо неї. Тому державна політика у сфері національної безпеки має сприяти цілісному уявленню в соціальних групах та в суспільстві загалом щодо забезпечення їх безпечної життєдіяльності.

12.2. Вплив на зовнішню політику України у сфері національної безпеки інститутів громадянського суспільства та її пріоритети

Вплив на державну політику у сфері національної безпеки інститутів громадянського суспільства. Важливою складовою частиною забезпечення національної безпеки є належна взаємодія суспільства та держави. Тому в демократичних країнах на формування та реалізацію державної політики у сфері національної безпеки мають суттєвий вплив інститути громадянського суспільства. Часто ступінь їх участі в цій політиці розглядається як індикатор демократичного розвитку держави. Основні завдання інститутів громадянського суспільства щодо контролю процесу формування та реалізації державної політики у сфері національної безпеки полягають у:

- моніторингу функціонування інститутів державної влади, покликаних забезпечити суверенітет, територіальну цілісність, сталий розвиток держави;
- сприянні реалізації демократичних прав і свобод людини;
- активній участі в протидії небезпекам національній безпеці і в цьому контексті у визначенні пріоритетів зовнішньої та внутрішньої політики, захисті інтересів громадян за кордоном;

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія не для друку

- оцінюванні ефективності заходів органів державної влади та місцевого самоврядування щодо забезпечення безпеки життєдіяльності територіальних громад.

Ефективність виконання цих завдань, а відтак і впливу зазначених інститутів на державну політику у сфері національної безпеки залежить від багатьох чинників. Передусім, як свідчить аналіз міжнародного досвіду, вона залежить від дотримання певних принципів, зокрема:

- остаточні рішення з ключових питань забезпечення національної безпеки мають ухвалюватися обраними представниками народу (парламентами);
- структури сектору безпеки мають створюватися та діяти згідно з чинним законодавством та з повагою ставитися до прав та свобод людини (індивіда);
- в управлінні структурами сектору безпеки мають застосовуються ті самі принципи, що й в управлінні іншими урядовими структурами;
- інформація, що використовується для планування забезпечення національної безпеки, має бути доступною для суспільства, але з дотриманням необхідного рівня таємності;
- розподіл компетенцій та повноважень між гілками державної влади має передбачати законодавчо зафіксовані функції контролю діяльності силових структур;
- парламентський контроль фінансування потреб щодо забезпечення національної безпеки має здійснюватися за участю представників опозиційних партій, незалежних експертів та передбачати наявність спеціалізованих парламентських комітетів, які опікуються питаннями національної безпеки і оборони;
- для вищих посадовців та обраних представників народу, які відповідають за прийняття рішень у сфері безпеки й оборони, одним із пріоритетів має бути збереження миру в регіоні;
- з боку органів державної влади має бути сприяння щодо реалізації інститутами громадянського суспільства всіх передбачених чинним законодавством форм контролю діяльності сектору безпеки.

За умови дотримання цих принципів, ефективність та результативність впливу інститутів громадянського суспільства

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"

на державну політику у сфері національної безпеки також суттєво залежить від:

- рівня готовності громадян та їх об'єднань на практиці захищати демократичні права та свободи, що значною мірою визначається ступенем зрілості громадянського суспільства та спроможності громадян у повному обсязі реалізувати визначені Конституцією їхні повноваження як головного джерела влади;
- фінансової й організаційної незалежності цих інститутів;
- правового забезпечення діяльності інститутів громадянського суспільства та існування в суспільстві традиції реалізації громадянами конституційних прав і свобод у контексті забезпечення національної безпеки;
- чіткості розподілу функцій, повноважень та відповідальності між гілками державної влади за стан справ щодо забезпечення національної безпеки;
- реальної, а не задекларованої незалежності судової гілки влади;
- наявності недержавних інформаційно-аналітичних та дослідних інститутів, сферою діяльності яких є дослідження проблем забезпечення національної безпеки.

Водночас варто зазначити, що державна політика у сфері національної безпеки у кожній країні має свої специфічні риси (структуру, цілі, історію становлення, притаманні форми та методи розробки і реалізації тощо). Тому можна говорити лише про загальні напрями та цілі громадського контролю формування та реалізації зазначеної політики. Наприклад, у демократичних країнах інститути громадянського суспільства в регламентованому законодавством форматі реалізують функції контролю діяльності структур сектору безпеки у таких напрямах:

- *політичному* – відповідність діяльності посадовців цілям, принципам і механізмам реалізації державної політики у сфері національної безпеки в контексті дотримання основних вимог чинного законодавства;
- *правовому* – підготовка законодавчих актів, міжнародних договорів та угод у контексті їхнього впливу на реалізацію національних інтересів;
- *фінансовому* – бюджетні витрати, рух та розподіл коштів, поточні та додаткові витрати;

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія не для друку

- *управлінському* – відповідність внутрішньої організації й режиму функціонування складників сектору безпеки національному законодавству.

В Україні поки що є низка проблем у сфері забезпечення належного впливу інститутів громадянського суспільства на формування та реалізацію державної політики у сфері національної безпеки, зокрема:

- поки що мало організацій, які на високому професійному рівні та політично не заангажовано досліджують проблеми забезпечення національної безпеки;
- досить обмеженими та епізодичними є залучення зазначених інститутів до підготовки управлінських рішень з питань забезпечення національної безпеки;
- практично немає фінансової підтримки інститутів громадянського суспільства, тоді як у багатьох європейських країнах існує значна кількість недержавних благодійних фондів, що підтримують незалежні громадсько-політичні об'єднання, які реалізують функції громадянського контролю діяльності сектору безпеки.

На окрему увагу заслуговує важливість залучення неурядових дослідних організацій (НУДО) до розробки та впровадження державної політики у сфері національної безпеки. Їх залучення сприяє публічності та підвищенню ефективності цієї політики. НУДО зосереджують інтелектуальний потенціал людей, які здатні висувати суспільно значущі ідеї, репрезентувати їх у формі варіантів політики та впливати на їх практичне здійснення. Тому серед основних функцій НУДО, зокрема, є:

- забезпечення комунікації між владою та суспільством у контексті представництва та захисту суспільних інтересів;
- моніторинг дій влади, критичний аналіз та оцінка її рішень, формулювання альтернативних пропозицій, політична просвіта.

Зазвичай у країнах, де формування правової держави та громадянського суспільства є успішним, питома вага НУДО вища, ніж у тих, де ці процеси гальмуються. При цьому їхня роль у суспільстві визначається якістю виконання вказаних функцій, а результативність діяльності – суспільним запитом на продукцію цих організацій та суспільною довірою до їхніх досліджень, характеру взаємодії з органами державної влади, політичними партіями, ЗМІ та іншими структурами громадянського суспільства.

Видавничий інформаційний центр "Київський університет"

Питома вага НУДО в Україні є вищою від середнього показника для постсоціалістичних країн. Водночас ефективність та результативність їхньої діяльності низька, оскільки органи державної влади поки що мало зацікавлені в співпраці з ними. Головна причина в їхній неготовності сприймати альтернативні підходи та розв'язувати ті чи інші проблеми суспільно прийнятним способом, а також те, що НУДО майже не пропонують інтелектуальний продукт високої якості.

Загалом же сьогодні на становлення та розвиток НУДО здійснюють вплив різні процеси, серед яких, зокрема:

- розвиток демократичних основ життєдіяльності суспільства, які створюють попит на продукцію цих організацій;
- геополітичні та геоекономічні трансформації та виникнення глобальних проблем безпеки (глобальне потепління, пандемії, тероризм тощо), які актуалізують необхідність проведення наукових досліджень для розроблення адекватної державної політики у сфері безпеки;
- стрімкий розвиток інформаційних технологій, що призводить до виникнення віртуальних експертних мереж, які не мають обмежень ні за кількістю експертів, ні за напрямами діяльності, та розглядають проблемні питання суспільного розвитку та безпеки в режимі реального часу;
- поширення неурядових і міжурядових організацій, фондів тощо, які надають різноманітну підтримку аналітичній діяльності у сфері безпеки, що сприяє задоволенню суспільного попиту на існування відповідних аналітичних центрів;
- зростання складності та взаємопов'язаності світових процесів, що спричинює потребу в багатоаспектному аналізі та оперативному формулюванні адекватних відповідей на виклики часу.

Зазначені процеси висувають нові завдання НУДО, оскільки зростає попит на незалежні інформаційно-аналітичні оцінки, розробки, висновки та пропозиції, комплексні оцінки подій, які відбуваються в країні та навколо неї, розробку альтернативних управлінських рішень тощо. При цьому досвід діяльності західних НУДО дозволяє виокремити такі аспекти їхнього впливу на державну політику у сфері національної безпеки, як:

- безпосередній вплив на цю політику і, як результат, її корегування;

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія не для друку

- активна участь у формуванні порядку денного політичного керівництва щодо забезпечення національної безпеки;
- залучення НУДО до політичного аналізу та прогнозування зазначеної політики, до розроблення планів дій щодо подолання труднощів, які виникають у процесі її реалізації.

Такий досвід дає можливість окреслити пріоритетні сфери співпраці НУДО з органами державної влади, зокрема:

- створення консультативно-дорадчих органів (громадських рад, колегій тощо) при інститутах державної влади із залученням представників НУДО;
- участь представників НУДО на замовлення органів влади в експертизі та розробці нормативних документів;
- залучення представників НУДО до участі в підвищенні кваліфікації працівників органів державної влади, а також різних публічних акціях, що проводяться за їхньою ініціативою;
- самостійна підготовка НУДО проєктів нормативно-правових документів та подання їх до органів державної влади, представлення цих документів на обговорення суспільству на семінарах, конференціях, громадських слуханнях тощо.

Варто також акцентувати увагу на тому, що сучасні завдання НУДО вимагають нових підходів до посилення ефективності їхньої діяльності. Наприклад, раніше шлях їхнього продукту закінчувався на етапі публікації та оприлюднення, а подальша його доля повністю залежала від читачів. Сьогодні ж для НУДО головним адресатом їхньої продукції є посадові особи високого рангу. Крім того, представники НУДО дедалі частіше прагнуть безпосередньої зустрічі з адресатами своєї продукції для більш детального обговорення змісту поданих документів (пропозицій). Та головна особливість діяльності сучасних НУДО полягає не в механізмі просування своїх продуктів, а в місії, яку вони виконують в громадянському суспільстві. Вони є важливим елементом механізму відбору суспільно значущих проєктів (питань) та генератором захисту інтересів тих чи інших соціальних груп і суспільства загалом перед іншими суб'єктами політики, тобто державою, політичними партіями, групами інтересів тощо.

НУДО за природою є лобістськими організаціями, які представляють інтереси громадських об'єднань, оскільки лобізм є чи не єдиною можливістю більш ефективно репрезентувати їхні

Видавничий центр "Київський університет"

інтереси в органах державної влади. Проте необхідно вирізняти офіційний та неофіційний способи впливу НУДО на державну політику у сфері національної безпеки. Перший спосіб передбачає використання певних навичок офіційних відносин (протоколів, процедур тощо) та є досить ефективним для обговорення конкретної теми. В основу другого підходу покладається технологія лобіювання. Він більш доцільний для вирішення питань, які потребують суттєвих змін політики, тому зорієнтований на тих, хто безпосередньо приймає рішення,

Офіційний підхід здійснюється за такою схемою:

- НУДО готує публікацію, у якій викладено певну ідею, яка оприлюднюється спочатку через прес-релізи, прес-конференції, інтерв'ю, а потім через публікацію в ЗМІ, яка підсумовує аргументи, викладені раніше;
- представникам НУДО (експертам, аналітикам) надаються можливості висловитися з відповідного питання в телевізійних програмах, на семінарах, конференціях тощо.

Неофіційний підхід здійснюється за іншою схемою:

- виявляються особи, які приймають ті чи інші управлінські рішення;
- з'ясовується, що є сферою компетенції вказаних осіб та їх інтересів;
- визначається ставлення осіб, які приймають управлінські рішення до запропонованих питань.

Сьогодні в Україні основними формами співпраці НУДО та органів державної влади є:

- створення консультативно-дорадчих органів при органах державної влади із залученням представників цих організацій та їхня участь в експертизі та складанні нормативно-правових актів;
- участь у підвищенні кваліфікації працівників органів державної влади та в різних публічних акціях, що проводяться як за ініціативою органів держаної влади, так і НУДО.

При цьому активізація залучення НУДО до розробки та реалізації державної політики України у сфері національної безпеки, зокрема, передбачає:

- усунення недосконалості нормативно-правового забезпечення їхньої діяльності як суб'єктів вироблення державної політики;
- залучення достатньої кількості фахівців до НУДО;

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Військового друку

- подолання недовіри до діяльності НУДО шляхом проведення тренінгів для працівників органів державної влади щодо можливостей цих організацій у розробленні та впровадженні рішень у сфері національної безпеки.

Загалом же в Україні громадські організації поки що не мають такого впливу на формування та реалізацію державної політики у сфері національної безпеки, як у провідних країнах. Рівень їхнього фінансового та матеріально-технічного забезпечення не дозволяє стати незалежним та повноцінним елементом системи громадського контролю цієї політики. Тому часто їхня діяльність зводиться здебільшого до "PR-прикриття" та лобіювання інтересів політичних чи бізнесових проєктів.

Пріоритети зовнішньої політики України у сфері національної безпеки. Чинне законодавство України визначило коло пріоритетних національних інтересів на сучасному етапі державотворення (вони позначені як "фундаментальні" інтереси), а саме:

- державний суверенітет і територіальна цілісність, демократичний конституційний лад, недопущення втручання у внутрішні справи України;
- сталий розвиток національної економіки, громадянського суспільства і держави для забезпечення зростання рівня та якості життя населення;
- інтеграція України в європейський політичний, економічний, безпековий, правовий простір, набуття членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами.

Очевидно, що реалізація цих інтересів передбачає належну ефективність СЗНБ. Тому визначальним пріоритетом зовнішньої політики України політики у сфері національної безпеки є виконання відповідних цілей та завдань щодо підвищення ефективності зазначеної системи. Це передбачає модернізацію двох складників СЗНБ.

Перший складник передбачає вдосконалення загальнодержавного механізму скоординованих дій Президента України та гілок державної влади, спрямованих на розроблювання та реалізацію такої політики. Ключове місце в цьому механізмі належить Президентові України, який як глава держави є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності та здійснює загальне керівництво у сфері національної безпеки.

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія не для друку

Другий складник передбачає вдосконалення організаційно-правового та ресурсного забезпечення структур сектору безпеки. При цьому вирішення питання щодо забезпечення централізації управління вказаними структурами та координації їх дій є визначальним. Це зумовлено необхідністю раціонального розподілу відповідальності структур сектору безпеки за виконання завдань, які на них покладаються, забезпечення системності та ефективності під час прийняття рішень щодо використання ресурсів, які виділяються для його створення та функціонування.

Окремо варто зазначити, що питання забезпечення централізації політичного, уніфікація адміністративного та належна координація військового управління складовими частинами сектору безпеки мають вирішуватись одночасно. Цього за роки незалежності України повною мірою так і не вдалося досягти. Проте були спроби з боку політичних сил підмінити національні інтереси корпоративними інтересами, недопустимої політизації силових структур, необґрунтованих реорганізацій. Наслідком став відплив висококваліфікованих фахівців та втягування представників силових структур у політичні конфлікти. Приховані вади неузгоджених між собою реформ складників сектору безпеки особливо яскраво проявились у 2014 р., коли навіть на стратегічному рівні управління особи, які приймали рішення, часто не мали повної та достовірної інформації та навіть звинувачували один одного у зраді національних інтересів. Тому в довгостроковій перспективі пріоритетами зовнішньої політики України у сфері національної безпеки залишатимуться:

- чітке розмежування взаємопов'язаних складових частин управління забезпеченням національної безпеки: *політичної* (стратегічне планування та прийняття рішень щодо застосування сил та засобів сектору безпеки), *адміністративної* (фінансове та ресурсне забезпечення), *військової* (створення ієрархій командування та управління військами (силами));
- забезпечення ефективного використання сил та засобів сектору безпеки в різних умовах (мирний час, кризові ситуації, війна) шляхом централізації та уніфікації адміністративного управління та належної координації оперативного (військового) управління;
- удосконалення системи моніторингу чинників, які породжують загрози національним інтересам, зокрема, державному суверенітету та територіальній цілісності;

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія не для друку

- урахування національних інтересів під час модернізації економіки та процесів, здатних створити загрози в економічній сфері (зростання залежності держави від постачальників енергоносіїв, витіснення держави з традиційних ринків збуту вітчизняної продукції тощо);
- виявлення та комплексне врахування чинників, від яких залежить стабільність фінансово-економічної системи та ефективність державної політики, спрямованої на підтримку наукомістких технологій;
- комплексний огляд вітчизняного сектору безпеки та ВПК, уточнення їхніх завдань, реформування та належне ресурсне забезпечення;
- зміцнення позиції держави на ринку озброєнь та військової техніки, розширення можливостей військово-технічного співробітництва;
- аналіз та моніторинг процесів, що сприяють виникненню або ліквідації конфліктів, потенційним учасником яких може стати держава;
- вивчення у суспільній думці ірраціональних ідеологічних схем, зокрема й аналіз та моніторинг процесів, що сприяють виникненню етнічного і релігійного екстремізму та їх врахування під час здійснення зовнішньополітичної діяльності.

Водночас пріоритетним завданням зазначеної політики є підвищення якості її експертно-аналітичного супроводження та професійної підготовки управлінських кадрів. Це зумовлено тим, що для фахівців, які здійснюють експертно-аналітичну, консультативно-дорадчу та організаційно-розпорядчу діяльність, пов'язану із забезпеченням національної безпеки, принципово важливим є, зокрема:

- системне розуміння процесів, що відбуваються в суспільстві та в навколишньому середовищі;
- знання основ теорії національної безпеки та публічного управління та адміністрування;
- розуміння сутності проблем, пов'язаних із глобалізацією, науково-технічним прогресом та їх соціальними наслідками;
- формування почуття обов'язку та відповідальності за долю країни;
- уміння оперативно приймати управлінські рішення в умовах невизначеності та браку часу.

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія не для друку

Завдання для самоконтролю:

1. Визначте взаємозалежність небезпек руйнування національних цінностей, культурного коду та державності.

2. Дайте характеристику компонентам державності.

3. Розкрийте зміст проблеми захисту державності та шляхів її розв'язання в сучасних умовах

4. Сформулюйте зміст аксіологічного аспекту розв'язання проблеми захисту державності.

5. Розкрийте сутність концептуального підходу до забезпечення національної безпеки.

6. Розкрийте сутність політичного реалізму як підходу до забезпечення національної безпеки.

7. Охарактеризуйте взаємозв'язок підходу до забезпечення національної безпеки та національних інтересів.

8. Як глобальні проблеми здійснюють вплив на вибір підходу щодо забезпечення національної безпеки?

9.Чому стан міжнародного права є важливим чинником вибору підходу щодо забезпечення національної безпеки?

10. Дайте загальну характеристику правових засад зовнішньої політики із забезпечення національної безпеки.

11. Назвіть суб'єктів розроблення та впровадження політики у сфері національної безпеки та охарактеризуйте їхні загальні компетенції.

12. Сформулюйте компетенції Президента України щодо розроблення та впровадження зовнішньої політики із забезпечення національної безпеки.

13. Викладіть компетенції Верховної Ради та Кабінету Міністрів України щодо розроблення та впровадження зовнішньої політики із забезпечення національної безпеки.

14. Дайте визначення завдань Міністерства закордонних справ України як суб'єкта державної політики у сфері зовнішніх зносин.

15. Розкрийте мету та принципи державної політики у сфері національної безпеки України.

16. Назвіть чинники, які зумовлюють особливості зовнішньої політики України у сфері національної безпеки.

17. Дослідіть вплив, який здійснюють інститути громадянського суспільства на державну політику у сфері національної безпеки.

18. Сформулюйте пріоритети зовнішньої політики України у сфері національної безпеки.

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Версія не для друку

Теми самостійних робіт (рефератів):

1. Характеристика взаємозалежності небезпек руйнації національних цінностей, культурного коду та державності.
2. Шляхи та механізми захисту державності в сучасних умовах.
3. Аналіз чинників, від яких залежить життєвий потенціал державності.
4. Аксіологічні чинники розв'язання проблеми захисту державності в умовах глобалізації.
5. Особливості концептуального підходу до розроблення безпекового складника державної політики.
6. Сутність політичного реалізму в розробленні безпекового складника зовнішньої політики держави.
7. Характеристика взаємозв'язку підходів до розроблення зовнішньої політики держави та національних інтересів.
8. Аналіз впливу глобалізаційних чинників на безпековий складник зовнішньої політики держави.
9. Аналіз впливу міжнародного права на безпековий складник зовнішньої політики держави.
10. Правові засади зовнішньої політики України в контексті забезпечення національної безпеки.
11. Аналіз компетенцій суб'єктів розроблення та впровадження політики у сфері національної безпеки.
12. Аналіз компетенцій Президента України щодо розроблення та впровадження зовнішньої політики.
13. Аналіз компетенцій Верховної Ради України щодо розроблення та впровадження зовнішньої політики.
14. Аналіз компетенцій Кабінету Міністрів України щодо розроблення та впровадження зовнішньої політики
15. Аналіз компетенцій Міністерства закордонних справ України.
16. Аналіз чинників, які зумовлюють особливості зовнішньої політики України у сфері національної безпеки.
17. Аналіз взаємозв'язку принципів зовнішньої політики України у сфері національної безпеки.
18. Аналіз чинників, які визначають пріоритети зовнішньої політики України у сфері національної безпеки.
19. Роль інститутів громадянського суспільства у формуванні та здійсненні зовнішньої політики.

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія не для друку

Список використаної літератури:

1. *Ситник Г. П.* Публічне управління у сфері національної безпеки : підручник / Г. П. Ситник, М. Г. Орел ; за заг. ред. Г. П. Ситника. – К. : Видавець Кравченко Я. О., 2020. – 360 с.

2. Публічне управління та адміністрування у сфері національної безпеки: (системні, політичні та економічні аспекти) : словник-довідник / уклад. С. П. Завгородня, М. Г. Орел, Г. П. Ситник ; за заг. ред. Д. В. Неліпи, Є. О. Романенка, Г. П. Ситника. – К. : Видавець Кравченко Я. О., 2020. – 380 с.

3. Державна політика забезпечення національної безпеки України: основні напрямки та особливості здійснення : монографія / М. Ф. Криштанович, Я. Я. Пушак, М. І. Флейчук, В. І. Франчук. – Львів : Сполом, 2020. – 418 с.

4. *Орел М. Г.* Теоретичні основи державного управління у сфері політичної безпеки : монографія / М. Г. Орел. – К. : Поліграф Плюс "Ц-СІ", 2019. – 320 с.

5. Глобальна та національна безпека / В. І. Абрамов, Г. П. Ситник, В. Ф. Смолянюк та ін. ; за заг. ред. Г. П. Ситника. – Київ : НАДУ, 2016. – 784 с.

6. *Багдасарян В. Э.* Сложная социальная система в витальном подходе / В. Э. Багдасарян, С. С. Сулакшин. – Москва : Научный эксперт, 2013. – 392 с.

7. *Ситник Г.П.* Державне управління у сфері національної безпеки (концептуальні та організаційно-правові засади) : підручник / Г. П. Ситник. – К. : НАДУ, 2012. – 344 с.

8. *Тойнби А.* Исследование истории: возникновение, рост и распад цивилизаций. Т. 1. – М. : АСТ, 2009. – 355 с.

9. *Бауман З.* Текучая современность / З. Бауман ; пер. с англ. под ред. Ю. В. Асочакова. – СПб. : Питер, 2008. – 240 с.

10. *Прохожаев А. А.* Теория развития и безопасность человека и общества / А. А.Прохожаев. – М. : Ин-октаво, 2006. – 288 с.

11. *Хантингтон С.* Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон ; пер. с англ. Т. Велимеева, Ю. Новикова. – М. : ООО "Издательство АСТ", 2003. – 603 с.

12.Про національну безпеку України : Закон України [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2018. – № 31, ст. 241. – Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19

13. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики : Закон України [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2010. – № 40, ст. 527. – Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17#Text

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"

14. Про Стратегію національної безпеки України : Указ Президента України від 14 вересня 2020 року № № 392/2020 Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від від 14 вересня 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037

15.*Morgenthau Hans J.* Politics Among Nations. The Struggle for Power and Peace / Hans J. Morgenthau. – 2nd Ed. – New York, 1955.

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія не для друку

СЛОВНИК

АГРЕСІЇ АКТ – найнебезпечніший вид порушення миру і міжнародних правових норм, який полягає у застосуванні збройної сили державою (коаліцією держав) проти суверенітету, територіальної недоторканності або політичної незалежності іншої країни.

АГРЕСІЯ НЕПРЯМА – заслання державою озброєних банд, збройних формувань, регулярних військ або найманців, які здійснюють акти застосування збройної сили проти іншої держави і формально не входять до складу регулярних збройних сил якої-небудь держави чи приховують свою належність до них, хоча організуються визначеною державою або діють від її імені чи з її доручення.

АСИМІТРИЧНІ ВІДНОСИНИ – форма міжнародних відносин, за якої відсутність реального партнерства компенсується особистою дружбою політичних лідерів. Така ілюзія рівноправного та взаємовигідного співробітництва часто призводить до зростання загроз національній безпеці.

АТЛАНТИЗМ – геополітична теорія західної цивілізації, яка ґрунтується на ліберально-демократичних цінностях громадянського суспільства.

БАЛАНСУ СИЛ КОНЦЕПЦІЯ – стан відносин між державами, за якого жодна з них не може створити в короткий час або використовувати наявний потенціал для реальної загрози незалежності іншої держави.

БЕЗПЕКА ВОЄННА – захищеність життєво важливих національних інтересів від чинників, які породжують небезпеки воєнного характеру для реалізації цих інтересів і за якої імовірність війни зводиться до мінімуму.

БЕЗПЕКА ГЛОБАЛЬНА – 1) вид безпеки для всього людства, тобто захист від загроз, викликів, небезпек, що породжують глобальні проблеми безпеки; 2) комплекс міжнародних умов співіснування домовленостей та інституціональних структур, за яких кожній державі-члену світової спільноти забезпечується можливість вільно обирати і здійснювати свою стратегію розвитку відповідно до принципів глобалізації.

БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ – захищеність конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності від зовнішніх та внутрішніх загроз.

БЕЗПЕКА ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНА – стан зовнішньополітичної сфери держави, за якої забезпечуються її поступальний розвиток, своєчасне виявлення і нейтралізація деструктивних факторів впливу (загроз, викликів, небезпек), детермінованих міжнародним життям; на-

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"
Вовчик О.І., Пилипчук В.Г.

прям діяльності держави, націлений на здійснення спрямованого впливу на об'єкти її зовнішньополітичних інтересів з метою забезпечення національної безпеки.

БЕЗПЕКА КОЛЕКТИВНА – співробітництво держав з метою розв'язання низки проблем спільного розвитку, насамперед підтримання миру у світовому чи регіональному масштабі.

БЕЗПЕКА ПОЛІТИЧНА – складова частина національної безпеки, забезпечення якої передбачає наявність внутрішніх та міжнародних механізмів для запобігання і усунення впливу загроз людині та суспільству, належний рівень життєдіяльності населення, територіальну цілісність та суверенітет держави, стабільність і розвиток політичної системи суспільства, баланс інтересів особистості, суспільства та держави.

БЕЗПЕКА РЕГІОНАЛЬНА – стан відносин між країнами тих чи інших регіонів світу, за якого вони отримують можливість суверенно визначати форми й шляхи свого економічного, політичного та культурного розвитку, будучи при цьому убезпеченими від загрози війн (збройних конфліктів), економічних і політичних диверсій, а також втручання у їхні внутрішні справи.

БІПОЛЯРНИЙ СВІТ – світовий порядок, заснований на домінуванні в міжнародних відносинах двох супердержав або суспільно-політичних систем.

БЛИЗЬКА ЗОНА СТАБІЛЬНОСТІ УКРАЇНИ – територія суміжних з Україною континентальних держав: Білорусі, Молдови, Польщі, Росії (до Уралу), Румунії, Словаччини, Угорщини.

ВЕЛИКИЙ ПРОСТІР – термін, запропонований у 1923 р. К. Хаусхофером для позначення просторового ареалу розгортання пан'європейської, паназійської та панамериканської геополітичних концепцій. Виокремлення В. п. як нової одиниці геополітичного аналізу відбивало динамічні економіко-комунікаційні процеси епохи індустріалізму, які поширили інтереси національних держав на континенти з метою доповнювати свою економічну експансію новою формою політичної організації.

ВЕЛИКІ ДЕРЖАВИ – суб'єкти міжнародних відносин, які здійснюють вирішальний вплив на світову політику та економіку.

ВИКЛИК НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ – чинники, які можуть бути оцінені як небезпеки і як додаткові можливості реалізації національних інтересів; часто проявляється як початкова фаза загрози зазначеним інтересам.

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Електронний варіант

ВІДНОСИНИ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНІ – специфічний тип відносин у системі міжнародних відносин, де разом із традиційними акторами (державами) беруть участь нові транснаціональні актори, зокрема, міжурядові та міжнародні неурядові організації, ТНК, які стали переважати держави за кількістю та за питомою вагою у світовій економіці.

ВІЙНА АСИМЕТРИЧНА – особлива форма війни із застосуванням протиборчими сторонами зброї різних поколінь.

ВІЙНА БЕЗКОНТАКТНА – особлива форма війни із застосуванням однією зі сторін високоточної зброї дії великої дальності та підвищеної потужності з метою знищення економічного і воєнного потенціалу держави і за виключення можливості отримання удару у відповідь.

ВІЙНА РЕГІОНАЛЬНА – війна за участю двох або більше держав, яка обмежена територією одного регіону і переважно стосується інтересів розташованих у ньому країн.

ВІЙНА СВІТОВА – військове зіткнення між найбільшими державами (коаліціями), що охоплює територію кількох театрів воєнних дій та здійснює вирішальний вплив на міжнародну стабільність і безпеку людства.

ВІЙНА СИМЕТРИЧНА – особлива форма війни із застосуванням протиборчими сторонами зброї одного покоління.

ВІЙНА СЬОМОГО ПОКОЛІННЯ – особлива форма війни із застосуванням протиборчими сторонами зброї на нових фізичних принципах, зокрема й зброї несмертельної дії, з використанням глобальних супутникових систем розвідки, навігації, топографії, зв'язку.

ВІЙНА ШОСТОГО ПОКОЛІННЯ – особлива форма війни із широкомасштабним застосуванням протиборчими сторонами високоточної зброї, зокрема й з елементами штучного інтелекту, автоматизованих систем керування зброєю, безпілотних літальних апаратів різного призначення, супутникових систем розвідки, навігації, топографії, зв'язку.

ВОЄННА НЕБЕЗПЕКА – стан міждержавних і внутрішньодержавних відносин, за якого існує потенційна можливість виникнення збройного конфлікту.

ВОЄННА НЕОБХІДНІСТЬ – принцип, відповідно до якого воююча сторона має право вживати будь-яких заходів, необхідних для успішного завершення воєнної операції, і яких не заборонено законами війни.

ВОЄННИЙ ПАРИТЕТ – порівняно стабільна рівновага у військовій потужності держав (коаліцій держав), за якої кожна зі сторін не спроможна в довгостроковій перспективі досягти воєнної переваги.

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Військова кафедра

ГЕГЕМОНІЯ МІЖНАРОДНА – статусна характеристика міжнародного актора, який відіграє панівну роль у системі міжнародних відносин.

ГЕОГЕНЕЗИС – уявлення про світ як про глобальний простір, який складається із трьох просторів: геополітичного, геоекономічного і геостратегічного (воєнно-стратегічного).

ГЕОДЕТЕРМІНІЗМ – концептуальний підхід, який передбачає тісний зв'язок між розвитком суспільства та географічним середовищем. Довгий час був основним матеріалістичним тлумаченням суспільного розвитку, зокрема, за його допомогою обґрунтовувалась колоніальна політика європейських держав XVI–XIX ст.

ГЕОЕКОНОМІКА ДЕРЖАВИ – геополітика з позицій економічної могутності держави, досягнення зовнішньополітичних цілей економічним шляхом. Метою геоекономічної політики є формування "великих просторів", де економіка відіграє управлінські та владні функції.

ГЕОЕКОНОМІЧНА ПАРАДИГМА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН – парадигма, згідно з якою забезпечення високих темпів економічного росту досягається шляхом інтернаціоналізації господарських зв'язків та зняття національних обмежень заради вільного руху товарів, капіталів, робочої сили, технологій.

ГЕОЕКОНОМІЧНА СТРАТЕГІЯ – мистецтво досягати економічної мети на світовому ринку і запобігати конфліктам за допомогою геоекономічних технологій.

ГЕОЕКОНОМІЧНИЙ ПРОСТІР – простір у вигляді сфери, у якій розгортаються закономірності функціонування глобальної економічної системи, що виявляються у реаліях світового відтворювального процесу.

ГЕОПОЛІТИЧНА ДОКТРИНА – 1) кодекс зовнішньої політики держави, який формується на основі геополітичного коду держави і можливої трансформації геополітичного простору; 2) модель структури територіально-політичного світоустрою та напрямів політичної діяльності й аналізу, що спираються на географічні реалії.

ГЕОПОЛІТИЧНА МОГУТНІСТЬ ДЕРЖАВИ – сукупність воєнних, матеріальних, демографічних, територіальних і духовних ресурсів держави.

ГЕОПОЛІТИЧНА ПАРАДИГМА – наукова теорія, яка розробляється у системі геополітичних понять і атрибутів, що дозволяє сформувати модель світової політичної системи.

ГЕОПОЛІТИЧНА СИТУАЦІЯ – наявний на конкретну дату або протягом певного проміжку часу стан геополітичних інтересів і взає-

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Версія не для друку

модій країн регіону або світу, а також угруповань країн, збройних конфліктів та локальних війн.

ГЕОПОЛІТИЧНА ФОРМУЛА – системна інтерпретація національних інтересів у зовнішньополітичній діяльності держави, яка відображає настрої переважної частини населення та робить у її очах зовнішньополітичні зазіхання виправданими, завдяки чому ця формула є своєрідною квінтесенцією суспільної думки.

ГЕОПОЛІТИЧНЕ СТАНОВИЩЕ ДЕРЖАВИ – становище держави щодо світових центрів сили, включаючи воєнно-політичні блоки та зони конфліктів, яке визначається з урахуванням сукупної могутності її матеріальних і нематеріальних ресурсів.

ГЕОПОЛІТИЧНИЙ ПРАГМАТИЗМ – реалізм у зовнішній політиці, в основі якого прагматичні інтереси держави. Реалісти покладають відповідальність за стан міжнародних відносин на великі країни.

ГЕОПОЛІТИЧНИЙ ПРОСТІР – простір поширення зовнішньополітичних національних інтересів держав, який складається із ядра, периферії, серединної зони і зв'язків між іншими осями розвитку.

ГЕОПОЛІТИЧНИЙ РОЗВИТОК – зміни в економічному і політичному статусі країн та характеру їхніх взаємодій, у розпаді й утворенні країн та їх угруповань, у змінах складу цих угруповань, у появі або зникненні внутрішньодержавних та міждержавних воєнних конфліктів.

ГЕОПОЛІТИЧНІ ВЕКТОРИ ДЕРЖАВИ – вектори воєнно-політичного, економічного та культурного впливу держави на навколишній світ. Проявляються у стратегічному партнерстві.

ГЕОПОЛІТИЧНІ ІНТЕРЕСИ КРАЇНИ – інтереси країни, що пов'язані із зовнішніми аспектами розвитку та виникають у регіоні або країні, формуються економічною діяльністю країни та її співробітництвом з іншими країнами, військовими, етнічними та іншими чинниками.

ГЕОСТРАТЕГІЯ – симбіоз геополітики і стратегії з метою визначення інструментів і механізмів стратегічного управління для розробки технологій реалізації геополітичних та геоекономічних пріоритетів держави на глобальному та регіональному рівнях у геополітичній структурі світу.

ГЛОБАЛЬНА ІНТЕГРАЦІЯ – засіб об'єднання держав, який забезпечує структурну трансформацію сучасної системи міжнародних відносин і сприяє паритетному розподілу соціально-політичного, економічного та культурного потенціалу між державами, є основним критерієм і принципом розвитку сучасного світу, а відповідно до цього й інституційним механізмом забезпечення його функціонування.

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"

ГЛОБАЛЬНА ПОЛІТИЧНА ЕКСПАНСІЯ – агресивна політика поширення соціально-економічного, політичного, культурного та інформаційного впливу окремих країн (монополістичних об'єднань, ТНК) глобального світу з метою реалізації своїх власних геополітичних інтересів.

ГЛОБАЛЬНЕ ПРОГНОЗУВАННЯ – розроблення науково обґрунтованих прогнозів щодо варіантів розвитку політичних та економічних міжнародних відносин та рекомендацій для практичної діяльності в умовах глобальних трансформацій.

ГЛОБАЛЬНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ – це система, що сформувалася під впливом глобальної ролі бізнесу і проявляється у впливі ТНК на економічні процеси та життя дедалі більшої частини населення світу.

ГЛОБАЛЬНИЙ РОЗВИТОК – це поняття, яке застосовується для визначення максимально можливої сукупності змін у просторі та часі, які охоплюють людство загалом, а його використання дозволяє виявити головні тенденції розвитку людства.

ГЛОБАЛЬНІ ВИКЛИКИ – загострення або породження нових проблем, викликаних процесами глобалізації.

ГЛОБАЛЬНІ ЗАГРОЗИ – воєнно-політичні, економічні та інші загрози, які зумовлюють необхідність реагування для їх усунення (тероризм, релігійний екстремізм, тощо).

ГЛОБАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ БЕЗПЕКИ – сукупність загроз, викликів і суперечностей сьогодення, що виникли внаслідок розгортання процесів глобалізації, які впливають на систему глобальної безпеки.

ДАЛЕКА ЗОНА СТАБІЛЬНОСТІ УКРАЇНИ – територія причорноморських країн та сусідніх із суміжними з Україною державами (Болгарія, Грузія, Естонія, Латвія, Литва, Македонія, Німеччина, Туреччина, Чехія, Сербія, Чорногорія, Косово, Хорватія).

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ – політика держави щодо забезпечення національної безпеки відповідно до прийнятих в установленому порядку доктрин, концепцій, стратегій і програм у політичній, економічній, соціальній, воєнній, екологічній, науково-технологічній, інформаційній та інших сферах.

ДОГОВІР МИРНИЙ – різновид міжнародного договору, яким юридично закріплюється припинення стану війни та поновлення мирних відносин між воюючими сторонами, установлюються територіальні зміни і державні кордони, вирішуються інші військово-політичні й економічні питання.

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія не для друку

ДОКТРИНА ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНА – офіційно проголошена система принципів зовнішньополітичної діяльності, прийнята в тій чи іншій державі система поглядів на цілі, завдання та характер зовнішньої політики, а також на способи її реалізації і забезпечення.

ЕКСПАНСІЯ – політика держави, спрямована на розширення поширення сфери свого впливу на інші країни (регіони) за допомогою політичних, економічних, інформаційних та інших методів, а також шляхом дипломатичного тиску та збройної агресії.

ЄВРОПЕЙСЬКА ПОЛІТИКА СУСІДСТВА (ЄПС) – політика Європейського Союзу, яка має на меті створення на південь і схід від нових кордонів розширеного ЄС зони стабільності, миру й добробуту шляхом налагодження тісних тривалих відносин із сусідніми країнами.

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ВИБІР УКРАЇНИ – стратегічний курс України, що визначає пріоритетні напрями її зовнішньої та внутрішньої політики, які формально закріплені в низці законодавчих актів та нормативних документів.

ЄВРОПОЦЕНТРИЗМ – геополітична концепція, яка ґрунтується на інтегрувальній ролі у світовому розвитку західноєвропейської культури.

ЗАГРОЗА МИРУ – ситуація, що вже призвела або подальший розвиток якої може призвести до порушення миру. Переліку таких ситуацій у міжнародному праві не існує. Чи є вони такими, визначає Рада Безпеки ООН.

ЗАГРОЗА НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ – подія, процес, інші чинники, які створюють небезпеку національним інтересам та формують потенціал (можливість) заподіяння збитку (шкоди) національним цінностям.

ЗАПОБІГАННЯ КОНФЛІКТАМ – заходи, що здійснюється відповідно до розділу VI Статуту ООН і передбачають спектр дій від дипломатичних ініціатив до превентивного введення збройних сил з метою запобігання переростанню суперечок у збройні конфлікти або їх поширення.

ЗАПОБІГАННЯ ПОЛІТИЧНИМ КОНФЛІКТАМ – діяльність суб'єктів політичних відносин, спрямована на усунення конфліктогенних чинників та розв'язання усвідомлених ними суперечностей неконфліктними способами.

ЗАХІД – геополітичне поняття, протилежне Сходу (західна цивілізація, атлантизм, таласократія). Включає переважно розвинуті країни, які сповідують принципи демократії та громадянського суспільства.

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія не для друку

ЗБРОЙНЕ ВТОРГНЕННЯ – вступ збройних сил однієї або кількох держав сушею, з повітря або з моря на територію іншої держави без згоди її уряду. Є актом агресії, який зазвичай здійснюється раптово.

ЗБРОЙНИЙ ІНЦИДЕНТ – короткочасне збройне зіткнення обмеженого масштабу; несподівана, випадкова або навмисно організована збройна подія або провокація.

ЗБРОЯ МАСОВОГО УРАЖЕННЯ – зброя, що за силою руйнування та ураження багаторазово перевершує звичайне озброєння. До такої зброї зараховують ядерну, хімічну, бактеріологічну (біологічну) і радіологічну зброю.

ЗБРОЯ НА НОВИХ ФІЗИЧНИХ ПРИНЦИПАХ – зброя, в основу створення якої покладені фізичні процеси, що не використовувалися раніше для виготовлення зброї (лазерна, пучкова, мікрохвильова та інші види зброї).

ЗОНА ЖИТТЄВИХ ІНТЕРЕСІВ – базове поняття американської геополітики. Такою зоною може стати будь-який регіон, який перебуває у колі національних інтересів США, наприклад, багата енергоресурсами зона Перської затоки.

ЗОНА МИРУ – територія, де заборонено розміщення, удосконалення, володіння, випробування та застосування зброї масового ураження.

ІНТЕГРАЦІЯ ЄВРОАТЛАНТИЧНА – процес об'єднання країн Європи і Північної Америки на основі договірних зобов'язань, інституціоналізації взаємовідносин у сфері безпеки, політики, економіки, культури шляхом усунення штучних перепон для ефективного функціонування суб'єктів інтеграції.

ІНТЕГРАЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКА – процес створення державами-членами Європейського Союзу (ЄС) спільних інституцій, яким вони делегували частину своїх національних повноважень для того, щоб рішення в певних сферах загальних інтересів могли ухвалюватися демократичним шляхом на загальноєвропейському рівні.

ІНТЕГРАЦІЯ ПОЛІТИЧНА – процес зближення двох і більше політичних структур, спрямований у бік їх взаємної співпраці; у більш вузькому розумінні – це формування окремого комплексу політичних систем на міжнародному рівні. Передбачає, зокрема, наявність високого рівня відносин між політичними одиницями, усвідомлення спільності інтересів та об'єднання різних елементів політичних відносин.

Видавничий поліграфічний центр "Київський університет"
Вовчий не для друку

ІНТЕРЕСИ ГЛОБАЛЬНІ – це інтереси, які характеризують розвиток світу загалом, тоді як геополітичні інтереси являють собою інтереси окремої держави щодо реалізації принципів її зовнішньої політики.

ІНТЕРЕСИ НАЦІОНАЛЬНІ У ПОЛІТИЧНІЙ СФЕРІ – сукупність узгоджених та усвідомлених політичних потреб особи (громадянина), суспільства та держави, забезпечення яких є необхідною умовою існування та розвитку політичної системи суспільства.

"КОНСТАНТИ" ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ – історичні та геополітичні фактори, які впливають на формування зовнішньої політики держави.

КОНФЛІКТ МІЖНАРОДНИЙ – протидія суб'єктів міжнародних відносин та світової політики, які мають різні інтереси, цінності та намагаються реалізувати свої цілі з використанням різних засобів насилля.

КОНФРОНТАЦІЯ – зіткнення або протиставлення воєнно-політичних, економічних та інших інтересів.

КОНФРОНТАЦІЯ МІЖНАРОДНА – одна з початкових фаз міжнародного конфлікту, коли відбувається зіткнення інтересів держав. Її виникнення зумовлене протиріччями, що утворюються між державами та чинниками, що визначають зовнішньополітичний курс держав.

КОНЦЕПЦІЯ "ЖОРСТКОЇ СИЛИ" – система поглядів на забезпечення насильницького підкорення інших суб'єктів міжнародного права з позиції воєнної чи економічної могутності держави.

КОНЦЕПЦІЯ "М'ЯКОЇ СИЛИ" – система поглядів на забезпечення підкорення інших суб'єктів міжнародного права за допомогою технологій, які ґрунтуються на добровільному визнанні цими суб'єктами абсолютної переваги центру впливу у сфері ідеології, політики, економіки, моралі та на методах інформаційно-психологічного впливу на масову та індивідуальну свідомість.

КОНЦЕПЦІЯ БАЛАНСУ СИЛ – політична концепція, яка передбачає, що будь-який напад зустрічає відповідну відсіч і не досягне цілі. Цю ситуацію красномовно називають "гарантією взаємного знищення".

КОНЦЕПЦІЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ – система поглядів, згідно з якою завжди є деяка сукупність інтересів, що формуються державою і надає її діям на міжнародній арені ознак індивідуальної суб'єктності, а реалізація цих інтересів зводиться до розв'язання проблеми забезпечення національної безпеки в контексті дотримання того чи іншого балансу сил, набуття чи втрати території, озброєнь, сфер впливу тощо.

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"

КОНЦЕПЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ – система офіційних поглядів, які конкретизують ідею (задум) політичного керівництва щодо сукупності та реалізації національних інтересів, зокрема принципів, підходів, методів та механізмів їх реалізації.

КОНЦЕПЦІЯ СТРИМУВАННЯ – концепція, яка ґрунтується на балансі страху, котрий робить сучасну політичну ситуацію більш стабільною, ніж за сто років до Першої світової війни, проте абсолютно непередбачуваною як з технічного, так і з психологічного погляду. Римський клуб висуває замість концепції стримання концепцію, згідно з якою всі конфлікти на світовому рівні повинні вирішуватися мирними засобами, на основі співпраці.

КОРОТКОСТРОКОВИЙ ПРОГНОЗ – прогноз, який передбачає оцінку лише кількісних змін чинників, які визначають перебіг процесу (на противагу довгостроковому, коли оцінка включає і якісні зміни).

"КРАЇНА-ВОРОТА" – невелика держава з географічним положенням у місці зіткнення інтересів великих країн або блоків, яка здатна відігравати роль посередника у зближенні своїх великих партнерів.

КРАЇНИ, ЩО РОЗВИВАЮТЬСЯ – країни Азії, Африки, Латинської Америки та Океанії, що були колоніями та напівколоніями розвинутих капіталістичних країн, або країни, залежні від держав-лідерів, які мають формальні ознаки державного суверенітету, але залишаються нерівноправними учасниками світового політичного та економічного процесів. Це також країни, які мають низькі стандарти діяльності демократичних урядів, вільної ринкової економіки, соціальних програм та гарантій прав людини для своїх громадян.

КУЛЬТУРА СТРАТЕГІЧНА – це сукупність стереотипів стійкої поведінки відповідного суб'єкта в умовах масштабного за своїми політичними завданнями застосування воєнної сили, зокрема й під час підготовки, прийняття і реалізації стратегічних рішень. Стратегічна культура є атрибутом не лише збройних сил і навіть держави, а всього народу загалом.

ЛОКАЛІЗАЦІЯ – граничний ступінь інтеграції підсистем на місцевому, регіональному, національному та регіональному рівнях у процесі глобалізації.

МЕНТАЛЬНІСТЬ – наявність у суспільства загального розумового інструментарію і психологічних особливостей, що дають йому можливість по-своєму сприймати й усвідомлювати світ і самих себе. Руйнування ментальності – перший несиловий вплив щодо придушення суспільства і держави.

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія не для друку

МЕТОДИ АНАЛІЗУ ПОЛІТИЧНИХ КОНФЛІКТІВ – сукупність засобів та способів розчленування політичного конфлікту на складові елементи, серед яких основними є: еволюційно-генетичний, структурний і функціональний методи.

МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ – сукупність державних інститутів та інститутів громадянського суспільства, заходів, стимулів, засобів, способів дій тощо з визначення та залучення необхідних ресурсів з метою адекватного реагування на виклики та загрози політичній безпеці.

МИР – відносини між державами та соціальними групами в країні, які ґрунтуються на здійсненні політики без збройного насильства, а також передбачають розвиток партнерських відносин між суб'єктами світової політики в економічній, політичній, культурній та інших сферах.

МИРОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ – це миротворчі операції, які здійснюються відповідно до розділу VI Статуту ООН за згоди всіх сторін конфлікту з метою моніторингу й імплементації мирної угоди.

МІЖНАРОДНЕ ПОСЕРЕДНИЦТВО В КОНФЛІКТІ – це вступ третьої сторони (держави чи міжнародної організації) у взаємовідносини між потенційними противниками, ворожими сторонами, втягуючи їх у переговорний процес.

"М'ЯКЕ ПРАВО" – різновид норм міжнародного права, що не породжують чітких прав і обов'язків, а дають загальні настанови, яких суб'єкти повинні дотримуватися. Для них характерні слова і вирази на кшталт "прагнути", "вживати необхідних заходів", "домагатися", "рекомендувати" тощо.

НАДДЕРЖАВА – міжнародно-політичний статус держави, яка відіграє панівну роль у міжнародних відносинах завдяки економічному, воєнному чи ресурсному потенціалу, що вигідно відрізняє її від інших і дозволяє діяти поза межами території на регіональному та глобальному рівнях.

НАЦІОНАЛЬНА МОГУТНІСТЬ – кількісний показник сил і ресурсів держави (географічних, демографічних, економічних, інфраструктурних, військових, політичних, історичних, духовно-психологічних, організаційно-управлінських, науково-технологічних та ін.), які вона може використати у відносинах з іншими суб'єктами міжнародних відносин.

НЕВОЄННІ ЗАСОБИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ – сукупність соціальних інститутів (організацій), правових норм, духовних цінностей, інформації і технічних систем загального призна-

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Версія не для друку

чення, що використовуються державою для впливу на внутрішні і зовнішні відносини з метою зміцнення національної безпеки.

НЕЙТРАЛІТЕТ МІЖНАРОДНИЙ – 1) невтручання у чужі суперечки, конфлікти між країнами; 2) особливий міжнародно-правовий статус держави, що зобов'язується не брати участь у війнах між іншими державами, не надавати воєнної допомоги сторонам конфлікту, а в мирний час відмовляється від участі у військових (військово-політичних) блоках.

НЕОКОЛОНІАЛІЗМ – система нерівноправних відносин між державами, що виникла в умовах розпаду колоніальної системи й має за мету збереження залежності колишніх колоній від розвинених держав.

ОПЕРАЦІЯ ООН ІЗ ПІДТРИМКИ МИРУ – діяльність від імені ООН з метою створення на місці конфлікту умов для його врегулювання. Здійснюється зусиллями контингенту, до складу якого входить наданий членами ООН військовий та цивільний персонал.

ОЦІНКА ВОЄННО-ПОЛІТИЧНОЇ ОБСТАНОВКИ – визначення чинників, які призводять до небезпеки розв'язання війни проти тієї чи іншої держави з боку іншої держави, ступеня (міри) цієї небезпеки.

ПАРАДИГМА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН – система настанов, які прийняті як зразок у виконанні зовнішньополітичних завдань і поділяються всіма акторами певної міжнародної системи.

ПАРАДИГМИ ВІЙНИ – зразки військової діяльності з досягнення перемоги у війнах шляхом застосування засобів ведення збройної боротьби.

ПАРИТЕТ ЯДЕРНИЙ – баланс ядерних сил і озброєнь ядерних держав (воєнних блоків), який означає здатність кожної із них (кожного із них) до нанесення неприйнятного для іншої сторони збитку.

ПЕРІОД ОСОБЛИВИЙ – часовий проміжок розвитку держави, суспільства, соціальної групи, особистості, який характеризується відхиленням механізмів (параметрів) їхньої життєдіяльності від стандартних, усталених значень та показників.

ПОЛІТИКА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ – цілеспрямована, скоординована або самостійна діяльність держав, міжнародних (неурядових) організацій та інших суб'єктів міжнародного права щодо ліквідації (нейтралізації, зменшення) сукупності небезпек, загроз, ризиків і викликів планетарного масштабу, напрацювання дієвих механізмів та інструментів протидії їм, зокрема й з використанням або імовірністю використання насильства (збройного насильства) щодо учасників світової взаємодії, насамперед держав, а також аналогічних

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"

внутрішніх процесів, що за своїми масштабами і впливом виходять за національні кордони і здатні впливати на безпеку інших держав.

ПОЛІТИКА ЗОВНІШНЯ – діяльність держави на світовій арені, спрямована на здійснення взаємодії з іншими суб'єктами міжнародних відносин: іноземними державами, союзами держав, міжнародними організаціями всесвітнього і регіонального масштабу, зарубіжними політичними партіями, громадськими організаціями і групами інтересів. Основними формами здійснення зазначеної політики є: дипломатичні відносини між державами; членство держав у міжнародних організаціях; переговори та контакти на різних рівнях, найвищими з яких є зустрічі глав держав і урядів.

ПОЛІТИЧНА МЕТА – це епіцентр будь-якої політичної діяльності, вона виконує її регулятивну функцію, формуючи модель майбутніх соціально-політичних явищ, що виробляється відповідно до потреб та інтересів суб'єктів політики. Мета включає в себе три основних компоненти: а) знання про сутність об'єктів, що цікавлять суб'єкта політики; б) політичну проблему як свою основу; в) уявлення про майбутнє в результаті політичної діяльності.

ПРЕВЕНТИВНА ДИПЛОМАТІЯ – це дії відповідальних за здійснення зовнішньої політики органів та інституцій, що спрямовані на запобігання міжнародним спорам, урегулювання відносин між імовірними противниками та недопущення воєнного конфлікту.

ПРОБЛЕМИ ЛЮДСТВА ГЛОБАЛЬНІ – сукупність життєво важливих проблем, які мають загальнолюдський характер, відображають в узагальненому вигляді найважливіші напрями розвитку суспільства і суперечності, які виникають на цьому шляху, від вирішення яких залежить подальший соціальний прогрес і виживання цивілізації, її подальший стійкий розвиток і скорочення ризику самознищення.

ПРОГНОЗУВАННЯ ГЕОПОЛІТИЧНЕ – це процес розроблювання науково обгрунтованого судження на засадах геополітики про можливі варіанти розвитку політичних подій міжнародного життя в майбутньому, альтернативні шляхи і строки їх здійснення, а також визначення конкретних рекомендацій для практичної діяльності в умовах взаємодії суб'єктів міжнародних відносин.

ПРОСТІР ГЕОПОЛІТИЧНИЙ – у широкому розумінні державні території всіх країн світу разом з міжнародними протоками, відкритим морем та Антарктидою, а у вузькому – геофізичний простір, контрольований державою.

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"

ПРОСТІР ЖИТТЄВИЙ – мінімальна територія, яка дозволяє народу (нації) досягти намічених цілей розвитку, реалізувати життєво важливі національні інтереси.

РАДА БЕЗПЕКИ ООН – один із головних постійно діючих органів ООН, який несе відповідальність за підтримку міжнародного миру і безпеки, функціонує безперервно і скликається у разі необхідності. Складається з 15 членів, з яких 5 – постійні члени (Росія, США, Велика Британія, Франція і Китай) та 10 непостійних членів, які обираються на два роки Генеральною Асамблеєю ООН.

РЕГІОНАЛІЗАЦІЯ – процес формування міждержавних економічних та інших об'єднань на основі близькості соціокультурних факторів.

РЕЖИМ БЕЗПЕКИ – сукупність профілактичних, охоронних, захисних, ізоляційно-обмежувальних заходів (дій), які спрямовані на охорону важливих державних об'єктів, забезпечення суверенітету і територіальної цілісності держави, її конституційного ладу, громадської безпеки, законності та правопорядку, захисту населення у надзвичайних ситуаціях у мирний час та в умовах воєнного часу.

РИЗИК ПОЛІТИЧНИЙ – кількісна оцінка ймовірного розміру шкоди (збитків) через виникнення негативних наслідків від дій або бездіяльності суб'єктів політичних відносин.

РІВНОВАГА ВОЄННО-ПОЛІТИЧНА – оцінка відносин між державами, за якої сукупність факторів, що сприяють розв'язанню війни, врівноважується відповідною сукупністю факторів, спрямованих на протидію їй.

РОЗБУДОВА МИРУ – дії на підтримку політичних, економічних, соціальних і військових заходів і структур, спрямованих на посилення і зміцнення політичного врегулювання з метою ліквідації причини конфлікту, за допомогою механізмів ідентифікації і підтримки структур, які можуть відіграти роль у зміцненні миру, створити відчуття довіри і добробуту та підтримати економічне відновлення.

СВІТ БАГАТОПОЛЯРНИЙ – геополітична концепція, яка передбачає одночасне існування кількох Великих просторів (полюсів сили) та широкого спектра відносин між ними – від антагоністично-конфронтаційних до союзно-інтеграційних.

СВІТОВИЙ ПОРЯДОК – побудований на основі базових факторів міжнародного життя певний зразок світосистемних зв'язків, який претендує на відносну концептуальну самостійність. Такий порядок базується на визнаній конфігурації державних кордонів, легітимній струк-

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія не для друку

турі дво- та багатосторонніх міждержавних взаємин, принципах взаємодії та співробітництва суб'єктів міжнародного життя, зонах інтересів та сферах впливу, інструментах підтримання миру та забезпечення безпеки, прийнятних для всіх сторін.

СИСТЕМА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ – це система спільних заходів, норм, правил поведінки на міжнародній арені, що застосовуються міжнародними організаціями, державами, іншими недержавними акторами на універсальній або регіональній основі з метою усунення або нейтралізації загроз миру, запобігання актам агресії або придушення їх й відновлення міжнародного миру й безпеки.

СТАБІЛЬНІСТЬ ПОЛІТИЧНА – стан системи зв'язків між політичними суб'єктами, для якого характерна цілісність політичної системи та її здатність реалізовувати покладені на неї функції.

СТАБІЛЬНІСТЬ СТРАТЕГІЧНА – стан воєнно-політичних відносин між суб'єктами зовнішньої і внутрішньої політики, що характеризується стійкістю до впливу дестабілізаційних факторів і підтримкою взаємоприйнятної військової діяльності.

СТРАТЕГІЧНИЙ БАЛАНС – досягнення балансу національних цілей, устремлінь та інтересів у геоекономічній, геополітичній та геостратегічній (воєнно-стратегічній) сферах.

СТРАТЕГІЧНИЙ МОНІТОРИНГ – збирання стратегічної інформації, яка має відображати реальний стан геополітичної, геоекономічної та воєнно-політичної ситуації у світі та тенденції її змін у заданому інтервалі часу, та порівняння її характеристик з очікуваними значеннями.

СТРАТЕГІЧНІ РЕАЛІЇ – баланс національних інтересів у глобальному світі, який склався на певний історичний період.

СТРАТЕГІЯ НЕПРЯМИХ ДІЙ – система симетричних та асиметричних підходів і превентивних дій, які не передбачають застосування сили, але приводять у перспективі до більш сприятливих умов для реалізації національних інтересів шляхом дезорієнтації та дезорганізації супротивника в контексті змін простору протиборства.

СТРУКТУРА МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ – організації, інститути, форуми, рухи, правові принципи і норми, механізми контролю (верифікації), створені міжнародним співтовариством з метою підтримання миру та забезпечення глобальної і регіональної безпеки в різних сферах – воєнній, політичній, економічній, фінансовій, гуманітарній тощо.

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Версія не для друку

СУБ'ЄКТ ГЕОПОЛІТИКИ – держава, наддержавне об'єднання, організація, інститут, впливова соціальна група, які прагнуть реалізувати свої політичні, економічні, фінансові та інші інтереси за допомогою відповідної організації фізичного простору, а саме: території (земля); акваторії (море, океан, ріки); повітря; космосу; дна світового океану.

СУВЕРЕНІТЕТ ЗОВНІШНІЙ – незалежність держави в системі міжнародних стосунків, за якої створюються належні передумови для реалізації національних інтересів та по можливості врахування інтересів інших держав.

СУПЕРЕЧКА МІЖНАРОДНА – розбіжності між державами (чи між іншими суб'єктами міжнародного права), зокрема й ті, які можуть поставити під загрозу мир і безпеку.

СВІТОВІ ЗАГРОЗИ – система взаємопов'язаних загроз, які виникли в процесі розвитку людства у XX ст. і стосуються його життєво важливих інтересів. Реалізація загроз може призвести до великих втрат або загибелі цивілізації.

СФЕРА ВПЛИВУ – територія, яка перебуває під контролем держави або блоку держав, не перебуваючи у складі їхнього геополітичного поля. Встановлення "сфер впливу" є формою експансії.

СХІД – поняття, яке вживається в геополітичній літературі як загальна назва країн Східної Європи і Азії.

ТАЛАСОКРАТІЯ – тип цивілізації або форма держави, економічна, політична і культурна життєдіяльність яких унаслідок обмеженості земельних ресурсів або особливостей географічного положення зосереджується на діяльності, пов'язаній з морем, морським судноплавством, контролем морських просторів та прибережних регіонів. Є уособленням морської могутності держави.

ТЕЛУРОКРАТІЯ – тип цивілізації або форма держави, економічне, політичне і культурне життя яких через географічні фактори зосереджується насамперед на суходолі; втілення сухопутної могутності країни. Характерним для неї є тип мислення, пов'язаний із фіксованим простором, стійкістю його якісних орієнтацій і характеристик. Ознаками телурократичних цивілізацій (держав) є осілість, консерватизм, закостенілість, стійкість соціальних традицій, могутній вплив релігійних або політичних ідеологем тощо.

ТЕОРІЯ СВІТОВИХ СИСТЕМ – концепція, що пояснює генезис, структуру та особливості функціонування сучасного світу і розглядає

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Вперше не для друку

його як систему економічних і політичних стратифікацій, у межах яких здійснюється міждержавне суперництво і співробітництво.

ТЕХНОЛОГІЯ ДЕСТАБІЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ – спосіб реалізації претендентами на владу (груп населення, котрі мають ресурси для впливу на уряд) процесу послідовних взаємопов'язаних процедур та операцій, які виконуються більш-менш однозначно і мають на меті досягнення високої ефективності ініціювання політичної нестабільності.

УПРАВЛІННЯ ГЛОБАЛЬНЕ – науково-практичний напрям діяльності суб'єктів світової політики та міжнародних відносин із формування багаторівневої системи наднаціональних і глобальних центрів управління процесами життєдіяльності людства в умовах глобалізації.

УПРАВЛІННЯ ПОЛІТИЧНИМ КОНФЛІКТОМ – діяльність суб'єктів політики з урегулювання конфлікту або вплив на учасників конфлікту та конфліктний процес відповідно до їхніх власних політичних інтересів.

УПРАВЛІННЯ РИЗИКОМ – сукупність методів, прийомів та заходів, що дозволяють певною мірою прогнозувати настання ризикованих подій та вживати відповідних заходів з метою зниження ступеня ризику, а також усунення або зменшення наслідків настання таких подій.

ФАКТОРИ СТРАТЕГІЧНОЇ СТАБІЛЬНОСТІ – політична, економічна, військова та інша діяльність визнаних і невизнаних суб'єктів зовнішньої і внутрішньої політики, що справляють вплив на стан стратегічної стабільності.

ЦЕНТР ГЕОПОЛІТИЧНИЙ – держава, яка є суб'єктом чи об'єктом геополітики внаслідок природних та економіко-географічних умов і складу населення; група країн, які представляють окремий соціокультурний і економіко-географічний регіон, який відіграє певну визначальну роль у міжрегіональних й світових процесах геополітичних.

ЦЕНТР СИЛОВИЙ – держава чи блок держав, що мають військово-політичні можливості для реалізації власних інтересів завдяки розміру території, її розташуванню, чисельності населення, потенціалу наявних ресурсів.

ЦИВІЛІЗАЦІЙНА ГЕОПОЛІТИКА – новітня геополітика, яка долає традиційний географічний та економічний детермінізм за рахунок розширення базових факторів, які визначають поведінку держави на міжнародній арені, зокрема акцентується увага на стійкості культурно-генетичних кодів – належності до тієї чи іншої цивілізації.

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія не для друку

ЦИВІЛІЗАЦІЙНІ ПОЛЮСИ ТЯЖІННЯ – історично сформовані центри культурного, духовного та іншого розвитку, певною мірою "сакральні" вертикалі, що є центрами тяжіння, об'єднання цивілізаційних форм (моделей) буття.

ЦІЛІ ВОЄННО-ПОЛІТИЧНІ – сукупність бажаних та об'єктивно досяжних у межах деякого інтервалу часу результатів політики держави, які мають визначальне значення для реалізації національних інтересів і допускають використання національних збройних сил.

ЦІЛІ НАЦІОНАЛЬНІ – основні орієнтири діяльності держави та кінцевий момент політичного, економічного чи іншого процесу досягнення суспільно значущих результатів загальнонаціонального масштабу, які видаються досяжними в межах деякого інтервалу часу;

ЦІННОСТІ НАЦІОНАЛЬНІ – притаманна нації матеріальна, інтелектуальна і духовна власність та досягнення, що є основою її існування та розвитку й визначальним чином здійснюють вплив на формування системи національних інтересів та цілей, є їх базовим компонентом.

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Версія не для друку

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Анилионис Г. П.* Глобальный мир: единый и разделенный. Эволюция теорий глобализации / Г. П. Анилионис, Н. А. Зотова. – М. : Международные отношения, 2005. – 676 с.

2. *Бакуменко В. Д.* Формування державно-управлінських рішень: Проблеми теорії, методології, практики: монографія / В. Д. Бакуменко. – К. : Вид-во УАДУ, 2000. – 328 с.

3. *Бауман З.* Текучая современность / З. Бауман ; пер. с англ. под ред. Ю. В. Асочакова. – СПб. : Питер, 2008. – 240 с.

4. Безпека сталого розвитку України: побудова в умовах глобальних викликів : монографія / за ред. В. О. Ананьїна. – К. : ІСЗЗІ НТУУ "КПІ", 2009. – 271 с.

5. *Бек У.* Власть и ее оппоненты в эпоху глобализма. Новая всемирно-политическая экономия / У. Бек ; пер. с нем. А. Б. Григорьева, В. Д. Седельника ; послесл. В. Г. Федотовой, Н. Н. Федотовой. – М. : Прогресс-Традиция ; Изд. дом "Территория будущего" (Серия "Университетская библиотека Александра Погорельского"), 2007. – 464 с.

6. *Бек У.* Общество риска. На пути к другому модерну / У. Бек ; пер. с нем. В. Седельникова и Н. Федоровой ; послесл. А. Филиппова. – М. : Прогресс Традиции, 2000. – 384 с.

7. *Белл А.* Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / А. Белл. – М. : Academia, 2004. – 788 с.

8. *Бжезинский З.* Великая шахматная доска. Господство Америки и его геостратегические императивы / З. Бжезинский. – М. : Международные отношения, 1999. – 256 с.

9. *Бжезинский З.* Выбор. Глобальное господство или глобальное лидерство / З.. Бжезинский ; пер. с англ. – М. : Междунар. отношения, 2004. – 288 с.

10. *Бжезинський З.* Выбор. Стратегический взгляд : сб. / З.. Бжезинский. – М. : Изд-во АСТ, 2018. – 625с.

11. *Бодрук О. С.* Структури воєнної безпеки: національний та міжнародний аспекти : монографія / О. С. Бодрук. – К. : НІПМБ, 2001. – 300 с.

12. Будущее цивилизаций и стратегия цивилизационного партнерства / под ред. Ю. В. Яковца, Б. Н. Кузыка, Н. С. Бектурганова // Глобальный прогноз "Будущее цивилизаций" на период до 2050 года. – М. : МИСК, 2009. – 600 с. – Ч. 9.

13. *Валевський О. Л.* Державна політика в Україні: методологія аналізу, стратегія, механізми впровадження : монографія / О. Л. Валевський. – К. : НІСД, 2001. – 240 с.

Видавничий інформаційний центр "Київський університет імені Б. Грінченка"

14. *Валлерстайн И.* Конец знакомого мира: Социология XXI века / И. Валлерстайн. – М. : Логос, 2004. – 368 с.

15. *Василенко И. А.* Геополитика современного мира / И. А. Василенко. – М. : Гардарики, 2006. – 378 с.

16. *Гаджиев К. С.* Введение в геополитику: учебник для вузов / К. С. Гаджиев. – М. : Изд-во Логос, 1998. – 416 с.

17. *Гареев М. А.* О некоторых характерных чертах войн будущего / М. А. Гареев // Воен. мысль. – 2003. – № 6. – С. 52–59.

18. *Гидденс Э.* Ускользающий мир: как глобализация меняет нашу жизнь / Э. Гидденс. – М. : Весь мир, 2004. – 120 с

19. Глобалізація і безпека розвитку : монографія / О. Г. Білорус, Д. Г. Лук'яненко та ін. ; керівн. авт. кол. і наук. ред. О. Г. Білорус. – К. : КНЕУ, 2001. – 733 с.

20. Глобалізація і сучасний міжнародний процес: монографія / за заг. ред. Б. Гуменюка і С. Шергіна. – К. : Університет "Україна", 2009. – 508 с.

21. Глобальна та національна безпека: словник-довідник / уклад. Г. П. Ситник, О. І. Пошедін, М. М. Шевченко та ін. ; за заг. ред. Г. П. Ситника. – К. : НАДУ, 2016. – 140 с.

22. Глобальные вызовы, угрозы и опасности современности. Приоритеты политики обеспечения национальной безопасности России / под общ. ред. А. В. Возженникова. – М. : Изд-во РАГС, 2008. – 224 с.

23. Глобальные трансформации и стратегии развития : монографія / О. Г. Білорус, Д. Г. Лукьяненко и др. – К. : Орияне, 2000. – 424 с.

24. Глобальные трансформации: Политика, экономика, культура / Д. Хелд и др. ; пер. с англ. В. В. Сапова и др. – М. : Праксис, 2004. – 576 с.

25. *Гогвуд Б. В.* Аналіз політики реального світу / Б. В. Гогвуд, Л. А. Ган. – К. : Основи, 2004. – 396 с.

26. *Горбулін В. П.* Засади національної безпеки України : підручник / В. П. Горбулін, А. Б. Качинський. – К. : Інтертехнологія, 2009. – 272 с.

27. Государственное управление в сфере национальной безопасности : словарь-справочник / сост. Г. П. Сытник, В. И. Абрамов, В. Ф. Смолянюк и др. ; под общ. ред. Г. П. Сытника. – К. : НАДУ, 2012. – 496 с.

28. *Гражевська Н. І.* Економічні системи епохи глобальних змін / Н. І. Гражевська. – К. : Знання, 2008. – 431 с.

29. *Грубов В. М.* Європейська колективна безпека в умовах глобалізації: ліберальна парадигма : монографія / В. М. Грубов. – К. : Тов. "ФАДА, ЛТД", 2007. – 554 с.

30. *Гумильов Л. Н.* Древняя Русь и Великая степь: монографія / Л. Н. Гумільов. – М. : ООО Изд-во АСТ, 2000. – 848 с.

31. *Дергачев В. А.* Геополитика : монографія / В. А. Дергачев. – К. : ВИРА-Р, 2000. – 448 с.

Видання Національного авіаційного університету "Київський авіаційний центр підготовки фахівців цивільної авіації"

32. *Дергачев В. А.* Цивилизационная геополитика (Большие многомерные пространства) : монография / В. А. Дергачев. – Одесса : ИПРЭЭИ НАНУ, 2003. – 262 с.

33. Диалог между цивилизациями / А. К. Абулмагд, Л. Ариспе, Х. Ашрави и др. ; под ред. С. П. Капицы ; пер. с англ. Т. П. Вечериной. – М. : Логос, 2002. – 192 с.

34. *Дугин А.* Основы геополитики. Геополитическое будущее России / А. Дугин. – М. : Арктогея, 1997. – 408 с.

35. *Картер Э.* Превентивная оборона: новая стратегия безопасности США: монография / Э. Картер, У. Перри. – М. : Наука, 2003. – 230 с.

36. *Кастельс М.* Информационная эпоха: экономика, общество и культура / М. Кастельс ; пер с англ. под науч. ред. О. И. Шкаратана. – М. : ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.

37. *Кіссінджер Г.* Дипломатия / Г. Кіссінджер. – К. : КМ-Букс. 2018. – 930 с.

38. *Колбеч Г.* К. Політика: основні концепції в суспільних науках / Г. К. Колбеч. – К. : Вид. дім "КМ Академія", 2004. – 127 с.

39. Конституція України [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30, ст. 141. – Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр

40. *Кочетов Э.* Глобалистика: теория, методология, практика : учебник для вузов / Э. Кочетов. – М. : НОРМА, 2002. – 672 с.

41. *Коэн Р.* Безопасность на базе сотрудничества: новые перспективы международного порядка : монография / Р. Коэн, М. Михалка. – Гармиш ; Партенкирхен (Германия) : Изд-во Европ. центра по изуч. вопр. безопасности им. Джорджа К. Маршалла, 2001. – 91 с.

42. *Кудряченко А. І.* Геополітика : підручник / А. І. Кудряченко, Ф. М. Рудич, В. О. Храмов. – К. : МАУП, 2004. – 296 с.

43. *Купер Р.* Новый либеральный империализм [Електронний ресурс] / Р. Купер // Обсервер. – 2002. – Режим доступу : http://www.observer.co.uk/worldview/story/0,11581,680095,00.html

44. *Литвиненко О. В.* Інформаційні впливи та операції. Теоретико-аналітичні нариси : монографія / О. В. Литвиненко. – К. : НІСД, 2003. – 240 с.

45. *Лукашевич В. М.* Глобалистика / В. М. Лукашевич. – Львов : "Новий Світ-2000", 2004. – 392 с.

46. *Луков В.* Новые особенности ядерного терроризма / В. Луков // Мировая экономика и международные отношения. – 2003. – № 3. – С. 12–23.

47. *Макеев А. В.* Политика и безопасность: взаимосвязь и соотношение / А. В. Макеев // Вестн. МГУ. – 1998. – № 1 (сер. 18). – С. 129–138.

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"

48. *Мак-Нил У.* Восхождение Запада. История человеческого сообщества / У. Мак-Нил. – К. ; М. : Ника Центр, 2004. – 1063 с.

49. *Манилов В. А.* Безопасность в эпоху партнерства : монографія / В. А. Манилов. М. : ТЕРРА, 1999. 368 с.

50. *Маньков В. Д.* Безопасность общества и человека в современном мире / В. Д.Маньков. – СПб. : Политехника, 2005. – 551с.

51. *Мельвиль А.* Политический атлас современности: замысел и общие теоретико-методологические контуры проекта / А. Мельвиль // Полис. – 2006. – № 5. – С. 6–14.

52. Место и роль государства в догоняющем развитии : монографія / Авт. кол.: В. Г. Гельбрас, Н. А. Симония, В. В. Сумской и др. – М. : ООД ИМЭМО РАН, 1999. – 94 с.

53. Мир после кризиса. Глобальные тенденции-2025: меняющийся мир. Доклад Национального разведывательного совета США. – М. : Изд-во "Европа", 2009. – 188 с.

54. *Моисеев Н. Н.* Судьба цивилизации. Путь разума / Н. Н. Моисеев. – М. : МНЭПУ, 1998. – 228 с.

55. *Муковський І. Т.* Інформаційно-аналітична діяльність у міжнародних відносинах : навч. посіб. / І. Т. Муковський, А. Г. Міщенко, М. М. Шевченко. – К. : Кондор, 2012. – 224 с.

56. *Новицький Г. В.* Теоретико-правові основи забезпечення національної безпеки України / Г. В. Новицький. – К. : Інтертехнологія, 2008. – 496 с.

57. Общая теория национальной безопасности: учебник / А. В. Возженников, Н. В. Кривельская, И. К. Макаренко и др. ; под общ. ред. А. А. Прохожаева. – М. : Изд-во РАГС, 2002. – 320 с.

58. Основи стратегії національної безпеки та оборони держави : підручник / В. Г. Радецький, О. П. Дузь-Крятченко, В. М. Воробйов, В. П. Грищенко та ін. – К. : НУОУ, 2010. – 592 с.

59. *Павленко Ю. В.* Історія світової цивілізації: соціокультурний розвиток людства : навч. посібник / Ю. В. Павленко. – К. : Либідь, 1996. – 360 с.

60. *Панарин А. С.* Глобальное политическое прогнозирование : монографія / А. С. Панарин. – М. : Негоритм, 2000. – 384 с.

61. *Панарин И. Н.* Информационная война и геополитика / И. Н. Панарин. – М. : Изд-во "Поколение", 2006. – 560 с.

62. *Парсонс Т.* Система современных обществ / Т. Парсонс. – М. : Аспект-Пресс, 1997. – 270 с.

63. *Перкинс Джон*. Исповедь экономического убийцы / Джон Перкинс. – 9-е изд. – М. : Изд-во "Претекст", 2012. – 350 с.

64. *Петров В. К.* Устойчивость государства / В. К. Петров, С. Г. Селиванов. – М. : Экономика, 2005. – 491 с.

65. Про національну безпеку: Закон США // Неофіційний переклад МЗС України. – 2006. – 64 с.

Видавничий центр "Київський університет"

66. Пути и перепутья современной цивилизации / Ю. Н. Пахомов, С. Б. Крымский, Ю. В. Павленко. – К. : Благотворительный Фонд содействия развитию гуманитарных и экономических наук "Международный деловой центр", 1998. – 432 с.

67. Ресурси та моделі глобального економічного розвитку : монографія / за заг. ред. Д. Г. Лук'яненка та А. М. Поручника. – К. : КНЕУ, 2011. – 703 с.

68. Світова та європейська інтеграція : навч. посібник / М. О. Багмет, Г. В. Коваль, В. Т. Шатун та ін. – Миколаїв : МДГУ ім. П. Могили, 2008. – 337 с.

69. Сектор безпеки і оборони України: теорія, стратегія, практика : монографія / Ф. В. Саганюк, О. В. Устименко, М. М. Лобко та ін. – К. : Академпрес, 2017. – 182 с.

70. *Ситник Г. П.* Геополітика і національна безпека України: (Опорний конспект дистанційного курсу) : навч. посіб. / Г. П. Ситник, В. Ю. Богданович, М. Ф. Єжеєв. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 74 с.

71. *Ситник Г. П.* Геополітичні імперативи України – ключовий елемент системи забезпечення національної безпеки / Г. П. Ситник // Актуальні проблеми держ. упр. : зб. наук. пр. ХРІДУ. – 2003. – № 2. – Ч. 1. – С. 292–302.

72. *Ситник Г. П.* Державне управління національною безпекою України (теорія і практика) : монографія / Г. П. Ситник. – К. : НАДУ, 2004. – 408 с.

73. *Ситник Г. П.* Державний суверенітет та державні інтереси в контексті забезпечення національної безпеки / Г. П. Ситник // Актуальні проблеми внутрішньої політики. – 2004. – № 1. – С. 95–102.

74. *Ситник Г. П.* Засади формування політики у сфері державного управління національною безпекою / Г. П. Ситник // Вісн. УАДУ. – 2002. – № 3. – С. 231–240.

75. *Ситник Г. П.* Концептуальні засади забезпечення національної безпеки України : навч. посіб. : у 3 ч. Ч. 3: Державна політика та основи стратегічного планування забезпечення національної безпеки / Г. П. Ситник. – К. : НАДУ, 2010. – 328 с.

76. *Ситник Г. П.* Сутність кризових ситуацій соціального характеру у контексті національної безпеки: філософсько-управлінський аспект [Електронний ресурс] / Г. П. Ситник // Державне управління: удосконалення та розвиток. – 2019. – № 8. – Режим доступу : http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1479.

77. *Ситник Г. П.* Управління національною безпекою в контексті глобальних трансформацій світового простору / Г. П. Ситник // Вісн. УАДУ. – 2003. – № 2. – С. 508–513.

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет ім. Б. Грінченка"

78. *Слипченко В. И.* Войны шестого поколения: оружие и военное искусство будущего / В. И. Слипченко. – М. : Вече, 2002. – 242 с.

79. *Сорокин П. А.* Главные тенденции нашего времени / П. А. Сорокин. – М. : Наука, 1997. – 351 с.

80. *Співак В. М.* Політико-правовий та соціокультурний виміри глобалізації : монографія / В. М. Співак. – К. : Логос, 2011. – 416 с.

81. Сравнительное изучение цивилизаций : хрестоматия / сост. П. С. Эрасов. – М. : Аспект-Пресс, 2001. – 556 с.

82. *Столярчук Я. М.* Глобальні асиметрії економічного розвитку : монографія / Я. М. Столярчук. – К. : КНЕУ, 2009. – 302 с.

83. Теория международных отношений на рубеже столетий / К. Бус, С. Смит и др. ; общ. ред. и предисл. П. А. Цыганкова. – М. : Гардарики, 2002. – 362 с.

84. *Тертичка В. В.* Державна політика: аналіз та здійснення в Україні: Моногр. / В. В. Тертичка. – К. : Основи, 2002. – 750 с.

85. *Тоффлер Э.* Третья волна / Э. Тоффлер. – М. : ООО "Изд-во АСТ", 2002. – 781 с.

86. *Удовик С. Л.* Глобализация: семиотические подходы / С. Л. Удовик. – М. : "Рефл-бук" ; К. : "Веклер", 2002. – 480 с.

87. *Уткин А. И.* Мировой порядок XXI века : монографія / А. И. Уткин. – М. : Издатель Соловьев ; Алгоритм, 2001. – 480 с.

88. *Форрестер Дж.* Мировая динамика / Дж. Форрестер. – М. : Наука, 1978. – 167 с.

89. *Фукуяма Ф.* Сильное государство. Управление и мировой порядок в XXI веке / Ф. Фукуяма. – М. : АСТ, 2006. – 220 с.

90. *Хабермас Ю.* Демократия. Разум. Нравственность. Московские лекции и интервью / Ю. Хабермас. – М. : Academia, 1995. – 252 с.

91. *Храбан І. А.* Система європейської безпеки і напрями воєнно-політичної інтеграції України до її структур: монографія. / І. А. Храбан. – К. : Варта, 2005. – 544 с.

92. *Цыганков П. А.* Теория международных отношений / П. А. Цыганков. – М. : Гардарики, 2004. – 590 с.

93. *Шарп Джин*. Від диктатури до демократії: концептуальні засади здобуття свободи / Джин Шарп ; пер. з англ. Ін-т ім. Альберта Ейнштейна. – Львів : Сполом, 2004. – 83 с.

94. *Шварцмантель Дж.* Идеология и политика / Дж. Шварцмантель. – Харьков : Изд-во Гуманитарный Центр, 2009. – 312 с.

95. *Яновский Р. Г.* Глобальные изменения и социальная безопасность: монография. / Р. Г. Яновский. – М. : Akademia, 1999. – 359 с.

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Версія не для друку

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА 3

Розділ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СУЧАСНИХ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН 5

ГЛАВА 1. Суб'єкти, види, типи та чинники, які впливають на стан міжнародних відносини 5

1.1. Суб'єкти, види та типи міжнародних відносин 5

1.2. Чинники, що впливають на міжнародні відносини, і роль військової сили в міждержавних стосунках 9

ГЛАВА 2. Етапи, суб'єкти, форми інституалізації і трансформація парадигми міжнародних відносин 16

2.1. Етапи, суб'єкти та форми інституалізації міжнародних відносин 16

2.2. Трансформація парадигми міжнародних відносин та уявлень про державний суверенітет 20

ГЛАВА 3. Феномен неурядових акторів світової політики та їхня роль у міжнародних відносинах 30

3.1. "Актори" міжнародних відносин 30

3.2. Цілі міжнародних неурядових організацій та їхній вплив на вибір геополітичних інтересів (на прикладі Більдерберзького клубу) 35

ГЛАВА 4. Формування глобального управління як чинника забезпечення стабільності міжнародних відносин 44

4.1. Проблема забезпечення стабільності системи міжнародних відносин і сутність глобального управління 44

4.2. Передумови ефективного глобального управління, концепції глобального менеджменту та дослідження безпеки міжнародних відносин 49

Розділ 2. ДЕТЕРМІНАНТИ БЕЗПЕКОВОГО СКЛАДНИКА ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВ 62

ГЛАВА 5. Геополітичний і геоекономічний вимір процесів глобалізації 62

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"
Версія не для друку

5.1. Геополітичні та геоекономічні проблеми відносин "Північ – Південь", "Захід – Схід" і шляхи оптимізації розвитку по осі Північ – Південь.....62
5.2. Геоекономічні фактори десуверенізації держав та асиметричність їхніх дій щодо забезпечення безпеки 68
ГЛАВА 6. Детермінанти геополітичних інтересів у стратегіях держав 76
6.1. Сутність і закономірності розвитку геополітичних інтересів 76
6.2. Детермінанти геополітичних інтересів у сучасну епоху.....80
ГЛАВА 7. Воєнно-політичні аспекти зовнішньої політики держав в умовах глобалізації 87
7.1. Трансформація міжнародних відносин в умовах глобалізації, її вплив на воєнну сферу та еволюція воєнних конфліктів XXI століття 87
7.2. Мета, цілі й особливості сучасних воєнних конфліктів 97
ГЛАВА 8. Безпекові складники зовнішньої політики провідних держав світу.....102
8.1. Основні чинники, які визначають геополітику США та Російської Федерації 102
8.2. Чинники, які визначають геополітику Китаю, Франції та особливості зовнішньої політики Японії.....113
8.3. Фактори, що зумовлюють доцільність формування двохполюсного світу 122
Розділ 3. ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ЗАСАДИ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ У СФЕРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ 130
ГЛАВА 9. Аксіологічний складник небезпек державності та шляхи реагування на них.....130
9.1. Взаємозалежність небезпек руйнування національних цінностей, культурного коду та державності, її компоненти та потенціал 130
9.2. Сутність проблеми захисту державності й аксіологічний аспект її розв'язання.....134
ГЛАВА 10. Основні підходи до розроблення безпекового складника державної політики.....138
10.1. Політичний реалізм і конструктивістський підхід до розроблення безпекового складника державної політики 138

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"

10.2. Взаємозв'язок підходу до забезпечення національної безпеки та національних інтересів, вплив глобалізаційних чинників і стану міжнародного права на його вибір 148

ГЛАВА 11. Правові засади та суб'єкти зовнішньої політики із забезпечення національної безпеки 152

11.1. Правові засади зовнішньої політики із забезпечення національної безпеки та компетенції суб'єктів щодо її розроблення та впровадження 152

11.2. Компетенції Президента, Верховної Ради, Кабінету Міністрів України, РНБО та Міністерства закордонних справ України щодо розроблення та впровадження зовнішньої політики із забезпечення національної безпеки 156

ГЛАВА 12. Мета, принципи, особливості та пріоритети зовнішньої політики України у сфері національної безпеки 161

12.1. Мета, принципи та чинники, які зумовлюють особливості зовнішньої політики України у сфері національної безпеки 161

12.2. Вплив на зовнішню політику України у сфері національної безпеки інститутів громадянського суспільства та її пріоритети 167

СЛОВНИК 181

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ 199

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"
Версія не для друку

Навчальне видання

СИТНИК Григорій Петрович
НЕЛІПА Дмитро Васильович
ОРЕЛ Марія Григорівна

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ТА НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА

Навчальний посібник

Редактор *Н. В. Казанцева*

Оригінал-макет виготовлено ВПЦ "Київський університет"
Виконавець В. Гаркуша

Формат 60x84$^{1/16}$. Ум. друк. арк. 12,09. Наклад 100. Зам. № 221-10330*.
Гарнітура Times New Roman. Папір офсетний. Друк офсетний. Вид. № Фл19.
Підписано до друку 18.11.2022

Видавець і виготовлювач
ВПЦ "Київський університет"
Б-р Тараса Шевченка, 14, м. Київ, 01601, Україна
☎ (38044) 239 32 22; (38044) 239 31 72; тел./факс (38044) 239 31 28
e-mail: vpc_div.chief@univ.net.ua; redaktor@univ.net.ua
http: vpc.knu.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1103 від 31.10.02

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Версія не для друку